

21

MÜZE ÇALIŞMALARI VE KURTARMA KAZILARI SEMPOZYUMU

T.C. KÜLTÜR ve TURİZM BAKANLIĞI
Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

T.C.

KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü

21. MÜZE ÇALIŞMALARI VE KURTARMA KAZILARI SEMPOZYUMU

01 – 05 NİSAN 2012
MARMARİS

T.C.
KÜLTÜR VE TURİZM BAKANLIĞI
Ana Yayın No:3389

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları
Yayın No: 156

YAYINA HAZIRLAYAN
Dr. Adil ÖZME

Kapak ve Uygulama
Yusuf KOŞAR

ISSN: 1300-5626

Kapak Fotoğrafi: *Serkan Gedük, Topkapı Sarayı Müzesi ve Louvre Müzesi
Atölyelerinde Üretilmiş, Sergileme Aparatlarından
Örnek Çalışmalar.*

Not :Kazı raporları, dil ve yazım açısından Adil ÖZME tarafından denetlenmiştir.
Yayımlanan yazıların içeriğinden yazarları sorumludur.

İ. Aygöl Ofset Mat. Ltd. Şti.
Tel: 0312 310 59 95

İÇİNDEKİLER

Ayşe ERDOĞDU, Ahmet AYHAN, Aysel ÇÖTELOĞLU Topkapı Sarayı Dış Hazine Binası Restorasyonu ve Silah Seksiyonu Teşhir-Tanzim Çalışmaları	1
Hülya YALÇINSOY, Süleyman ATALAY Eudokias Antik Kenti, Doğu Nekropolü 267 Ada 18 Parseldeki Tonozlu Khamasorion Tipi Mezarlar	15
Serkan GEDÜK Topkapı Sarayı Müzesi ve Louvre Müzesi Atölyelerinde Üretilmiş, Sergileme Aparatlarından Örnek Çalışmalar.....	41
Pınar İLMAN Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Eğitim Çalışmaları	57
Nesrin KARABAY, Birgül Çamoğlu GÜNAYDIN Pınarkent Nekropol Alanı Kurtarma Kazısı 2011	73
Metin TÜRKÜZÜN, Tuğba B. ŞİMŞEK Kütahya İli, Merkez, Aydoğdu Mahallesinde Yol Çalışmasında Ortaya Çıkan Mezar Odası Kurtarma Kazısı	95
Melih EKİCİ, Uğur GENÇ, Ali Osman AVŞAR Antalya Müzesi'nde Restorasyonu Yapılan Yorgun Herakles Heykeli	107
Hasan BUYRUK Misis Antik Kenti Sit İrdeleme Çalışması	117
A. Tarık GÜÇLÜTÜRK, Uğur GENÇ, Ali Osman AVŞAR Boğazköy-Hattuşaf Sfenksi'nin Türkiye'ye Getirilişi ve Koruma-Onarım Çalışmaları.....	131
Ayşen BEDİR AKHAN, Nevin KAYA Hacıbektaş Veli Müze Müdürlüğü Envanterinde Yer Alan Bir Kısım (68 Adet) Hat Levhanın Restorasyon ve Konservasyon Çalışmaları 2011-2012	151
Suzan OKUMUŞ Side Müzesi Sikke Konservasyon Çalışmaları	169
Seval KONAK TARAKCI, Tayfun SELÇUK Batı Liman 1205 Parsel Kurtarma Kazısı 2011	185

TOPKAPI SARAYI DIŞ HAZINE BİNASI RESTORASYONU VE SİLÂH SEKSİYONU TEŐHIR-TANZİM ÇALIŞMALARINI

Ayşe ERDOĞDU*

Ahmet AYHAN

Aysel ÇÖTELOĞLU

Topkapı Sarayı Müzesi silah koleksiyonu, 1924 yılında Atatürk'ün emriyle, sarayın müze olarak ziyarete açılıőından itibaren, II. Avludaki Dış Hazine binasında sergilenmektedir. Buradaki teşhir-tanzim ilk olarak 1928 yılında yapılmış, daha sonra 1987 yılında yenilenmiştir. Dış Hazine binasının yapısal sorunları sebebiyle restorasyona ihtiyaç göstermesi ve teőhirinini çağdaő müzecilik anlayışına göre yenilenmesi amacıyla, sergi salonu 22 Aralık 2008 tarihinde ziyarete kapatılmıőtir. Kùltür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü ile İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü'nün ortak çalışmalarıyla projelendirilen ve yürütölen restorasyon ve teşhir tanzim çalışmaları, İstanbul Valilięi İl Özel İdaresi'nin katkılarıyla hayata geçirilmiştir. Seksiyon 28 Aęustos 2011 tarihinde Bakanımız Sayın Ertuğrul Günay, Genel Müdürümüz Sayın Osman Murat Süslü ve Daire Başkanımız Zùlküf Yılmaz'ın katılımlarıyla Başbakanımız Sayın Recep Tayyip Erdoğan tarafından ziyarete açılmıőtir.

İlk olarak Fatih Sultan Mehmed Döneminde yaptırılan Dış Hazine binası, Kanuni Sultan Süleyman Döneminde 1526-1528 yıllarında bu-

* Ayşe ERDOĞDU, Müze Müdür Vekili, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE.
Ahmet AYHAN, Silah Bölümü Sorumlusu, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE.
Aysel ÇÖTELOĞLU, Müze Araştırmacısı, Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE.

günkü şekliyle yeniden inşa edilmiştir. Mekân üç büyük payanda üzerinde ve dörderli iki sıra halinde sekiz kubbe ile örtülüdür. Güneydoğu cephesi sarayın yönetim merkezi olan II. Avlu'ya bakar. Ülke ve eyaletlerden alınan vergiler, ganimet gelirleri, elçilere giydirilen hil'atlar, ipek ve altın brokardan kaftanlar, samur-vaşak kürkleri ve Divanhane'nin eski kayıt defterleri burada saklanır, yeniçerilerin ulufe denilen maaşları, donanma ve sefer giderleri, merkezdeki kamu görevlilerinin aylıkları da Dış Hazine'den karşılanırdı. 1839 yılına kadar devletin resmi hazinesi olarak kullanılmıştır (Resim: 1).

İSTANBUL RÖLÖVE VE ANITLAR MÜDÜRLÜĞÜNCE YÜRÜTÜLEN RESTORASYON ÇALIŞMALARI

Yapılan zemin etüdünde, binanın olası İstanbul depremine karşı sağlamlaştırılması gerektiği anlaşılmış ve restorasyon projesi öncelikli olarak bu gerekliliğe göre şekillendirilmiştir. İlk olarak mekânın içerisinde duvar ve kubbelerdeki çimento sıvaların tamamı söküldü. İç duvarlarda çürümüş ve yerleri doldurulmuş ahşap hatıllar yenilendi, çatlaklar orijinal harçla dikilerek derzlendi. Çimento sıvalar tamamen raspa edilerek Horasan harçla sıvand, sıvanın üzeri düzgün bir yüzey elde etmek için alçı ile kaplanarak boyandı (Resim: 2).

1987 yılında yapılan zemin döşemesi -yazılı kaynaklarda bahsedilen para odacılarının ortaya çıkarılması ve orijinal döşemeye ulaşabilmek amacıyla- kaldırıldı. Döşemenin kaldırılması sonucunda Roma Dönemine ait üç adet lahit, bir adet vaftiz teknesi olabileceği düşünülen dairesel bir hazne, iki adet sütun kaidesi ve 19 m. derinliğinde bir kuyu ortaya çıkarıldı. Türk Tarih Kurumu tarafından 1937 yılında Topkapı Sarayı'nın 2. Avlusunda yapılan kazı çalışmaları sırasında Dış Hazine binasının önünde, toprağın altında 1-2 m. derinlikte bazilika planlı üç nefli bir Doğu Roma (Bizans) kilisesine rastlanmıştır. 5. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilen kilisenin atriumu, Dış Hazine binasının içinde kalmıştır. Kilisenin atriumunda kalan lahitlerin ve teknenin, Osmanlı Döneminde para odacıları olarak kullanıldığı düşünülmektedir. Bu

kiliseyle ilgili bir plan ve bilgi panosu teşhirde kullanılmıştır. Bunların yanında, büyük bir kısmı tahrip olmasına rağmen, döşemede yer yer Osmanlı yaprak tuğlaları ve Doğu Roma Dönemine (Bizans) ait yazılı tuğlalar bulundu (Resim: 3-4).

Binanın II. Avlu'ya bakan cephesinde, taş aralarındaki çimento sıvalar temizlenip yerine Horasan harcı sıva uygulandı. Kubbelerde kurşun kaplamalar tamamen söküldü. Karbon fiber bohçalaması ve karbon fiber şerit uygulamasıyla güçlendirme yapıldı. Kubbe orijinal harçla dikiyerek derzlendi. Dış Hazinenin 1987 yılı onarımlarında yenilenmiş olan ve zaman içerisinde deformasyona uğrayan alemlerin bir kısmı mermer alemlerle yenilendi (Resim: 5).

TEŞHİR-TANZİM ÇALIŞMALARI

Restorasyon çalışmaları devam ederken bir yandan da teşhir tanzim projesi için çalışmalara başlandı. Teşhir projesi İstanbul Rölöve ve Anıtlar Müdürlüğü mimarlarından Hasan Fırat Diker tarafından, teşhir tanzim senaryosu ise Silah Seksiyonu Sorumlusu Ahmet Ayhan ve Hasan Fırat Diker tarafından hazırlandı. Projenin oluşumunda Müze Müdür Vekili Ayşe Erdoğan ve Müdür Yardımcısı Vekili Aysel Çötelioglu'nun danışmanlığında çalışıldı. Projenin Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce onaylanması ve restorasyonun tamamlanmasını takiben teşhir tanzim çalışmalarına müze uzmanları, restoratörler ve atölye personelinin oluştuğu bir ekiple birlikte başlandı.

Yapının zemini metal profillerle 1x1 m. ölçülerinde karelaja bölünerek üzeri buluntuların ve orijinal döşemeden kalan bölümlerin görülebilmesi için camla kaplandı. Cam kaplama yapılmadan önce elektrik tesisatına ait kablolar önceden mevcut olan kanallara yerleştirildi. Niş vitrinlerin altına mekânın iklimlendirme cihazları takıldı. Nişlerin yer aldığı duvarlar, önce metal profilden iskelet oluşturularak 'Grapol' adı verilen bir malzeme ile kaplandı. Böylece her nişin altında bulunan iklimlendirme cihazlarının ve duvar boyunca devam eden yüzlerce metre kablo gizlendi. Vitrinler Almanya'da Glassbau Hahn firmasına yapı-

rıldı. Vitrin içleri ayrıca iklimlendirildi. Mekân içinde aydınlatma yapılmadı. Kubbeye yakın olan camlara UV filtre kaplandı. Zeminde yer alan üç lahit, dairesel hazne ve kuyu da led ampullerle aydınlatıldı.

Sergilemede Osmanlı silahları, saldırı, savunma ve törensel olmak üzere üç ana gruba ayrıldı. Her gruba ait silahlar kendi içinde yeniden gruplandırılarak kronolojik bir sergileme yapıldı. Bu tasnife göre, orta vitrinler binanın ortasında yer alan üç payanda hizalanarak tasarlandı ve uç kısmında bir 'T' oluşturuldu. Yapının duvarlarını çevreleyen nişler de vitrin olarak kullanıldı. Ortadaki vitrinlerde Osmanlı silahları tematik ve kronolojik bir düzende sergilenerek, İmparatorluğun silah teknolojisindeki gelişiminin yansıtılması amaçlandı. İşlevlerinin yanında Osmanlı süsleme sanatının ince işçiliğini gösteren ünik eserler orta vitrinlerle, tematik bir uyum amaçlanarak niş vitrinlerde karşılıklı olarak sergilendi. Saray koleksiyonunun en görkemli örneklerini oluşturan Osmanlı padişahlarına ait silahlar diğer bölümde niş içi vitrinlerde sergilendi. İslam devletleri hükümdarlarının ve Batılı kralların çeşitli dönemlerde Osmanlı padişahlarına hediye ettikleri silahlar ile savaşlarda ganimet olarak ele geçirilen silahlar ise, ayrı bir vitrinde sergilendi.

İnsanların kendilerini savunmak ve avlanmak amacıyla geliştirdikleri ilk saldırı silahlarından olan ok gibi vurucu silahlar, tarih öncesi çağlardan ateşli silahların ortaya çıkışına kadar etkili bir savaş aracı olarak kullanılmıştır. 17. yüzyılın başına kadar Osmanlı ordusunda en etkili uzun mesafe silahı olan ok ve yayların sergilendiği vitrinlerde ok atışı sırasında başparmağa takılan zehgir, bilek siperi, yayı germeye yarayan kemend gibi okçuluk araç ve gereçleri de sergilendi (Resim: 6).

Saldırı silahlarının önemli bir grubunu oluşturan ve boyutlarına, formlarına, işlevlerine göre kılıç, yatağan, meç, kama, hançer, balta, teber gibi farklı isimler alan Osmanlı kesici silahları gruplanarak ayrı vitrinlerde sergilendi (Resim: 7).

Savaşçıyı ok ve mızraklardan, göğüs göğse çarpışmalarda kılıç, topuz ve şaşper vuruşlarından koruyan miğfer, zırh ve kalkandan oluşan savunma silahları (Resim : 8), kale tüfekleri-tabancalar ve ateşli silah

teçhizatı (Resim: 9), orta vitrinlerin son bölümünde seremoni silahları sergilendi. Topuz, sancak alemleri, söğüt kalkan, tuğ, teber ve balta gibi silahlar kendi işlevlerinin yanı sıra, padişahların tahta çıkışı, alayla bayram ve Cuma namazına gidişleri, ordunun sefere gidişi ve dönüşü, şenlik alayları gibi çeşitli nedenlerle yapılan törenlerde, Osmanlı İmparatorluğu'nun güç, hakimiyet ve ihtişamını göstermek amacıyla hazır bulundurulurdu (Resim: 10).

Ünik Eser Vitrinlerinden Örnekler

Koleksiyonun en erken örneklerini 7. yüzyıldan 13. yüzyıla kadar tarihlenen Emevi ve Abbasi halifelerine ait kılıçlar ile 14. yüzyıldan 16. yüzyıla kadar tarihlenen kılıç, miğfer, zırh takımları, alem, balta gibi Memluk silahları oluşturur. Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ı fethinden sonra ganimet olarak saraya gelen bu örneklerin içinde, Kayıtbay, Kansuh el-Gavri gibi Memluk sultanlarının adını taşıyan silahlar, dönemlerinin silah teknolojilerini yansıtan sanatsal değeri yüksek eserlerdir. Ganimet ve hediye yoluyla saray koleksiyonuna girmiş olan İran silahları grubu, yay, kılıç, balta, mızrak, alem, zırh ve miğfer gibi örneklerden meydana gelir. İslam maden sanatının ince işçiliğini ve süsleme zevkini yansıtacak çeşitliliğe sahip olan Memluk ve İran silahlarının yanı sıra, çeşitli Avrupa devletlerine ait silahlar da hediye ve ganimet yoluyla, Kırım-Tatar ve Japon silahları ise hediye yoluyla Saray koleksiyonuna girmiştir (Resim: 11).

Hediye ve Ganimetler Vitrini

Bu koleksiyonun en önemli örneklerini, padişahlara hediye edilmek üzere veya bizzat padişahların siparişi ile özel olarak imal edilmiş silahlar oluşturur. Fatih Sultan Mehmed, II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim, Kanuni Sultan Süleyman, II. Selim, III. Mehmed, I. Ahmed gibi birçok Osmanlı padişahına ait silahlar ayrı ayrı vitrinlerde sergilenerken vurgulandı (Resim: 12-15).

Teşhirde eğitime yönelik bazı uygulamalara da yer verildi. Örneğin mekanın Harem'e bitişik muhdes duvarında Osmanlı İmparatorluğu'nun en geniş sınırlarını gösteren Piri Reis'in 'Kitab-ı Bahriye'sinden alınan

bir harita kullanılmıştır. Bu harita üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun yedi önemli savaşıyla fethedilen yerler gösterilmektedir. Tarihsel sıralamayla yanıp sönen LCD ekranlarla savaşın yapıldığı bölge, savaşın tarihi ve o savaşın betimlendiği minyatürler izlenebilmektedir.

EGİTİME YÖNELİK FİMLER

1) Orta vitrinlerin üç tanesinin aralarına küçük LCD ekranlar yerleştirilmiştir. İlk ekran 'atıcı silahlar' bölümünün ok-yay ve aksamaları kısmında yer alır. Burada okçuluk ile ilgili minyatürlerden izlenmektedir. İkinci ekran kılıçların sergilendiği bölümde yer alır. Burada Osmanlı kıyafetleri giydirilmiş bir demirci ustasını atölyesinde kılıç yaparken anlatan bir film gösterilmektedir. Ateşli silahlar bölümünde yer alan üçüncü ekranda ise tüfek kullanımını gösteren minyatürler izlenebilmektedir.

2) Osmanlı padişahlarına ait silahların sergilendiği bölümde padişahların av sahnelerinin betimlendiği minyatürler gösterilmektedir. Bu minyatürler saray koleksiyonuna ait el yazma eserlerden seçilmiştir.

3) Giriş kapısının sağındaki duvara projeksiyon ile Johannes Lewenklaui'nun Osmanlı tarihini anlatan 16. yüzyıla ait albümünden alınan minyatürler ard arda eklenerek yansıtılmıştır. Bu minyatürlerde Osmanlı ordusu, yeniçeri ve çeşitli birliklerin kıyafetleri, kullandıkları silahlar ve bu silahları nasıl taşıdıkları izleyiciye görsel olarak anlatılmaktadır.

4) Hologram odasında Osmanlı ordusunun 'Yeniçeri', 'Sipahi' ve 'Levent' sınıfından askerleri canlandıran birer dakikalık üç film gösterilmektedir. Yeniçeri fitilli tüfeğin doldurulması ve ateşlenmesi aşamalarını, sipahi yayın gerilip ok atışını, Levent ise özellikle denizcilerin kullandığı sadece Osmanlılara özgü bir kılıç türü olan yatağanın kullanılması ve çakmaklı bir tabancanın doldurulması aşamalarını göstermektedir. Kıyafetler Faruk Saraç tarafından orijinaline uygun olarak tasarlanmıştır.

Ayrıca teşhirde 15 parçalık bir albüm devamlı olarak çalmaktadır. Bunlardan 14'ü Türkiye'nin önde gelen müzisyenlerince mehter müziğinden esinlenilerek silah seksiyonu için bestelenmiştir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim 13: Fatih Sultan Mehmed'in kılıcı

Resim 14: Fatih ve Kanuni Sultan Süleyman'a ait kılıçlar

Resim 15: II. Osman'a ait kılıç-IV. Murad'a ait kılıç ve alem

EUDOKIAS ANTİK KENTİ, DOĞU NEKROPOLÜ 267 ADA 18 PARSELDEKİ TONOZLU KHAMASORİON TİPİ MEZARLAR

Hülya YALÇINSOY*

Süleyman ATALAY

Antalya İli, Döşemealtı İlçesi, Düzlerçamı Mahallesi'nde 2011 yılında 6465 No.lu Sokak üzerindeki parselde yapılan kazı çalışmalarında¹ (Resim: 1-2); kuzeybatı-güneydoğu doğrultulu yan yana bitişik olarak inşa edilmiş iki adet tonozlu *khamasorion* tipi mezarlar açığa çıkarılmıştır (Resim: 3).

Söz konusu mezarlar, bir Selçuklu kervansarayını olan ve Selçuklu Sultanı İzzettin Keykavus tarafından Antalya'yı fethettiği 1216 yılından hemen sonra inşa edilmiş, Evdirhan'ın güneydoğusunda bir Pamphilya

* Hülya YALÇINSOY, Arkeolog, Müze Müdürlüğü, Antalya/TÜRKİYE.

Süleyman ATALAY, Arkeolog, Müze Müdürlüğü, Antalya/TÜRKİYE.

1 Antalya İli, Döşemealtı İlçesi, Düzlerçamı Mahallesi, 6465 sokak, 267 ada 18 nolu parselin F ile belirtilen alanında Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 05.11.2004 tarih ve 115 sayılı kararı ile sınırları son şeklini alan III. Derece Arkeolojik Sit Alanı içerisinde, ifraz işlemine esas olmak üzere, Antalya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 13.06.2011 tarih ve 5192 sayılı kararı doğrultusunda Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 17.06.2011 tarih ve 129675 sayılı "Kültür ve Tabiat Varlıklarıyla İlgili Olarak Müzeler Tarafından Yapılacak Kazı ve Sondaj İzin Belgesi" gereği, Antalya Müzesi Müdürlüğü Başkanlığında, Arkeolog Hülya Yalçınsoy ve Arkeolog Süleyman Atalay tarafından 1 harita teknikeri, 1 restorator, 5 işçi ve Akdeniz Üniversitesi Arkeoloji Bölümü'nden 9 stajyer öğrenci ve Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi'nden 1 antropoloji öğrencisinin dönüşümlü katılımıyla kurtarma kazısı 22-Haziran - 04 Temmuz 2011 tarihlerinde gerçekleştirilmiştir. Antropolojik İncelemeler ise Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Antropoloji Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ayla Sevim Erol ve Araştırma Görevlisi Alper Yener Yavuz tarafından gerçekleştirilmiştir.

yerleşmesi olan Anydros-Eudokias antik kentinin (bugünkü Evdirhan çevresindeki) Doğu Nekropolü içerisinde kalmaktadır.

Önce Anydros, daha sonra Eudokias adıyla tarih sahnesine çıkan antik kent, Antalya kent merkezinin 17 km. kuzeybatısında Antalya-Korkuteli E-87 karayolunun kuzeyinde yer alan Düzlerçamı Mahallesi sınırları içerisinde².

Roma İmparatorluk Çağında Anydros adıyla anılan kentteki ilk yerleşmenin, 10 km. batısındaki Termessos'un *territoryumu* içinde, sur duvarı bulunmayan açık bir alan üzerine kurulu ve bir akropolisten yoksun, kırsal-tarımsal nitelikli bir kome olarak karşımıza çıkmaktadır. Anydros adını taşıyan kome nin ilk kuruluş tarihi kesin olarak bilinmemektedir.

M.S. 3 yüzyıl başlarında Eirenarkhos Orthagoras'ın mevcut sulama kanalları sisteminde yaptırdığı hidrolik düzenlemenin ardından, 13 km. kuzeydeki karstik Kırkgözler kaynaklarından sağlanan bol su sayesinde yapılan yoğun tarım, bölgeye zenginlik ve refah getirmiş, böylece kome Anydros, Termessos'a bağlı komeler içerisinde sivrilerek en büyük ve görkemli kome haline gelmiş, M.S. 3. yüzyıl gibi ekonomik açıdan sıkıntılı bir dönemde Termessos'un güçlü bir şekilde ayakta kalabilmesinde önemli bir rol oynamıştır.

M.S. 4. yüzyıl sonlarında, bölgede Hıristiyanlığın kök salmaya başlamasıyla birlikte kentleşme sürecini tamamladığı anlaşılan kome (*peripolion*) Anydros, büyük bir olasılıkla II. Theodosius zamanında, imparatorun karısı Aelia Eudocia veya İmparator Arcadius'un karısı Aelia Eudoxia'nın onuruna "Eudokias" adını alarak Termessos *territoryumu* içinde (polis) kent statüsüne kavuşmuştur.

M.S. 431 yılında Ephesos'ta yapılan Ekümenik Konsili'ne ait kayıtlara göre, Termessos ve Eudokias adına Termessos Piskoposu Timotheus katılmıştır. Bu tarihlerde resmi olarak "Eudokias" hala ayrı bir piskoposluk değildir. Termessos'un piskoposu tarafından temsil edilmektedir.

---

2 Çelgin V., "Anydros-Eudokias Suyu Hayat Bulan İnsan Eliyle Yok Olan Bir Kültür Mirası ve Düşündükleri, 23-57, *Coll.An.* VII,(2008).

M.S. 5. yüzyılın ortalarında, Pamphylia kilise eyaletinin Side ve Perge metropolisi olarak ikiye ayrılmasının ardından, M.S. 458 yılında Perge Piskoposu Epiphanius önderliğinde İmparator I. Leo'ya gönderilen mektubu imzalayan piskoposlar arasında, Termessos Piskoposu Auxentius'un isminin yanında ilk kez Eudokias Piskoposu Innocentius'un adına rastlanmaktadır. Bu mektupla ilk kez Eudokias'ın kilise yönetimi açısından Termessos piskoposluğundan ayrılarak ayrı bir piskoposluk haline geldiği anlaşılmaktadır.

Eudokias'ın M.S. 6. yüzyıldan itibaren önemini tamamen yitirdiği, anlaşılan ana kent Termessos'u zamanla, temsil eder konuma geldiği görülmektedir.³

Kuzey-güney doğrultusunda yaklaşık 800 m., doğu-batı doğrultusunda ise yaklaşık 650 m. boyutlarındaki 52 hektar kadar bir alanı kapsayan Eudokias antik kentinin (Resim: 4); en başta gelen özelliği, ana kayaya oyulmak suretiyle meydana getirilmiş olan ve Geç Roma Döneminden günümüze kadar işlevselliğini koruyan su kanallarıdır. Ayrıca ören yeri ve çevresinde yine susuzluğa bir çare olarak meydana getirilmiş kuyulara rastlanmaktadır.

Profan yapıların yanı sıra günümüze ulaşan en görkemli mimarlık kalıntısı Evdirhan'ın güneybatısında kalan Korinth düzeninde inşa edilmiş *prostylos* planlı tapınak yapısıdır.

Modern gezgin ve araştırmacıların vermiş oldukları ayrıntılı bilgilerden, antik yerleşimin biri doğuda (eski yol Evdirhan çevresinde) diğeri ise güneyde (güney yolu ile batıdaki Kuruçay dere yatağı arasında) olmak üzere iki nekropolünün bulunduğu anlaşılmaktadır. Nekropollerdeki egemen mezar türünü lahitler oluşturmaktadır. Termessos tipi kalkanlı lahitler yoğun olarak bölgede karşımıza çıkmaktadır.⁴

3 Çelgin V., "Termessos'un Görkemli Komesi Anydros ve Ondan Doğan Geç Antik Çağ/ Erken Bizans Kenti Eudokias" 109 vdd., *Özsait Armağanı*, (2011).

4 Çelgin V., "Anydros-Eudokias Suyu Hayat Bulan İnsan Eliyle Yok Olan Bir Kültür Mirası ve Düşündürdükleri 23-57, *Coll.An.VII*,(2008).

Lahitler, antik kaynaklardan edinilen bilgilere göre; ana ulaşım yollarıyla bağlantılı nekropol caddelerinin iki yanlarında, ikişer sıra halinde dizili olarak durmaktaydı. Lahitlerin yanında anıt-mezar yapıları diğer bir mezar tipini teşkil etmekteydi. Ayrıca ilk defa Paribeni ve Romanelli tarafından da değinilen, en büyük iki tanesi Doğu Nekropolü'nde olmak üzere traverten molozların yığılmasıyla yapılan irili ufaklı tümülüs mezarlar, bölgedeki yaygın mezar tiplerinden birisini oluşturmaktadır.

Kazısını gerçekleştirdiğimiz, Tonozlu *khamasorion* tipi mezarlar, Eudokias antik kentine ilişkin açığa çıkmış olan diğer mezarlardan farklı tipolojisi ile dikkat çekmekte ve bölgenin ilk örneklerini teşkil etmektedir.

KAZI ÇALIŞMALARI

Bitki ve atık malzeme temizliğinin ardından başlanan kazı çalışmaları 5.00 x 7.00 m. ölçülerinde bir açmada yürütülmüştür. Açmanın kuzeybatı kısmında, birbirine bitişik ve üzerleri tonoz örtülü iki mezar yapısının dış konturları belirlenmiş ve bunlar M1 ve M2 olarak isimlendirilmiştir.

A- Mezarların Üst Örtüsünün ve Tonozlarının Belirlenmesi

M1 No.lu mezarın giriş doğrultusu olan kuzeybatı kısmındaki tonozunun görünen kısımları ve üst örtüsünün tamamını açığa çıkarmak amacıyla sürdürülen çalışmalar sırasında bu mezara bitişik ikinci bir tonozlu mezar yapısı (M2) tespit edilerek, tonozların dış konturları belirlenmiştir.(Resim: 5).

Seviye inme çalışmaları sırasında -10 ve - 20 cm. derinlikte pişmiş toprak tuğla, kiremit parçaları ile keramik parçaları yoğun olarak ortaya çıkarılmıştır. Mezarlara ait tonozların üst kısımlarının belirginleşmeye başladığı -25 ve -.30 cm. derinlikte önce açılıp, daha sonra koruma amaçlı örtülmüş dolgu toprak içerisinde ise birbiri üzerine bindirilmiş basit halka formulu yüzük; doğu üst köşede ağız kısmı kırık gözyaşı şii-

şesi (form olarak M.S 3. yüzyıl sonu 4. yüzyıl başına tarihlenmektedir) ele geçirilmiştir.

Tonozlar -50 cm. derinlikte belirginleşmiş ve bu alanda 2,5 cm. çapında, 1,5 cm. kalınlığında, çizgisel bezekli, pişmiş toprak bir tezgâh ağırlığı bulunmuştur.

Tonozların çevresinde ve mezarların üst örtü sistemi üzerinde yapılan çalışmalar sırasında; buluntu olarak 1.8 cm. yüksekliğinde metal obje; pişmiş toprak muhtelif kap parçaları (dudak, kaide, kulp, gövde vb.) ele geçirilmiştir.

Mezarların tonozları etrafında yapılan ön incelemede; 5.00 x 7.00 m.lik açmanın güney batı tarafında -30 cm. derinlikte, (17 cm. yüksekliğinde) mermer bir sütunce parçası ile 1 adet kemik tespit edilmesi üzerine alanın 1.00 m. güneyinde 1.00 x 2.00 m. ölçülerinde bir sondaj açılmıştır. İstinat duvarı ile 1 No.lu açma arasında yer alan 2 No.lu açmada -20 cm. derinlikte 1 adet metal obje, -20 ve - 40 cm. derinlikte yoğun tuğla parçaları ile az sayıda keramik parçalarına rastlanılmıştır. -70 cm. derinlikte ana kayaya ve kırmızı renkli ham toprağa ulaşılması nedeniyle 2 No.lu Açma olarak numaralandırılan sondajda çalışmalar sonlandırılmıştır.

B- Mezarların Üst Örtü Sistemi ve İnşaatı

Yan yana bitişik olarak kuzeybatı-güneydoğu doğrultusunda açığa çıkarılan “Tonozlu *khamasorion* tipi” mezarların üst örtüsü önemli ölçüde korunmuş olarak tespit edilmiştir.

Mezarların üzeri, mezarları gizlemek amacıyla 4.20 m. x 3.30 m. ebatlarında, ana kaya zeminden + 33 cm. ile + 40 cm. arasında değişen bir yükseklikte kapatılmıştır. 4 – 5 sıra traverten moloz taşın yanı sıra, dolgu malzemesi olarak kullanılan pişmiş toprak tuğla, profilli levha parçaları ve çatı kiremidi parçaları ile günlük kullanıma ait kap parçaları, kireç kum karışımı harçla sıvanmıştır. Üst örtünün yüzeyi dolguyu kapatacak şekilde kireç-kum karışımı harçla örtülmüştür (Resim: 3).

Her iki mezarda; ana kayanın oyulması ile inşa edilmiştir. Ana kaya düzlenerek oluşturulan çukurluğun araları örüldükten sonra üst kısım yuvarlatılarak tonoz oluşturulmuştur. Mezarların üzerini örten tonozlar, üst örtü sistemi inşası ile eş zamanlı olarak yapılmışlardır. Burada, mezarların üzeri bir taraftan üst örtü ile kapatılırken, diğer taraftan tonozlar inşa edilmiş, mezarların yan yüzleri, taban ve tonoz iç yüzeyi kireç-kum karışımı harçla kabaca sıvanmıştır (Resim: 6).

Tonozların yüksekliği 25 cm. ile 50 cm. arasında değişmektedir. Tonoz çapı 90 cm. dir. Tonozlu yapıya uygun olarak mezarların iç mekânında bir genişlemeye gidildiği anlaşılmaktadır. M1 No.lu mezarda, kuzeydoğu ve güneybatı uzun yan duvarlarına, (tabandan yaklaşık 1 m. yükseklikte) hafif iç büyüklük verilerek, mezar genişliği bu alanda 1.10 m.ye ulaşmaktadır.

Mezar genişliği; M2 No.lu mezarın güneydoğu kısa kenarında 96 cm., kuzeybatı kısa kenarında ise 1.05 m.dir. Tonoz yüksekliği güneydoğu kısa kenar önünde 2.17 m. ortada 2.20 m.dir.

Mezar ana kaya tabanında travertenin doğal yapısına bağlı olarak çukurluklar bulunmaktadır. Bu çukurluklar toprakla doldurulup, düzlendikten sonra mezar tabanı kabaca sıvanmıştır.

Ayrıca mezarlar içerisinde mezara iniş ve çıkışları kolaylaştırmak amacıyla basamak işlevi de gören iki adet ayak basma çıkıntısı yer almaktadır.

M1 No.lu mezarda kuzeybatı kısa kenar üzerinde bulunan ayak basma çıkıntısı, tabandan 91 cm. (17 cm.x25 cm. ölçülerinde, 10 cm. kalınlıkta) kuzeydoğu uzun yan duvar üzerindeki ayak basma çıkıntısı ise tabandan 62 cm. yüksekliktedir (Resim: 7).

Benzer şekilde M2 No.lu mezarda, güneybatı uzun yan duvarda bulunan ayak basma çıkıntısı tabandan 65 cm., (20 cm. uzunluğunda, 7 cm. genişliğinde, yaklaşık 10 cm. kalınlıkta) kuzeydoğu uzun yan duvardaki ayak basma çıkıntısı ise tabandan 1 m. yüksekliktedir. (20 cm. uzunluğunda 7 cm. genişliğinde, 15 cm. kalınlıkta) (Resim: 8).

Kazı çalışmalarında, seviyeler -5 cm. ve -10 cm. aralıklarla inilerek, mezar içerisindeki dolgu toprak yatay olarak boşaltılmış ve taban toprağı da dahil olmak üzere mezar toprağının tamamı elenmiştir.

C- M-1 NO'LU MEZAR

Ana kayaya oyularak inşa edilmiş mezar, traverten moloz taş ve kireç - kum karışımı harçla basit bir şekilde örülerek üst kısmı yuvarlatılmış olup içi sıvanmıştır (Resim: 9)

Mezarın iç mekânı -60 cm. derinlikte, 0.95 m. x 2.72 metre ölçülerindedir. Tonoz kalınlığı ise 40 cm.dir.

Mezarın iç genişliği tonoz oluşturma amaçlı basit örgü yapısından dolayı 94 cm. ile 104 cm. arasında değişmektedir. Mezar orta kısmında daha geniş, (yaklaşık 1.00 m.-1.04 m.) kısa kenarları ise dardır. Örgü sisteminde kullanılan kireç harcının bağlayıcılığı zayıftır (Resim: 10).

Mezar içindeki dolgu toprak tabakası ile tonoz arasındaki boşluk 1.00 m.-1.20 m. arasında değişmektedir.

Kazı çalışmalarında öncelikle toprak yüzeyindeki moloz taşlar ve meşe palamudu atıkları temizlenmiştir. İlk -30 cm.lik kısmın incelemesinde; hayvan kemiği parçaları (üzerinde 3 diş bulunan çene, kaburga, diş vb.), cam kap parçası (boyun), tonoz üst örtü sistemine ait tuğla, kiremit parçaları ile harçlı moloz parçalar tespit edilmiştir.

Tonozdan -1.30 metre derinlikte 6 cm.x7cm. ebadında üzerinde 13 adet *tessera* bulunan taban mozaiği parçası bulunmuştur. *Tesseralar* yaklaşık 1,5 cm.x1,5 cm. ölçülerindedir. Beyaz, gri, koyu kırmızı renkli *tesseralar* Geç Roma Dönemi özellikleri göstermektedir.

M-1 No.lu mezarın içinde, kuzeybatı kısa kenara 94 cm., kuzeydoğu uzun kenara 21 cm. uzaklıkta, güneydoğu dar kenara 145 cm., güneybatı uzun kenara 65 cm. uzaklıkta, tonozdan -1.60 m. derinlikte, 33 cm. uzunluğunda, 10 cm. genişliğinde üzerinde 10 adet diş bulunan 3 cm. kalınlığında hayvan alt çene kemiği tespit edilmiştir.

Aynı seviyede mezarın kuzey köşesinde öbek halinde hayvan kemiği parçalarına rastlanılmıştır. Kemik yığıntısı çevresinde bol miktarda moloz taş, ağaç kökü ve 1 adet kulp parçası bulunmuştur. Kemiklerin sunu amaçlı kullanıldığı anlaşılmaktadır.

Kuzeydoğu uzun kenarda, kuzeybatı kısa kenardaki gibi basamak işlevli tonozdan -1.40 m. derinlikte bir çıkıntı daha (9x26 cm. ölçülerinde, 9 cm. kalınlığında) belirlenmiştir (Resim: 7).

Tonozdan -1.30 m. ve -1.60 m. 30 cm.lik mezar toprağı inceleme-sinde ele geçirilen kemik ve kulp parçaları dışında, 3 adet demir çivi parçasına rastlanmıştır.

Mezarın orta kısmında; tonozdan -1.50m. ve -1.55 m. derinlikte 2 adet diş, 2 adet kemik parçası, aynı seviyede kuzeybatı duvarı dibinde 2 adet büyük baş hayvana ait kemik parçası, diş ve 1 adet parmak kemi-ği, güneybatı uzun kenarda 1 adet kulp, kuzeydoğu uzun yan duvarın dibinde ise 1 adet dikey olarak duran kemik parçası, 1 adet cam kap parçası (ağız kenarı) ve seramik parçası tespit edilmiştir.

Tonozdan -1.60 m. ve -1.90 metre arasındaki 30 cm.lik kısımda piş-miş toprak tuğla, traverten moloz ile kireç harçlı dolgu tabakası grl-müştür.

Tonozdan -1.60 m.ve -1.70 m. derinlikte, mezar toprağı incelemesi sırasında; 8 adet kemik parçası, 2 adet diş, 1 adet pişmiş toprak dip parçası bulunmuştur. -1.72 m. derinlikte ise güneydoğu dar yüze 110 cm., kuzeybatı duvarına 26 cm., güneybatı duvarına 35 cm. uzaklıkta dağılmış halde büyük baş hayvana ait olduğu anlaşılan alt çene kemiği parçalarına rastlanmıştır.

M-1 No.lu mezarın içinde -1.80 m.ve -1.90 m. derinlikte güneydoğu dar yüze 90 cm. uzaklıkta 1 adet, dikey duran kalın hayvan kemiği (bir ucu kesik) ile birlikte etrafa dağılmış halde çok sayıda diş, kemik par-asının yanı sıra, kuzeydoğu duvarının önünde, kuzeybatı duvarına 53 cm. uzaklıkta, 1 adet pişmiş toprak plaka (39,5cm.x56 cm. ve kalınlık: 5 cm.) dikey olarak bulunmuştur.

Aynı seviyelerde 1 adet kaide parçası, 2 adet diş, 3 adet kemik par-ası, 1 adet kulp, 1 adet saklama kabı parçasına ait ağız kısmı, 1 adet yayvan kemik parçası (oyluk kemiği?) bir arada bulunmuştur.

Tonozdan -1.85 m. derinlikte, kuzeybatı kısa kenara 70 cm. uzak-lıkta, güneybatı duvarı dibinde 1 adet hayvan başı (kk baş hayvana ait olabilir) ile 1 adet (30 cm. uzunluğunda, 6 cm. genişliğinde) kürek kemiği parçası, 1 adet seramik parçası ve 1 adet kse parçası tespit edil-miştir.

-1.80 m. ve -1.90 m. seviyelerinden çıkarılan mezar toprağının elenmesi sırasında, 2 adet pişmiş toprak keramik parçası, 1 adet diş, 2 adet çivi, 4 adet cam parçası, seramik ve kemik parçaları ele geçirilmiştir.

M-1 No.lu mezarın içinde -1.90 m. ve -2.00 m. derinlikte, kuzeybatı duvarının hemen önünde 1 adet pişmiş toprak tabak parçasına ait dip kısmı, kuzeydoğu yan yüzdeki ayak basma çıkıntısının 45 cm. altında, 20 cm. uzunluğunda, 5 cm. genişliğinde 1 adet kemik parçası ile tonozdan -1.96 m. derinlikte kuzeybatı duvarına 40 cm., güneybatı duvarına 50 cm., güneydoğu duvarına 1.18 m. uzaklıkta 1 adet kulp bulunmuştur.

Tonozdan -2.00 m. derinlikte, kuzeydoğu duvarına yaslanmış halde bulunan pişmiş toprak plakanın taban seviyesinin, 28 cm. güneybatısında, kuzeybatı kısa kenara 84 cm., güneybatı uzun kenara 34 cm., uzaklıkta 1 adet bronz terazi (libra) kefesi ele geçirilmiştir (Resim: 11). 8 cm. çapındaki yuvarlak formlu kefenin üzerinde, zincir tutturmak için kullanılan 3 küçük delik bulunmaktadır. Bir kenarı yırtılmıştır. Aynı seviyede, 1 adet pişmiş toprak dip parçası ile kuzeybatı duvarına 30 cm. uzaklıkta 2 adet diş bulunmuştur.

Tonozdan -2.05 m. derinlikte, güneydoğu duvarı bitişiğinde, kuzeydoğu duvarına 40 cm. uzaklıkta, 12 cm. uzunluğunda 1 adet *amphora* boynu parçasına rastlanmıştır.

M-1 No.lu mezarın içinde, tonozdan -2.10 m. derinlikte, güneydoğu duvarı önünde 1 adet tüp biçimli *unguentarium* dip parçası (uzunluk 4 cm.), 2 adet diş, 5 adet kemik parçası tespit edilmiştir. Aynı seviyede kuzeydoğu duvarına 55 cm., güneydoğu duvarına 30 cm., kuzeybatı duvarına 55 cm., uzaklıkta, tuğla plakanın taban seviyesinde bulunan terazi kefesinin kol kısmı bulunmuştur (Resim: 12).

-2.00 m. ve -2.10 m. seviyelerindeki mezar toprağının incelemesi sonucunda, 16 adet seramik parçası, 3 adet kemik parçası, 3 adet cam parçası, 1 adet çene kemiği parçası ele geçirilmiştir.

M-1 No.lu mezarın içinde, tonozdan -2.15 m. derinlikte traverten mezar tabanına ulaşılmıştır. Mezar toprağının incelemesi sonucunda 1

adet diş, cam parçaları, kemik parçaları, seramik parçaları ile 1 adet demir çivi bulunmuştur.

Mezarın temizliği yapılarak çalışma sonlandırılmıştır (Resim: 13). Buluntuların gerekli n koruma önlemleri alındıktan sonra belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

D- M-2 NO'LU MEZAR

M-2 No.lu mezar, M-1 No.lu mezarın 60 cm. kuzeydoğu bitişiğinde olup 2.62 m. x 1.05 m. i ölçülerinde tonozlu *khamosorion* tipi mezardır (Resim: 14).

Mezara daha önce bitki temizliği sırasında st örtüsü açılmış olan batı kısa kenar önünden girilmiştir. Seviye ölçümlerinde mezara ait tonozun alt yüzeyi sıfır noktası olarak alınmıştır. Mezarın içerisindeki toprak tonoz alt yüzeyinden -30 cm. aşağıdadır.

Seviye inme çalışmaları sırasında; -30 cm. ve -35 cm. arasında 1 adet kulp parçası ve pişmiş topraktan günlük kullanım kap parçalarına ait kırık parçalar ele geçirilmiştir.

-50 ve -70 cm. de 1 adedi daha küçük olan, 2 parça halinde hayvan kemiklerine rastlanmıştır. Ayrıca -67 cm. seviyesinde 2 adet profilli pişmiş toprak plaka parçası ve kap parçasına ait dip kısmı, mezar içi dolgusundan ele geçirilen buluntular arasındadır.

-75 cm. derinlikte, pişmiş topraktan kaba hamurlu seramik parçaları, günlük kullanım kabı parçaları (ağız kenarları, dip kısımları) ve profilli pişmiş toprak plaka parçaları yanı sıra kırık çatı kiremidi parçalarına rastlanmış olup irili ufaklı hayvan kemikleri ve dişleri de ele geçirilmiştir.

-80 cm. de kiremit rengi kaba hamurlu pişmiş toprak keramik parçaları, dolgu malzemesi olarak ele geçirilmeye devam edilmiştir. -30 ve -80 cm. arasında toprak koyu kahverengi homojen olmayan bağlayıcılığı zayıf yumuşak dokuludur. Toprak içerisinde günlük kullanım kap parçaları, kaba hamurlu keramik ile kiremit parçaları, irili ufaklı traverten moloz taşlar yer almaktadır.

-1.00 m.ye ulaşıldığında toprak kırmızımsı kahverenkli yine homojen olmayan bağlayıcılığı zayıf yumuşak dokuludur. -90 cm. seviyesinde 1 adet hayvan dişi, kulp parçası ile kaba hamurlu pişmiş toprak keramik parçaları ele geçirilmiştir.

-1.15 m. seviyesinde mezarın güneybatı köşesinde büyükbaş hayvan çene kemiği parçalı olarak 2 adet diş ile birlikte açığa çıkarılmıştır. Aynı seviyede ayrıca pişmiş toprak testinin ağız kısmı, kulp parçası, muhtelif günlük kullanım kaplarına ait dip kısımları ve kaba hamurlu seramik parçaları, traverten moloz taşlar mezar dolgusu yapısına uygun olarak devamlılık göstermektedir.

-1.20 m. derinlikte yanık hayvan kemiği ayak parçası ile birlikte mezar içi dolgu malzemesi olarak, pişmiş topraktan günlük kullanım kırık kap parçaları (kulp, ağız ve dip kısımları) ve kaba hamurlu seramik parçaları, traverten molozlar ele geçirilmiştir.

-1.25 m. ve -1.35 m. arasında, traverten moloz taş, kaba hamurlu seramik parçaları, günlük kullanıma ait kap parçaları yanı sıra kırık cam parçaları ve 1 adet demir çivi ile hayvan kemiği parçaları ele geçirilmiştir.

-1.30 m. seviyesinde karşılaşılan 9 adet hayvan kemiği parçası, kuzeybatı kısa kenara 110 cm. uzaklıkta, güneybatı uzun kenara ise 25 cm. uzaklıktadır. Ayrıca -1.35 m. seviyesinde mezar içindeki dolgu toprağın içerisinde 1 adet pişmiş topraktan yapılmış kırık *unguenterium*un boyun kısmı bulunmuştur.

-1.40 m. seviyesinde de mezara bırakılan sunulara ilişkin hayvan kemikleri gelmeye devam etmiştir. Bu seviyede, güneydoğu kısa kenara 55 cm., güneybatı uzun kenara 30 cm. mesafede, yine sunu olarak bırakılmış hayvan bacağına ait kemik parçasına rastlanmıştır.

Söz konusu seviyede kırmızımsı kahverengi toprak altında moloz taş, pişmiş topraktan kaba hamurlu keramik parçaları, kireç harcı parçaları ve moloz taş dolgusu oldukça belirgindir.

-1.40 m. ile -1.50 m.ler arasında mezar içi moloz taş dolgusu oldukça yoğundur. Arada kaba hamurlu pişmiş toprak tuğla ve plaka parçaları

ile kırık seramik parçaları, az sayıda günlük kullanım pişmiş toprak kırık kap parçaları (kulp, ağız, boyun ve dip kısmı) ele geçirilmiştir.

-1.50 m. seviyesinde traverten moloz taş, pişmiş toprak kaba hamurlu kap parçaları, keramik ve plaka parçaları katkılı toprak içerisinde dikkörtgen şeklinde yassı uzun delikli bronzdan 1 adet mobilya aksamı bulunmuştur.

M-2 No.lu mezarda -1.60 m. derinlikte moloz taş, pişmiş toprak keramik dolgusu içerisinde 2 adet çatı kiremidi parçası açığa çıkarılmıştır.

-1.70 metrede ise mezar içi dolgu toprak içerisinde 1 adet pişmiş toprak *unguanterium* dip kısmı ile günlük kullanım (ağız, dip kısmı, kulp) kap parçaları ele geçirilen buluntular arasındadır.

-1.60 ve -1.75 metreler arasında günlük kullanım kap parçaları, dolgu malzemesi olarak devamlılık gösterir.

-1.75 m. seviyesinde kuzeydoğu uzun kenara 10 cm., güneydoğu kısa kenara 85 cm. mesafede 3 parça halinde hayvan kemikleri ile karşılaşmıştır.

-1.70 m. ve -1.80 m. derinlikte mezar içerisindeki traverten moloz taş, kaba hamurlu seramik parçaları ve tuğla parçaları, günlük kullanım kap parçalarından oluşan toprak dolgu malzemesi devamlılık göstermektedir.

-1.80 m. derinlikte mezarın güneybatı köşesinde mezara sunu olarak bırakılmış, 2-3 adet hayvan kemiği bulunmuştur. Kemikler güneybatı uzun yan duvara 8 cm., kuzeybatı kısa kenara 6 cm. mesafededir.

-1.80 m. ve -1.84 m. seviyelerinde moloz taş kaba hamurlu pişmiş toprak plaka ile çatı kiremidi, günlük kullanım kap parçaları dolgusu devamlılık göstermektedir. -1.84 cm. derinlikte yer alan ve aynı zamanda mezar içi dolgusunu oluşturan pişmiş toprak kiremit ve kap parçaları daha büyüktür. Kazı çalışmaları süresince dolgu içerisinde hayvan sunularına ait kemik parçaları devamlılık gösterir. Ayrıca bu seviyeler arasında 2 adet demir çivi ile cam parçaları ve üst kısmı yarım yuvarlak yassı bronz bir obje parçası ele geçirilen buluntular arasındadır.

-1.90 m. de mezar dolgusu yapısı aynı şekilde devamlılık gösterirken 1 adet *unguaterium* parçası ile kulp parçası toprak içerisinde açığa çıkarılmıştır.

-1.95 m. ve 2.00 m. derinlikler arasında, mezarın güneybatı uzun yan duvarına 30 cm., güneydoğu kısa yan duvara 1,15 m. uzaklıkta 14 cm. x 10 cm. ebatlarında 4-5 parça halinde kırık olarak bireye ait bir kafatasının üst kısmı belirginleştirilmiştir.

-2.05 m. seviyesinde mezarın güneydoğu köşesinde güneybatı uzun kenara bitişik 2 cm. uzaklıkta, kuzeybatı kısa kenara 64 cm. güneydoğuda hayvan kemiği parçaları moloz taş ve pişmiş toprak kiremit-tuğla üst örtü dolgusu üzerinde yer almaktadır. Ayrıca bu kemiğin kuzeydoğusunda kuzeybatı kısa kenara 27 cm., güneybatı uzun yan yüze 30 cm. mesafede ikinci bir hayvan kemiği parçası mezara sunu olarak bırakılmıştır.

Güneybatı uzun kenara 13 cm., kuzeybatı kısa kenara 32 cm. uzaklıkta ise yaklaşık 39 cm. uzunluğunda büyük baş hayvan çene kemiği yine sunu olarak bırakılan üçüncü bir hayvan kemiği parçası bahsi geçen moloz taş ve pişmiş toprak kiremit-tuğla üst örtü dolgusu üzerinde ele geçirilmiştir. Çene kemiği üzerinde 4 diş korunmuştur.

-2.05 cm. derinlikte mezarın güneybatı köşesindeki büyük baş hayvan çene kemiği ve iki hayvan kemiği parçası altındaki dolgudan, 1 adet yassı dikdörtgen kırık obje parçası açığa çıkmıştır.

Kuzeydoğu uzun kenara 31 cm., kuzeybatı kısa kenara 84 cm. uzaklıkta 21 cm. çapında pişmiş toprak olasılıkla tabağa ait olabilecek dip kısmı, iç bükey kısmı kemiklerin üzerine gelecek şekilde ters olarak kapatılmıştır.

Mezar içerisinde bireylere ait ilk belirlemelerin ardından -2.10 m. derinlikte mezar içerisindeki iskeletlerin açığa çıkarılmasına başlanmıştır.

Mezar içerisine yatırılmış bireylerin ayakları güneydoğu kısa kenar önünde bu seviyede yer alan meyil üzerine doğru uzatılmıştır. Mezara konulmuş olan bireylerin üzerleri gömme işlemi esnasında irili ufaklı

moloz taşlar ve iç bükey büyük kap parçaları ya da çatı kiremitleri ile kapatılarak bir nevi üst örtü sistemi oluşturulmuştur.

Ayrıca mezarın kuzeydoğu köşesinde de izlendiği üzere bireylerin yatırıldığı seviyede yan duvarların önüne, duvardan bağımsız olarak kırık pişmiş toprak plaka parçalarının yerleştirilmiş olduğu gözlenmiştir.

Açığa çıkarılan kemikler dağınık ve düzensiz olarak izlenmektedir. Mezarın doğu yarısında açılan 110 cm.x105 cm.lik alanda açığa çıkan kemik grubunda mezara yatırılan bireylerin yan yana ayrıca üst üste üç kat halinde belli bir doğrultu takip etmeksizin ve her hangi bir yön kaygısı taşımaksızın, farklı yönlerde mezar içerisine konulduğu tespit edilmiştir.

-2.00 m. ve -2.17 m.ler arasında, mezar içerisine yatırılan bireylere ait iskeletlerin belirginleştirilmesi çalışmaları esnasında iskeletlere ait kafataslarının yoğunlukla mezarın kuzeybatı yarısında yer aldığı görülmüştür.

Aynı seviyede mezarın kuzeydoğu uzun yan duvarına 20 cm, kuzeybatı kısa kenarına 133 cm uzaklıkta iç bükey pişmiş topraktan büyük bir kap parçası (20x32 cm ebatlarında) iskeletlere ait kemiklerin üzerine kapatılmıştır.

Yan yana ve üst üste yatırılan bireylere ait iskeletlerin bir bütün olarak izlenmesine yönelik çalışmalar güçlükle sürdürülmüştür. Bireylere ait kemikler arasındaki kahverengi yumuşak dokulu ve homojen olmayan toprak yapısı ile iskeletlerin zaman içerisinde çökmüş olmasına bağlı olarak, iç içe geçerek kaynaşmış olmaları iskeletlerin, bütün olarak belirginleştirilmesini ve açığa çıkarılmasını zorlaştırmıştır.

İskeletlere ait kemikler arasında kafatası ve kafatası parçaları, *femur*, *ulna*, *radius*, kol el ve parmak kemikleri, *pelvis*, kürek kemiği, bacak ve ayak parmak kemikleri, *sacrum* dağınık olarak yoğun kemik öbeği içerisinde oldukça belirgin biçimde izlenmektedir.

Bireylere ait iskeletlerin belirginleştirilmesi sırasında -2.10 m. derinlikte biri kuzeybatı kısa kenara 25 cm., kuzeydoğu uzun yan duvara 35 cm. uzaklıkta, diğeri güneybatı uzun yan duvara 20 cm. kuzeybatı kısa kenara 84 cm. mesafede olmak üzere 2 adet demir çivi ele geçirilmiştir.

-2.15 m. ile -2.17 m. derinlikte, mezara yerleştirilen bireylerin II. katında yer alan toprak dolgusu içerisinde, silindirik gövdeli, ortası delik bir taş boncuk ile mavi cam boncuk ve açık pembe renkli damla şeklinde oval formlu küçük bir cam boncuk ele geçirilen buluntular arasında yer almaktadır.

Ayrıca -2.17 m.deki taban toprak dolgusu elemeinden 1 adet cam parçası ile 3 adet demir çivi ele geçirilmiştir. -2.20 m. seviyesinde mezarda ana kaya tabana ulaşılmıştır.

-2.00 m. ve -2.15 m. seviyeleri arasındaki bireylere ait iskelet yığını daha ziyade mezarın güneydoğu yarısında yoğunluk arz etmektedir. İskeletlerin belirginleştirilmesi çalışmaları sonucunda 17 adet kafatası belirgin olarak açığa çıkarılmıştır (Çizim:1).

İskeletlerin mezara yatırılmaları sırasında her hangi bir yön kaygısı taşınmamaktadır. Gömülenler mezarın kuzeydoğu ve güneybatı uzun kenarı boyunca yan duvarlara sırt üstü yaslanmış olarak tespit edilmiştir.

Mezar ana kaya tabanı kısmen düzleştirilmiş olmakla birlikte aralarda çukurluklar yer almaktadır. Bu çukurluklar toprakla doldurularak düz bir zemin elde edilmeye çalışılmış ve daha sonra üzerleri kireç kum karışımı harçla kabaca sıvanmıştır.

Mezar içerisindeki bireyler, öncelikle toprakla düzlenen bu sıvalı taban üzerine yatırılmış olup, ilk sıra yerleştirmenin ardından bireylerin üzerini kapatacak kadar bir toprak atılarak ikinci kez diğer bireylerin yerleştirilmesine devam edilmiş daha sonra yeniden üzerlerini hemen hemen kapatacak miktarda toprak atıldıktan sonra üçüncü kat olarak gömme işlemine devam edildiği anlaşılmaktadır.

Gömme işlemlerinin ardından gömülenlerin üzerleri moloz taşlar, iç bükey pişmiş topraktan büyük, kırık, kap parçaları ve çatı kiremitleri ve kaba hamurlu keramik parçaları ile üst örtü (kapak) niteliğinde kapatılmıştır.

Mezar içerisindeki yan duvarlar ile birlikte, mezarın üzerini kapatan tonoz içi kabaca kireç- kum karışımı harçla sıvalıdır. Sıva yapılan ale-tin (mala) sıvalı duvardaki hareketine bağlı izleri belirgin olarak takip edilebilmektedir.

Mezarın temizliği yapılarak M-2 No.lu mezardaki çalışma sonlandırılmıştır. Buluntuların gerekli n koruma önlemleri alındıktan sonra belgeleme çalışmaları yapılmıştır.

E- ANTROPOLOJİK BULGULAR

Mezarlara sunu için bırakılan hayvan kemikleri üzerinde yapılan antropolojik incelemeler sonunda, üç farklı aileye ait kemikler tespit edilmiştir. Boynuzlugiller yada boş boynuzlular olarak adlandırılan “*bovidae*” ailesi üyelerinden sığıra rastlanmıştır. Atgiller ailesi olarak bilinen “*equidae*” ailesine ait sadece (izole dişler) azı dişleri tespit edilmiştir; Domuzgiller “*suidae*” ailesine ait ayak kemiklerine rastlanmıştır. Ayrıca, üç farklı (*mandibula*) ene, 2 adet (*metapodium*) tarak kemikleri ile kırık vücud kemik parçaları ele geçirilmiştir. Bu aileler dışında, (*rodentlere*) kemirgenlere ait vücud kemikleri de tespit edilmiş, fakat bu kemikler değerlendirmeye alınmamıştır.

M-2 No.lu mezarda ele geçirilen insan iskeletlerine ait kemiklerin n incelemeleri sonrasında ise, 12’si erkek, 17’si kadın, 7’si ocuk 2’de tespit edilemeyen bireyle birlikte toplam 38 bireye ait iskelet parçaları olduğu anlaşılmıştır. Antropolojik n incelemelerde her bir kemik tek tek incelenmiş olup yapılan ilk makroskobik değerlendirmelere göre, ileri derece de bir lezyon belirlenmemesine karşın, az derecede de olsa diş aşınmaları, apse, anemiye bağlı lezyonlar (*cribraorbitalia*), kemik kaynaşmaları (*ankilozing*) ekstra kemik çıkıntıları (*osteofit*) ile bel fitiği belirtisi olan omurlarda fitiklaşma (*schomorl-nodülünün*) varlığı tespit edilmiştir

F- ONARIM ALIşMALARI

M-1 No.lu mezara ait st örtünün güneybatı köşesinde yer alan ve aynı zamanda en st sırayı oluşturan ilk sıra traverten moloz taş numaralandırılıp kaldırılmış ve daha sonra kireç, kum, tutkal karışımı harçla aslına uygun olarak sağlamlaştırılmıştır.

Mezarların restorasyonu ile konservasyon çalışmaları, müzemiz uzmanı Restoratör Heykeltıraş Ayşe Korkut tarafından gerekleştirilmifitir.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Antalya İli, Döşemealtı İlçesi, Düzlerçamı Mahallesi, 6465 Sokak, 267 ada 18 No.lu parselin F ile belirtilen alanında yapmış olduğumuz kurtarma kazısı sonucunda; kuzeybatı - güneydoğu doğrultulu iki adet *Tonozlu-Khamasorion Tipi* mezar üst örtüsü ile birlikte açığa çıkarılmıştır (Resim: 3).

Yan yana bitişik olarak ana kayaya oyularak inşa edilmiş, içi kabaca sıvalı, tonozlu, üstten girilen ve iç mekândaki ikişer adet basamak işlevi bulunan ayak basma çıkıntıları ile benzer özellikler gösteren mezarlar; mimari yapısı ve harç özelliklerinin yanı sıra, ele geçirilen buluntulara (cam *unguanterium* parçaları, mozaik parçaları, bronz terazi (libra) kefesi ve kolu, kişisel eşya olarak mezara bırakılan boncuklar vb.) bağlı olarak M.S. 3. yüzyılın sonu- 4. yüzyıl başına tarihlendirilebilir.

M1 No.lu mezarda, hiç defin işlemi gerçekleştirilmemişken, M2 No.lu mezarda 38 adet bireyden oluşan toplu defin yapılmıştır. M1 No.lu mezarda, değişik seviyelerde ele geçirilen büyük baş hayvan çene, kürek kemikleri, domuz vb. hayvan kemik parçalarının yanı sıra, mezar hediyesi olarak mezara bırakılmış olabilecek bronz terazi (libra) kefesi ve kolu ile bronzdan üzerinde Hygieia yazısı okunabilen Asklepios'un kızı Tanrıça Hygieia ile ilişkili madalyon biçimli amulet; M1 No.lu mezarın yalnızca sunu amaçlı kullanım gördüğüne işaret etmektedir.

Buna karşılık M2 No.lu mezarda çok sayıda kadın, erkek ve çocuk bireyin bir arada yan yana ve üst üste üç kat halinde, sırt üstü olarak değişik yönlerde mezar içerisine yatırılmış olması ve antropolojik incelemeler sonucunda her hangi bir salgın hastalığa ilişkin bir bulguya rastlanılmaması, buluntu olarak sadece kişisel eşya niteliğindeki 2 adet cam ve 1 adet taş boncuk ele geçirilmesi, M.S. 3. yüzyılın sonu ve M.S. 4. yüzyılın başında paganizmin mezar hediyesi bırakma geleneğinin önemli ölçüde azalma ile birlikte, hala devam ettiğinin açık göstergesidir. M2 No.lu mezar olasılıkla döneminde defalarca kullanım görmüş olmalıdır.

Mezar içerisine yatırılmış olan bireylerin çevresinde demir çivilerin

ele geçirilmesi, bireylerin ahşap taşıyıcılar üzerinde taşınarak mezara bırakılmış olmalarıyla açıklanabilir.

Her iki mezarda da hayvan kemiklerinin farklı seviyelerde dolgu toprak içerisinde ele geçirilmesi, sunu olarak bırakılan etlerin, yiyeceklerin mezar içine cenaze ritüeli sırasında, ölenlerin üzerinin toprakla kapatılması sırasında, rastgele bırakıldıklarını, mezar içerisine atıldığını düşündürmektedir. Ancak kimi sunuların mezar içerisine inilerek özenle yerleştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır.

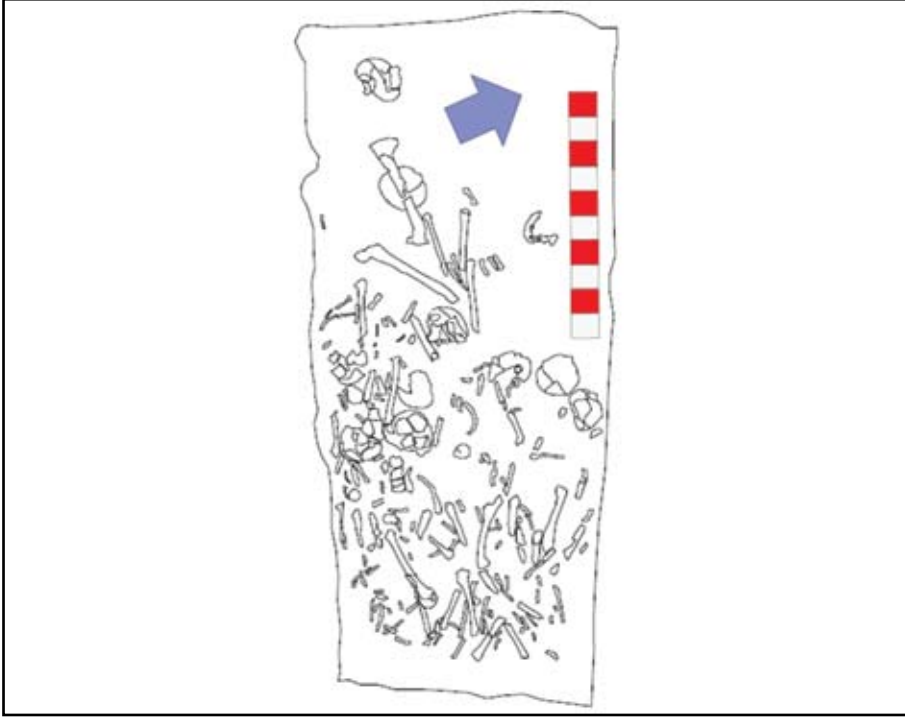
Roma geleneğine göre mezarlara bırakılan mezar sunuları yaşayanlarla ölülerin aynı yemeği paylaşma âdeti ile yakından ilgilidir. Bu aynı zamanda ölüm sonrası hayatın varlığına dair Roma inancını desteklemektedir. Romalıların tümü gömülme hakkına sahiptir. Ölmüş bedenin üzerine mutlaka bir miktar toprak atılırdı. Roma'da gömülmeden bırakılan kişiler çok ağır suçlar işlemiş olanlardı. Bu suçlardan biri de intihardır⁵.

Kazısı tamamlanan iki adet tonozlu-*khamasorion* tipi mezarın korunmasına yönelik olarak, Antalya Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'nun 10.10.2011 tarihli ve 5 sayılı kararı uyarınca, üstü açık durumda bulunan mezarların korunması ve konservasyonunun yapılmasına ilişkin projelerin ivedilikle hazırlanması kararlaştırılmıştır⁶.

---

5 Arıhan K. S., *Karia Bölgesi Ölü Gömme Adetleri*, 48-61, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2007.

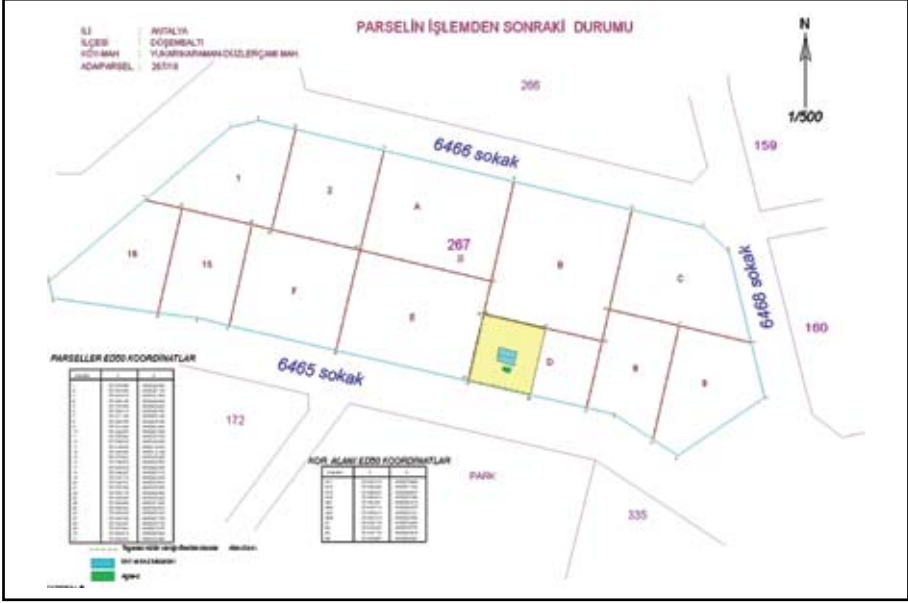
6 Bölge arkeolojisi ve tarihine ilişkin önemli katkılarından dolayı Sayın Prof. Dr. Vedat ÇELGİN'e, Antropolojik değerlendirmelerinden dolayı Sayın Prof. Dr. Ayla SEVİM-EROL'a ve Araştırma. Görevlisi. Alper Yener YAVUZ'a, Mezarların tespit aşamasındaki katkılarından dolayı Arkeolog N. MALKOÇ'a ve Müzemiz Restoratörü A. KORKUT'a, kazıya katılan Akdeniz Üniversitesi, Arkeoloji Bölümü stajyer öğrencilerine teşekkür ederiz.

Çizim 1: M2 No.lu Mezar

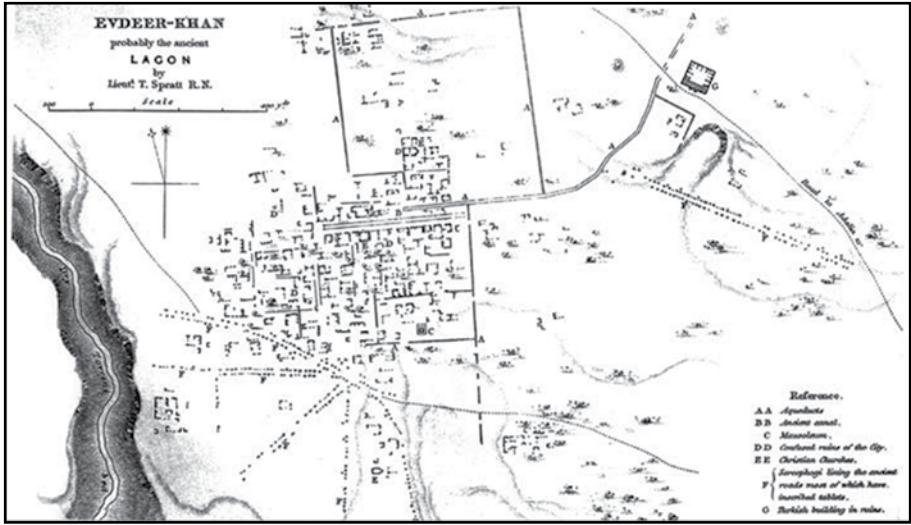
Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

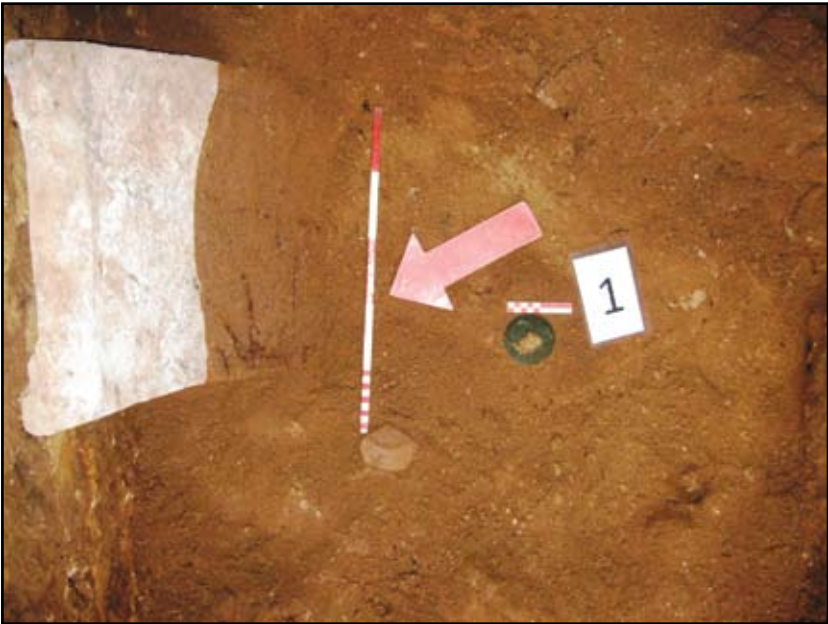
Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ VE LOUVRE MÜZESİ ATÖLYELERİNDE ÜRETİLMİŞ, SERGİLEME APARATLARINDAN ÖRNEK ÇALIŞMALAR

Serkan GEDÜK*

Eseri korumak, buluntunun çıkarıldığı ilk andan teşhirine kadar geçirilen süreçlerin tümünde titizlikle uyulması gereken önemli bir görevdir. Eserlerin depolanmasından, teşhire hazırlanmasına kadar geçen süreçte kullanılan tüm malzemeler özenle seçilip, uzman kişilerce hazırlanmalıdır.

Vitrinlerde etkili ve sağlıklı bir teşhir oluşturmak için sergilemede kullanılan malzemelerin genel estetik görünüşü kadar eserlerin güvenliğinde göz önüne almak gerekir. Burada önemli olan eser için uygun malzemelerin özenle seçilmesidir¹.

Eserleri teşhire hazırlarken, değerlendirme aşamasında bir takım sorular sormak gerekir. Bu soruları yanıtladıktan sonra tasarıma ve uygulamaya geçilmelidir.

SERGİLEME ÖNCESİ ESERLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ İÇİN SORULMASI GEREKEN SORULAR

Eser tek parçadan mı yoksa birçok parçadan mı oluşuyor? Eserin hacmi nedir? Restorasyon geçirmiş midir? Eğer restorasyon geçirmiş ise bu eserin parçaları güvenli bir biçimde birleştirilmiş midir? Ese-

* Serkan GEDÜK, Uzman Restoratör ve Sanat Tarihiçi , Topkapı Sarayı Müzesi Müdürlüğü, Sultanahmet. İstanbul/TÜRKİYE.

1 C. Spyrazoz, I. Koutromanos, C. Maniatakis, *A Review of Seismic Mitigation Effors for Museums in Greece*, 115.

rin yükseklik taban oranı nedir? Bu, “genişliğinden daha yüksek” ya da tam tersine “yüksekliğinden daha geniş” anlamına mı gelir? Eserin şekli nasıldır? Eserin ziyaretçiye gösterilmesi gereken yönü neresidir? Eserin ağırlık merkezi nerededir ya da ağırlık merkezi düzenli dağılmış durumda mıdır? Eserin en geniş noktasındaki çapı ya da genişliği göz önüne alınarak taban alanı ölçüsü nedir?².

Bu soruların cevapları tasarım belgeleme fişlerine işlenerek, eserlerin görünen tüm özellikleri tespit edilerek yazılmalıdır. Eserler değerlendirilip, özellikleri tasarım fişlerine işlendikten sonra eserler için uygun olan aparatların tasarımına ve uygulamasına geçilir. Hazırlanan bu belgeleme fişlerine eserlerde uygulanacak çalışmanın aşamaları, ne kadar sürede tamamlanabileceği, kullanılacak malzemelerin özellikleri ve maliyeti işlenir. Böylelikle, söz konusu eserlerin ne tür işlemlerden geçeceği tasarım başlamadan belgelenmiş olur.

Mümkün olduğu kadar güvenli, basit ve net bir tasarım yapabilmek için, tasarımın uygulamasında üç boyuta geçerken çizgi, yön, doku, oran - orantı ve renkten oluşan görsel öğeler eserlerle uyum içinde kullanılmalıdır.

TASARIM VE UYGULAMA YAPILIRKEN DİKKAT EDİLMESİ GEREKENLER

Kaidelerin tasarım ve üretimi eserler vitrine yerleştirilmeden önce yapılmalıdır.

Vitrin içinde olacak tüm olumsuzluklar düşünülerek özel destekli kaideler oluşturulmalıdır.

Kaideler seçildikten sonra, objelerin gereklerini karşılayıp karşılamadığından emin olunması gerekir.

Eserlerin oynayan tüm parçaları desteklenmelidir.

---

2 Jerry Podany, *Müze Koleksiyonları İçin sismik Güvenlik Çalışması*, 2.

Kaide tasarımı yapılırken seçilen kaide ve kullanılan aparatlar eserden ayırt edilebilmeli ve estetik açıdan görsel bir bütünlük sağlamalıdır.

Kaideler ve aparatlar güvenli konservasyon malzemelerinden oluşmalıdır. Bunlar; Dayanıklı ve paslanmaz metaller (pirinç, çelik v.b.), akrilik malzemeler, asitsiz süngerler, asitsiz yapıştırıcılar, müze vaksları, asitsiz tampon malzemeleri, misine ve çelik ipler.

Kaide, oluşturulurken eserlerin bütünlüğü göz önüne alınmalıdır.

Eserler vitrine restorasyon ve konservasyon eğitimi almış uzman personel ile beraber yerleştirilmelidir.

Mekândaki kaidelerin sabitlenmesi için mekanik tasarımlar kullanılmalıdır.

Vitrine eserleri yerleştirirken ya da eserlere mekân sağlamak isterken onları fiziksel olarak zorlayıcı hamlelerde bulunmamak gerekir³.

LOUVRE MÜZESİ ATÖLYELERİNDE ÜRETİLMİŞ METAL SERGİLEME APARATLARINDAN ÖRNEK ÇALIŞMALAR

2009 yılında Fransa’da “Türkiye Mevsimi” kapsamında Louvre müzesinde açılan sergilerden biri olan Üçüncü Binyılda Anadolu da Alaca Höyük Kraliyet Mezarları buluntularının, Louver Müzesi atölyelerinde sergiye hazırlanma aşamaları şöyle olmuştur;

Hitit Güneş Kursunun Sergiye Hazırlanması

Eser sergiye hazırlanmadan önce eserin kondisyonu göz önüne alınarak, güvenli ve estetik bir şekilde sergilenmesi için eserin üç boyutlu çizimleri yapıldı (Resim: 1-2).

---

3 M. Lowry, D. Armendariz, B. J. Farrar, J. Podany, *Advances in the Protection of Museum Collections from Earthquake Damage*, 45-70.

Eserin duruşuna bakılarak, dik pozisyonda ahşap bir kaideye monte edilmiş metal bir taşıyıcı üzerinde sergilenmesine karar verildi.

Özellikle estetik ve güvenlik açısından eserin şekline bağlı kalınarak 7,5 mm çapında pirinç çubuktan, Y şeklinde taşıyıcı bir kaide tasarlanmaya başlandı (Resim 3).

Tasarlanan metal kaidenin teşhirde kullanılabilmesi için bir takım işlemlerden geçmesi gerekiyordu.

Bu amaçla öncelikle oksijen kaynağı nedeniyle aparatın birleşim yerlerinde oluşan fazlalıklar ve oluşan siyah is lekeleri kumlama yöntemiyle aşındırılarak temizlendi (Resim 4).

Daha sonra aparatın renginin değiştirilmesi ve estetik açıdan teşhire uygun hale gelmesi için, aparat üzerinde kimyasal işlem uygulandı. Bu amaçla içinde, türkuaz renkli pirinç oksit (Colouring Black) kimyasalı hazırlanarak, tasarlanan aparat kimyasala daldırıldı. Aparat koyu bir renk alana kadar kimyasal karışımın içinde 5-10 dakika bekletildi.⁴ Daha sonra metal, kimyasalın içinden alınarak bolca suyla temizlendi.

Bu işlemin yapılmasının en önemli nedeni, pirinç aparatın yüzeyini mat hale getirmek ve doğal bir koruyucu patına tabakası oluşturmaktır. Bu sayede kullanılan metal aparat daha dayanıklı ve pürüzsüz olacaktır. Ayrıca bu sayede metal aparat, estetik görünüm açısından esere uygun hale gelecektir.

Metalin rengi değiştirildikten sonra, tüm yüzeyine korozyonu engelleyici akrilik reçine sürüldü (Resim:5).

Hazırlanan kaideye eser yerleştirilmeden önce, esere temas eden yüzeyler asitsiz yumuşak süngerimsi bantlarla kaplandı (Resim:6). Böylelikle metal kaidenin, esere direk temas etmesi engellenmiş oldu.

Aynı zamanda bu şekilde, fiziksel olarak zorlayıcı durumlar için koruyucu bir tampon oluşturulmuş oldu. Süngerimsi asitsiz bantların

---

4 D. Strahan, *Advances in the Protection of Museum Collections form Earthquake Damage*, 107-109.

kullanılmadığı yerlerde, özellikle eseri tutan U şeklindeki kancaların içine plastik boru geçirilerek ısı tabancasıyla metal yüzeye yapışması sağlandı. Böylelikle eseri tutan uç kısımların, eseri çizmesi ve metal yüzeyin esere direk temas etmesi engellenmiş oldu.

Hitit Bronz Boğa Heykelinin Sergiye Hazırlanması

Eserin kondisyonuna bakılarak bir ahşap kaide üzerinde dik duracak biçimde, metal bir taşıyıcıya oturtulmuş şekilde sergilenmesine karar verildi (Resim: 9). Eserin ağırlık noktasına bağlı olarak, alt kaidesine göre 15 mm kalınlığında pirinç levhadan taşıyıcı aparat yapıldı. Pirinç aparat, eser kaidesini zıt yönlü destekleyecek biçimde tasarlandı.

Bu şekilde eserin ağırlığı eşit şekilde dağıtılmış oldu. Pirinç aparat kabaca tasarlandıktan sonra kimyasal işlem uygulanarak mat hele getirildi ve sonra ahşap kaideye monte edildi (Resim: 10).

Esere temas eden yüzeyler asitsiz ve yumuşak süngerimsi bantlarla kaplanarak teşhire hazır hale getirildi (Resim: 11).

Altın Diadem, İdol, Kadeh ve Testinin Sergilemesi

Altın eserler sergilenirken, kullanılan aparatların altının ihtişamlı görünüşünün önüne geçmemesi için eserlerin boyutlarına göre dengeli ve koruyucu bir tasarım yapılmalıdır.

Diadem'in Sergiye Hazırlanması

Diadem'in vitrin içinde yüksek bir ahşap kaide üstünde, 15 derecelik bir açıyla sergilenmesine karar verildi (Resim: 14). Kullanılacak ahşap kaide 20X35 cm. ebatlarında yapıldı. Aynı ahşap kaidenin ön kısmı 45 derece açıyla kesildi. Kesilen bu yere ikiz idol yerleştirildi (Resim: 15).

Diadem'in ahşap kaide üzerine 15 derecelik açıyla monte edilebilmesi için eserin iç kısmının çap ölçüsü alınarak pleksiden oval bir forum yapıldı. Yapılan pleksi çemberin ortasına dikdörtgen bir pleksi konularak sabitlendi. Sonra da T forumlu metal taşıyıcı tasarlandı (Resim: 13).

Altın Kadeh'in Sergiye Hazırlanması

Altın kadeh ise pratik ve kolay bir yöntemle sergilendi. Ahşap bir kaide üzerine 1,5 cm. çapında bir pleksi boru yerleştirildi. Bunun için öncelikle kadehin ayak kısmındaki boşluğun çapı alınarak bu pleksi şekillendirildi ve eser bu şekillendirilen pleksiye kontrollü bir şekilde yerleştirildi.

Altın Testi'nin Sergiye Hazırlanması

Eserin oval formuna bakılarak vitrin zemininde sergilenmesi için pirinçten üçayak şeklinde bir aparat yapıldı. Bunun için öncelikle üçgen şeklinde metalden üçgen bir form oluşturuldu. Daha sonra bu üçgen formun uç kısımlarına 3'er cm.lik uzantılar eklendi.

Bu işlemden sonra L formunda üç adet taşıyıcı ek yapılarak bunlar eserin alt kısmına göre şekillendirildi. Kaide tamamlandıktan sonra tüm yüzeyin pürsüz hale getirilmesi için oluşan fazlalıklar kumlama yöntemi ile alındıktan sonra bakır oksit kimyasalına koyularak esere değen uçları hariç tüm yüzeyi siyah patına ile kaplandı. Aparatın tüm yüzeyine koruyucu akrilik malzeme sürüldü. Esere temas eden ayaklara plastik boru takılarak ısı yardımıyla metale yapıştırılmaları sağlandı. Eserin alt kısmının ziyaretçiler tarafından görülebilmesi için 6 cm. çapında ayna kesilerek kaide altına yerleştirildi.

TOPKAPI SARAYI MÜZESİ ATÖLYELERİNDE ÜRETİLMİŞ PLEKSİ VE METAL SERGİLEME APARATLARINDAN ÖRNEK ÇALIŞMALAR

Silah Teşhir ve Tanzimi Çalışmaları

2011 yılı içinde Silah Seksiyonunun restorasyon çalışmaları bittikten sonra, teşhir -tanzim çalışmalarına başlandı. Bu süreçte gerekli cihazlar tespit edildikten sonra lazer makinesi ve pleksi bükme makinesi temin edilerek müzemiz bünyesine teşhir - tanzim atölyesi kazandırılmış olundu.

Çalışmalara başlamadan önce eserlerin vitrinde nasıl sergileneceği kararlaştırıldı. Bunun için eserlerin bire bir ölçüleri aydınlatıcı kâğıtlarına çizilerek kesildi. Kesilen kâğıtlar eserin vitrinde duracağı şekilde, vitrin içine yapıştırıldı. Eserlerin vitrin içindeki sergilenişi kesinleştirildikten sonra her eserin şekline ve vitrin içindeki pozisyonuna göre pleksiden ve metalden aparat üretimine geçildi.

Pleksinin tercih edilme sebebi; estetik, kolay işlenebilir, dayanıklı ve hafif olması; iklim şartlarına karşı dirençli olması; çok pratik ve şeffaf bir malzeme olmasıdır.⁵

Aparatlar eserlerin ağırlık noktasına, kondisyonuna ve vitrindeki duruş şekilleri dikkate alınarak tasarlandı. Tasarlanan aparatlar bilgisayar ortamına aktararak üç boyutlu çizimleri yapıldı. Freehand programında düzenlenen çizimler lazer makinesine aktararak aparatların kesimleri yapıldı. Kesimleri yapılan pleksi levhalar, pleksi bükme makinesi veya ısı tabancasıyla şekillendirilerek esere uygun formlar oluşturuldu.

Eserler vitrine yerleştirilmeden önce, aparatlar atölyede oluşturulan bir birim tarafından denenerek aparatların eserler için uygunluğu kontrol edildi.

Yapılan Pleksi Uygulama Örnekleri

Âlemlerin vitrine montajı iki şekilde yapıldı. Âlemlerin bir kısmı vitrin duvarına U ve Y şeklindeki pleksi aparatlarla yerleştirilerek sergilendi. Bir kısmı ise ahşap kaide üstüne yerleştirilen pleksi veya ahşap borulara oturtularak sergilendi. Burada önemli olan eserin vitrin içindeki pozisyonuna göre eseri güvenli bir şekilde sabitlemektir. Özellikle âlemlerin formuna bağlı olarak kaide kısmındaki boşluktan faydalanılarak pleksi aparatlar oluşturuldu.

Kılıçlar ise L şeklinde yaptığımız pleksi aparatla eserin kondisyonuna bağlı olarak balçaklarından asılarak ya da kılıçların uç veya or-

---

5 <http://www.paccin.org/showthread.php?280-Acrylic-mount-blanks>

talarından destek aparatları yapılarak teşhir edildiler. Balçağı olmayan kılıçlar ise forumlarına göre üretilen aparatlarla sergilendi. Kılıçların bazıları da vitrin zemininde 10 derecelik açıyla sergilendi.

Baltalar Z ve U şeklinde pleksi aparatlar yapılarak dikey ve yatay şekilde vitrin duvarına asılarak teşhir edildiler.

Topuzlar iki taraftan desteklenerek vitrine monte edildi. İlk önce topuz başının altına L şeklinde 0,8 mm. kalınlığında pleksi monte edildi ve alt kısmı da aynı şekilde destek yapılarak vitrine yerleştirildi. Sonra bağlantı yerleri misine ipleriyle bağlandı.

Tüfekler iki şekilde vitrine yerleştirildi. Ağır ve büyük olanlar vitrin zeminine dipçiklerinden oturtularak, pleksi kancalarla namlularından vitrin duvarına sabitlendi. Hafif ve küçük boyutlu tüfekler ise, dipçiklerine uygun formalarda pleksi destekler yapılarak, namlu kısmından vitrine sabitlendi. Tabancalar U formu pleksi aparatlarla monte edilerek vitrine sabitlendiler.

Kalkan ve atbaşlarında ise formalarına göre oluşturulan yastıklara oturtularak, L şeklinde pleksi aparatlarla vitrinde sergilendiler.

Miğferler ise iki şekilde sergilendi, Birinci gruptakiler ahşap kaid üzerine oturtulan pleksi boruların üzerine yapılan silindir yastıklara oturularak sergilendi. İkinci gruptakiler ise vitrin duvarına U şeklinde yapılan metalden aparatlarla sabitlenerek sergilendi.

Sonuç olarak Yapılan uygulamalar eserlere göre çeşitlik göstermektedir. Bu uygulamaların asıl amacı kullanılan aparatların estetik görünüşü kadar eserlerin vitrin içinde güvenliğini sağlayarak vitrin salonlarında oluşabilecek olumsuzlukları asgari düzeye indirmektir.

Bu konuyla ilgili son üç yıldan beri, Avrupa'daki müzecilerin düzenlediği *mountmaker forum* adı altın uluslararası sempozyum düzenlenmektedir. Bu sempozyumda, sergilemede kullanılan malzemelerin estetikli ve güvenli bir şekilde nasıl tasarlanıp uygulanacağı ile ilgili araştırmalar anlatılmaktadır.

KAYNAKÇA

Jerry PODANY (2001), *Müze Koleksiyonları İçin Sismik Güvenlik Çalışması*, Eylül, İstanbul.

Jerry PODANY (1991), *Safeguarding a Collection and Bulding from Natural Hazards*, “ *Prespectives on Natural Disaster Mitigation : Papers Presented at 1991 AIC Workshop*, Washington.

C.SPYRACOZ, I.KOUTROMANOS, C.MANIATAKİS, (2006) *Advences in the Protection of Museum Collections form Earthquake Damage*, The J.Paul Getty Museum , Los Angles.

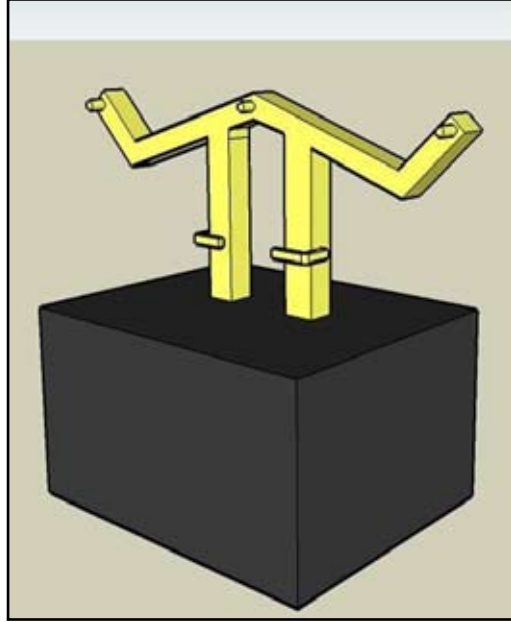
<http://www.museum-mounts.com/>

<http://dancull.wordpress.com/2010/10/26/the-international-mount-making-forum/>

<http://www.madesignstudios.com/objectmounting.html>

<http://www.squidoo.com/museum-designers>

<http://www.artdisplay.com/>

Resim 1: Üç boyutlu canlandırma

Resim 2: Eserin ölçüleri alınırken.

Resim 3: Metal aparatın hazırlanması.

Resim 4: Aparata oluşan fazlalıkların kumlamayla alınması.

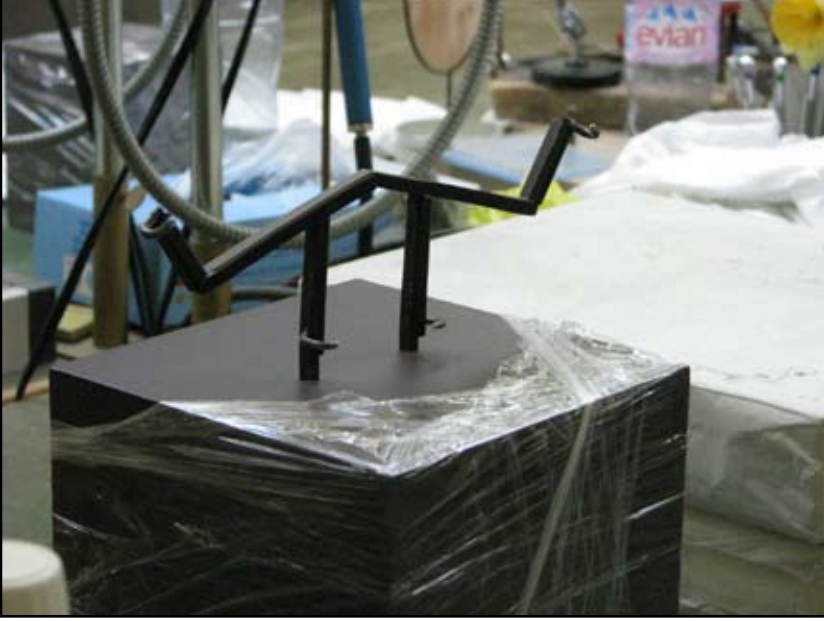

Resim 5: Akrilik reçine sürülmesi.

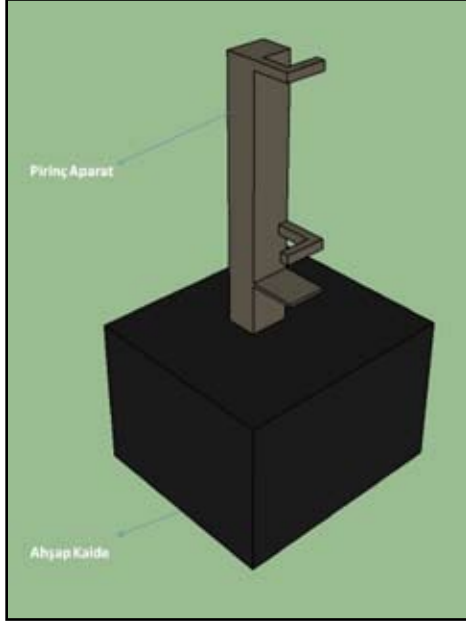
Resim 6: Asitsiz süngerlerin metal aparata yapıştırılması

Resim 7: Kaidenin hazırlanmış hali.

Resim 8: Eserin kaideye yerleştirildikten sonraki hali.

Resim 9: 3 boyutlu çizimi

Resim 10: Pirinç kaidenin oksijen kaynağıyla birleştirilmesi

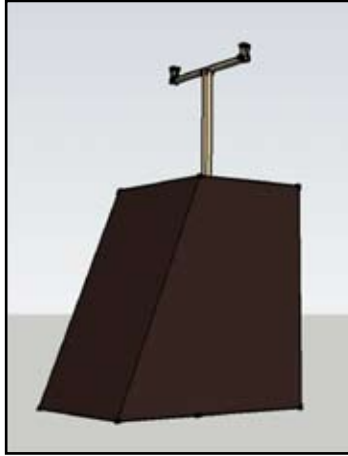
Resim 11: Teşhir öncesi eserin kaide birleştirilmesi, üzerinde denemesi.

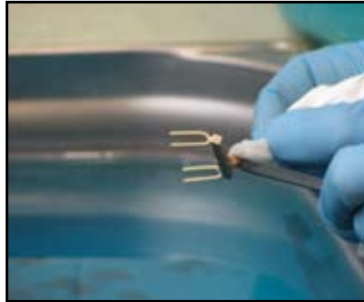
Resim 12: Eserlerin vitir'ine yerleştirildikten sonraki görünümü

Resim 13: Diademin sergiye hazırlanma aşaması.

Resim 14: 3 boyutlu çizimi

Resim 15: Diadem için metal aparatın hazırlanması.

KAMAN KALEHÖYÜK ARKEOLOJİ MÜZESİ EĞİTİM ÇALIŞMALARI

Pınar İLMAN*

1. GİRİŞ

Müzeler toplumun ve onun gelişiminin hizmetinde olan halka açık, insana ve yaşadığı çevreye tanıklık eden materyallerin üzerinde araştırma yapan, toplayan koruyan, bilgiyi paylaşan, inceleyen ve bu materyalleri eğitim amacı ile topluma estetik zevkler verebilme doğrultusunda sergileyen, bağımsız ve sürekliliği olan kuruluşlardır (ICOM;1995).

Bu sebeple, müzeler kuruldukları günden itibaren eğitim amacını taşımışlardır. Çünkü müze, eğitim öğretimde yaşayarak öğrenme ilkesinin gerçekleşmesiyle birlikte uygulamalı öğretime müsait bir ortam sunar. Bu ortamlarda, öğretimde yaşayarak, gözleyerek ve uygulayarak öğrenme gerçekleşeceği için öğrenilenlerin daha kalıcı olması sağlanacak, dolayısıyla öğrencilerin konuya ilgisi de canlı tutulmuş olacaktır. Aynı zamanda okulda öğrenme sadece öğrenciye yönelik yapılırken, müzedeki öğrenmeye halkta katılabilmektedir (Demirdelen, 2007).

Modern müzecilik anlayışına göre ise müze, bir tek kuruluş olarak değil; kütüphane ve toplantı salonları, laboratuvar ve eğitim bölümleriyle bir “Kültür Ünitesi” olarak düşünülmelidir (Başaran, 1996).

İşte bu sebeple, müzelerin hepsi kuruldukları günden itibaren eğitim amacını güden kurumlar olmuşlardır.

* Pınar İLMAN, Arkeolog-Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi Müdürlüğü, Çağırkan, Kaman, Kırşehir/TÜRKİYE.
2010 yılında Jopon Altes Prensi Tomohito MİKASA ile Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul GÜNAY’ın katılımlarıyla açılmıştır.

Bu sunumun konusu ise, kurulduğu günden itibaren eğitim amacını güden müzelerden birisi olan Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesinde yapılan eğitime yönelik faaliyetler ile eğitimi destekleyici projelerdir.

2. KAMAN KALEHÖYÜK ARKEOLOJİ MÜZESİ

Kırşehir'in Kaman ilçesi Çağırkan kasabasında yer alan Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi, Kaman Kalehöyük kazılarında çıkarılan eserlerin yerinde sergilenmesi amacıyla Japon hükümetinin kültürel mirası koruma programı kapsamında verdiği hibeyle, 2008 yılında inşaatına başlanan, 2009 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı'na teslim edilen müze,

Modern müzecilik anlayışının benimsendiği müze, hemen yanı başında yer alan enstitü ve kazı alanıyla bir bütün oluşturarak bu özelliği ile ülkemizde tek örnek olmuştur (Resim:1).

Ziyaretçi eğitimine önem verilen müzede, teşhir salonunda müzenin eserlerini kabul ettiği Kaman Kalehöyük, Yassıhöyük ve Büklükale ören yerleri hakkında, ziyaretçilerin bilgi sahibi olmaları için duvarlar bir takım tanıtıcı fotoğraflarla birlikte bilgi sahibi olacakları kronolojik cetveller, tanıtım panoları ve görsellerle donatılmıştır. Ayrıca; Osmanlı Dönemini anlatan maket; Kaman Kalehöyük'ün 1/100 oranında küçültülmüş, içinde LED aydınlatma sistemiyle kültür katlarını gösteren birbirini tamamlayan maketi; ziyaretçinin tarihe dokunması amacıyla konulmuş seramik kasaları (Resim: 2); bazı mühürlerin üç boyutlu gösterimini yapan kiosk makinesiyle çalışan LCD ekran (Resim: 3); Hitit İmparatorluk Çağında ve Demir Çağında Kalehöyük'teki yaşantıyı anlatan ve yine bir kiosk yardımıyla 3 boyutlu canlandırmanın yapıldığı LCD ekranlarla (Resim: 4) teşhir salonun girişinde yer alan etkivizyon sistemi, ziyaretçi eğitimi için pratik yöntemlerdir (Resim: 5).

Müze dışarıdan bakıldığında ise Kalehöyük örnek alınarak yapılan, üzeri çimlerle kaplı, höyük şeklindeki görünümü ve çevreci doğal iklimlendirmesi doğayla uyumludur (Resim: 6). Bu sebeple 1950'li yıllardan itibaren Amerika'da verilen 'En İyi Yeşil Müze (*Green Good*

Design) ödülüne layık görülmüştür. Ayrıca bakanlığımız bu yıl müzeyi Avrupa'nın En İyi Müzesi (*European Museum of the Year 2012 Award*) yarışmasına aday olarak göstermiştir.

3. EĞİTİM FAALİYETLERİ

3.1. Arkeokul 'Müzemde Yaz Okulu'

Okullar kapandıktan sonra, müzeler yaz okulu olsun düşüncesiyle ortaya çıkan Arkeokul 'Müzemde yaz okulu' projesini yöre çocuklarının yaz tatillerinin verimli geçmesini ve kültürel değerlerinin farkında bireyler olarak yetiştirilmelerini sağlamak amacı ile 2011 yaz ayında pilot çalışma olarak birer haftalık süreyle iki grup halinde yaptık.

Tamamen gönüllü desteği ile yapılan çalışmanın maddi sponsorları Kaman Kaymakamlığı ve Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü olmuştur.

Kaman'dan ve de Çağırkan Kasabasından toplam 30 çocuğa, "Müze eğitimi: derse değil yaşantıya dayanan bir öğrenme türüdür; dolayısıyla eğlenceli olması ve hoş gitmesi beklenir" (Onur, 2003). düşüncesinden yola çıkarak: Kişisel gelişim, yaratıcı drama, duvar boyası, çömlekçi çarkında seramik yapımı, seramik boyaması, mühür ve bulla kullanımı, çivi yazısı, takı tasarımı, heykel, restorasyon, kazı, çizim gibi dersler verilmiştir.

Bu dersleri verirken izlenen yöntem şu şekilde olmuştur:

Çocuklara ilk olarak özellikle dar çevrede yetişmenin verdiği dezavantaj neticesiyle ihtiyaç duydukları iletişim kuralları, telefonda konuşma, yemek yeme kuralları, arkadaşlık ilişkileri gibi konular üzerinde kişisel gelişimlerine yönelik dersler verilmiştir. Daha sonrasında ise asıl konumuz olan arkeolojiye geçiş yapılmıştır.

Arkeolojide tarihsel süreç yaşayarak öğretilmeye çalışılmıştır.

İlk olarak mağaradaki yaşamı anlatmak amacı ile duvar boyası yaptırılmıştır. Sonrasında neolitik yaşama geçiş yapıp, yerleşik yaşam mi-

mari çalışması yapılmasıyla birlikte tarıma geçiş yapıp öğütme taşında buğday öğütülmüştür. Öğütülen bu buğdayı koymak için kapa ihtiyaç duyulmuş bu sebeple çömlekçi çarkında seramik yapımına geçilmiştir. (Resim: 7) Seramiği dayanıklı hale getirmek için fırınlama yapılmıştır. Fırınlanan seramiğe estetik duygusunu katmak için ise seramik boyaması yapılmıştır. Sonrasında ticarete geçiş yapıp bulla ve mühür kullanımını öğretilmiştir. Anadolu’da yazıya geçilip çivi yazısı tablet denemeleri yapılmıştır. Takı tasarımı dersiyle insanların yıllar öncesinde süs eşyalarına verdikleri önem anlatılmaya çalışılmıştır (Resim: 8). Heykel ve kabartma sanatına geçiş yapıp çocukların kilden sevdikleri objeleri yapmaları sağlanmıştır. Bu dersler verilirken aralarda eğlendirici aktivite olarak yaratıcı drama çalışmaları ve afiş yapımı gibi çalışmaları yapılmıştır.

Tarihsel süreci uygulamalı olarak çocuklara yaşattıktan sonra kazı çalışmasına geçiş yapılmıştır ilk olarak bu süreçte her gün yaptığımız bir eşyayı gömerek kendi oluşturduğumuz höyüğümüzü kazdık (Resim: 9). Böylelikle bir höyük oluşumunu uygulamalı olarak öğrenmiş olduk. Daha sonra Kalehöyük’e gidip, burada gerçek bir kazıya şahit olup enstitüden kazı çalışmaları hakkında bilgi alınmıştır. Kazı çalışmaları sonrasında ise çıkarılan bu eserlerin nasıl işlemlerden geçtiğini anlatmak amacıyla enstitüde çocuklara restorasyon ve çizim dersleri verilmiştir (Resim: 10). Son olarak çocukları yaşadıkları ilin kültürel değerlerini öğrenmelerini sağlamak için 60 km uzaklıktaki Kırşehir il merkezine götürüp, burada ilin tarihi ve kültürel değerleri tanıtılmıştır. Bu şekilde sonlandırılan yaz okulu çalışması sonunda çocuklarımıza hatıra olarak yaz okulu belgeleri törenle verilmiştir.

3.2. Gönüllülük Projesi

Arkeokul çalışması gönüllü desteği ile yapılmış bir çalışmadır. Çalışmada çömlekçi çarkında seramik dersini gönüllü olarak Avonos’tan gelen tarih öğretmeni ve seramik ustası olan bir öğretmen yapmıştır. Öğretmenimize Avonos’a gidip projeyi anlattığımızda memnuniyetle

kabul edip, bundan sonraki çalışmalarda da bulunmak için kendisini aramamızı istemiştir. Takı tasarımı ve heykel tıraşlık hocası Kaman İlçe Milli Eğitim tarafından gönüllü olarak temin edilmiştir. Restorasyon, çizim ve kazı dersleri Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü tarafından yine gönüllü olarak verilmiştir.

Eğitim çalışmaları dışında, müzeler yalnızca devletin malı değil toplumun malı olmalı ve toplum onları sahiplenmeli, düşüncesinden yola çıkarak, başlattığımız gönüllülük sistemini şimdi ise kanunlarımızın el verdiği her alanda uygulamaya çalışıyoruz.

Bu sebeple Türkçe ve İngilizce olarak gönüllü formları hazırlamış bulunmaktayız. Dileyen ziyaretçimiz bu formları doldurup bize teslim etmektedir. Biz de gerekli gördüğümüz alanlarda kendilerine ulaşmaktayız.

Gönüllü çalışmasına eğitim dışında bir alanda örnekler verecek olursak: Gönüllülerimiz bazı zamanlarda gelen ziyaretçilere ikramlar hazırladıkları gibi (Resim: 11), geçen aylarda müzemizde yapılan tiyatro gösterisindeki çocuklarımızın kıyafetlerini gönüllü terzilerimiz dikmiştir.

3.3. Tiyatro Kursu

Arkeokul çalışmasında her şeyi rahatlıkla anlayan çocukların, anladıklarını ifade edemedikleri fark edildi. Bu küçük kasabada çocuklarımızın kelime dağarcıkları ve özgüvenleri de küçük kalmıştı. Bu sebeple bu sorunu çözebilmek için çocuklara gönüllü tiyatro hocası bulup tiyatro dersi verilmeye karar verildi. Böylece 2011-2012 Eğitim döneminde çocuklarımız 150 saatlik bir tiyatro dersi almaya başladılar. Dersi veren hoca ayrıca müzenin atmosferiyle uyum sağlayacak bir tiyatro oyunu yazmıştır. Hititler ve Asurluları anlatan bu tiyatro oyununun adı ‘Hattiler aramızda’dır.’

Amatör bir çalışma olan ilk oyunumuzu geçtiğimiz Ekim ayında gerçekleştirdik (Resim: 12). Şimdi çocuklar daha profesyonel olarak Mayıs ayındaki ikinci oyun için hazırlanıyor. Böylelikle tarihsel içerikli

tiyatro oyunu ile bir bakıma müze eğitimindeki “Yaşayarak öğrenme” ilkesi de gerçekleşmiş oluyor.

3.4. Aylık Bayanlar Toplantısı

Çalışmalarımızdan anlaşıldığı gibi çocuk eğitimine büyük önem verilen müzede, çocukların ilk öğretmeni olan anneleri de müzede eğitim çalışmalarının içine dahil etmenin gerekli olduğu anlaşılmıştır. İşte bu sebeple çocuklarını gönüllü olarak müzeye göndermelerini, daha küçüklükten itibaren çocuk eğitimine kültürel değerleri de katmalarını sağlamak amacı ile müzemizde her ay bayanları topluyoruz(Resim: 13). İlk toplantıları müzenin bulunduğu kasaba bayanlarıyla yaptık daha sonra, Kaman ilçesin de yaşayan bayanları da dahil ettik.

Toplantıları düzenlerken izlediğimiz yöntem ise şu şekildedir: Toplantının yapılacağı hafta Çağırkan ve Kaman Belediyelerinde ilan yapılır. Toplantının ulaşım sponsoru olan belediyelerimiz bayanlarımızı müzemize taşır. Müze görevlileri tarafından karşılanan bayanlar ilk olarak seminer salonuna alınır. Görsel sunumlar eşliğinde kültürel değerlerin önemi ve müzemizden bahsedilir. Hep birlikte müze gezisi yapılır. Sonrasın da müze gönüllüleri veya ziyaretçilerin kendi yanlarında getirdikleri ikramlar hazırlanır. Daha samimi bir ortamda sohbet edilir. Müzenin hemen yanı başında oturan ve bizim davetimizle müzeye gelen bayanların “Bu yaşımıza gelmişiz nerede oturduğumuzu bilmiyoruz.” demeleri bu toplantıların devam ettirilmesi gerektiğini göstermektedir. Her toplantıda ziyaretçi sayımız 40-70 arasındadır.

3.5.Belediyeler Günü

Her yaştan insanın müzeye gitme alışkanlığı ancak eğitim yoluyla kazandırılabilir, bu da müzelerin okullara, ailelere, çevre halkına eğitim programları düzenlemesini gerektirmektedir (Seidel-Hudson, 1999).

Bayanlar gününde ve gelen ziyaretçilerin söyledikleri dikkate alındığında müzenin yakınında olan kasabalarda bile müzenin adını duyma-

yan insanların varlığı anlaşılmıştır. Bu sebeple belediyelerle iş birliği yaparak her ay bir belediyeyi ve kasabayı bayanlar günündekine benzer bir sistemle müzemizde ağırlıyoruz (Resim: 14).

3.6. Müzecilik Semineri

Yerel baz da bu çalışmalar yapılırken, ulusal bazda da 2011 yılında ilk kez Japon Anadolu Arkeolojisi, Japon Vakfı ile Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü işbirliği ile birer haftalık sürelerle üç grup halinde ‘Müzecilik Semineri’ düzenlenmiştir. Seminerde bakanlığımıza bağlı çalışan arkeologlara yurt dışından gelen, konusunda uzman bir ekip tarafından: fotoğrafçılık, teşhir tanzim, restorasyon, konservasyon gibi alanlarında modern müzecilik anlayışına uygun bir eğitim verilmiştir. Seminer sonunda tüm katılımcılara katılım belgesi verilmiştir. Seminer çalışması önümüzdeki haziran ayında bir aylık süreyle dört grup halinde tekrar yapılacaktır.

3.7. Eğitimciler Günü

Kurulduğu günden itibaren eğitim amacını taşıyan müzemizde, müze eğitimine öğretmenleri birebir ve gönüllü olarak dahil etmek amacıyla şubat 2012’de ‘Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi eğitim seferberliği’ başlığı altında bir toplantı düzenledik.

Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü ile ortaklaşa düzenlediğimiz toplantının sponsorluğunu Kaman İlçe Milli Eğitim Müdürlüğü üstlenmiştir.

Enstitüden konuşmacı olarak katılan Yard. Doç. Dr. Kimiyoshi Matsumura¹ müzenin açılışına kadar olan süreçte enstitünün yaptığı eğitim çalışmalarından ve kazı çalışmaları sırasında yerli halkın eğitimine verdikleri önemden bahsetmiştir (Resim: 15).

Daha sonra bizler müzemizin yaptığı eğitim faaliyetlerinden ve bundan sonra ‘Eğitimcilerle neler yapabiliriz?’ sorusunu yanıtladık.

---

1 Yard. Doç. Dr. Kimiyoshi MATSUMURA, Arkeolog-Japon Anadolu Arkeoloji Enstitüsü, Çağırkan, Kaman, Kırşehir/TÜRKİYE.

Yurt dışında eğitim camiasıyla yapılan iş birliklerinden bahsetmekle birlikte çeşitli önerilerde bulunduk.

Her okulda Arkeoloji Kulüplerinin kurulmasını ve bir tarih laboratuvarı olan müzelerde yılda bir kez de olsa çocukların ilk çağ medeniyetleri derslerini işlemeleri önerisinde bulunduk.

Bu işin ilk meyvelerini almaya başladık. Şuan bir kaç okulumuzda Arkeoloji kulübü kurulmuştur. Bu kulüplerle yapacağımız çalışmalarını önümüzdeki günlerde belirleyeceğiz.

4. SONUÇ

Toplumsal eğitime katkıda bulunan müzelerin kendi olanakları doğrultusunda, müzenin bulunduğu çevreden halkı birebir dahil edip düzenleyecekleri programlar, halkın kültürel değerleri öğrenmesi dışında bu değerleri sahiplenmesini sağlayacaktır.

Bu sebeple müze çalışmaları sadece müze tekelinde kalmamalı müzenin bulunduğu çevredeki kurumlarında birebir katılımları sağlanmalıdır.

Sonuç olarak, bütün müzelerin ziyaretçiye sadece görsel amaçlı hizmet veren birer kültür kurumu olarak kalmaktan çıkıp, daha iyi olanaklarla her kesimden ve her yaş grubundan ziyaretçiye profesyonel olarak hizmet veren birer eğitim kurumu olmasını umuyoruz.

KAYNAKÇA

- BAŞARAN, Cevat, 1995, 'Arkeolojiye Giriş I-II', Erzurum, s.13
- DEMİRDELEN, Halil, 2007, 'Müze Eğitimi ve Halkla İlişkiler', İDOL, Sayı:33, İstanbul, s.28-34
- ONUR, Bekir, 2003, 'Müze Eğitimi Seminerleri 1, Akdeniz Bölgesi Müzeleri', Antalya, s.13,21
- SEIDEL, S.-HUDSON, K. ;1999, 'Müze Eğitimi ve Kültürel Kimlik', A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Resim 1: Müze enstitü ve kazı alanının genel görünümü.

Resim 2: Kalehöyük'ün eğitim amaçlı hazırlanmış maketi ve seramik kasaları.

Resim 3: 3B Mühür gösterimi, teşhir.

Resim 4: 3B Kalehöyük Hitit Dönemi ve Demir Çağ yaşantısının canlandırması.

Resim 5: Etkivizyon sistemi.

Resim 6: Kaman Kalehöyük Arkeoloji Müzesi.

Resim 7: Arkeokul çömlek yapan öğrenci.

Resim 8: Arkeokul takı tasarımı.

Resim 9: Arkeokul kazı çalışması.

Resim 10: Arkeokul Enstitü çizim çalışması.

Resim 11: Gönüllüler misafir hazırlığı yaparken.

Resim 12: Tiyatro çalışması.

Resim 13: Aylık kadınlar toplantısı.

Resim 14: Belediyeler günü.

Resim 15: Eğitimciler toplantısı.

PINARKENT NEKROPOL ALANI

KURTARMA KAZISI 2011

Nesrin KARABAY*
Birgöl Çamoğlu GÜNAYDIN

Denizli, Merkez, Pınarkent Kasabası sınırları içinde yer alan Çömleksaz mevkiinde Denizli-Dazkırı arasındaki mevcut demiryolu hattının yenilenmesi çalışmaları sırasında Roma Dönemine tarihlendirilen kaya oygusu bir mezar ortaya çıkarılmıştır. Söz konusu alanda Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğünün 25.11.2011 tarih ve 239288 sayılı Kazı ve Sondaj İzin belgesi gereği 06.12.2011 tarihinde Müdürlüğümüzce kazıya başlanmış, 16.12.2011 tarihinde kazı sonuçlandırılmıştır.

Pınarkent Kasabası, konum olarak Denizli Merkez İlçesine bağlı ve onun kuzey doğusunda kuş uçuşu 8 km. uzağındadır. Doğusunda Honaz ilçesi, kuzeyinde Kocadere, batısında Güzelköy, güneybatısında Kale Köyü, güneyinde devlet ormanı, güneydoğusunda Ovacık Köyü bulunur ve onların topraklarıyla sınırlıdır.

Pınarkent Kasabası demiryolu güzergâhı İzmir II numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 08.01.1997 tarih ve 6396 sayılı kararıyla II. ve III. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil edilmiştir.

Alandaki jeolojik yapı; yumuşak, gözenekli, kil yapısına benzer genç traverten oluşumlarıdır. Sarkıtlar ve dikitler halinde damarlı şekillenen kayalar zaman içinde sertleşmektedir. Alandaki mezarlar bu yapıdaki ana kayaların oyulması ile yapılmıştır. Kapak olarak kullanılan blok taşlarda yine aynı alandaki kayalardan kesilerek alınmıştır.

* Nesrin KARABAY, Arkeolog, Müze Müdürlüğü, Denizli/TÜRKİYE
Birgöl ÇOMOĞLU GÜNAYDIN, Arkeolog, Müze Müdürlüğü, Denizli/TÜRKİYE

KAZI ÇALIŞMALARI

Kaya Oygu Mezar I

I No.lu kaya oygu mezar; demiryolu inşası sırasında ortaya çıkan mezarın üst blok taşı görülmekte olup, mezarın tekne kısmının ortaya çıkarılması için alanda çalışma yapılmıştır. Demiryolu inşası sırasında ortaya çıkmış ve üst kapak taşının bir kısmı parçalanmış kaya oygu mezarın güvenliği nedeniyle; kazı çalışmalarına ortaya çıkmış olan üst blok taşın alt kısmından, mezarın arka cephesinden başlanmıştır. Kazı çalışmaları sonucunda mezar odasına ulaşılmıştır.

Üst taş (kapak taşının eni); 120 cm.

Üst taş yüksekliği; 22 cm.

Mezar tekne genişliği; 85 cm.

Mezar tekne derinliği; 70 cm.

Mezar tekne uzunluğu; 105 cm.

I No.lu kaya oygu mezar içi buluntular: Gömü hediyesi olarak dolgu içinden alınan Bizans Dönemine ait 1 adet bronz sikke, bir adet bronz bilezik, 3 adet pişmiş toprak kap ve iki adet kırık kandil çıkarılmıştır. Mezar içindeki iskelet bitki kökleri yüzünden deforme olmuştur.

Mezarın içi temizlendikten sonra *dramosu* ortaya çıkarabilmek amacıyla üst seviyeden kazıya devam edilmiş, bu kazı sırasında mezarın güney doğusunda bir başka mezara ait üst taşlarına rastlanılmış ve çalışma bu bölgeye kaydırılmıştır.

Tekne Tipi Mezar I

Pınarkent I No.lu tekne tipi olarak adlandırdığımız mezar: Kaya oygu mezarın yaklaşık 1.50 m. doğusundadır. Üzerinde üç kapak taşı *insitu* olarak bulunmuştur. Ana kayaya oyulmuş, kuzey-güney doğrultusunda ve baş kısmı güney tarafındadır. Bu mezarın içinde de yoğun olan bitki kökleri iskelet üzerinde deformasyona sebep olmuştur. Çocuk

bireye ait kafatasının yanında mezar içi buluntusu olarak bir adet sikke çıkarılmıştır. Mezarın kuzey dip tarafında bir adet pişmiş toprak kandil ile metal kabara çivileri bulunmuştur. Bu tekne tipi Mezar I'in kuzey batısında bitişik bir adet daha mezarın varlığı anlaşılmıştır.

Mezarın içten uzunluğu; 1.84 m.

Mezarın genişliği; 45 cm.

Mezarın derinliği; 52 cm.

Tekne Tipi Mezar II

Tekne Tipi Mezar I'in kuzey batı bitişğinde, ana kayaya oyulmuş mezarın üzerine üç adet yerel işlenmiş yassı taş ile kapak yapılmıştır.

Kaya oyuğu mezar *dromosunun* doğu tarafındadır. Üzerindeki dolgu toprak, demiryolu açılışı sırasında -1880'li yıllarda yolun hafriyat toprağı mezar üzerine yığılmıştır. Üzerinde 2.10 m.-2.20 m. yüksekliğinde dolgu toprak vardır.

Mezarın güney tarafındaki kapak taşı yoktur. Mezar teknesinin ana kayaya oyulmasına rağmen batı ve kuzey tarafı bir sıra taş döşeme ile kaya oygusu diğer taraf ile aynı seviyeye getirilmiştir. Mezar buluntuları olarak; 1 adet sikke, 1 adet kandil, 1 adet metal obje çıkarılmıştır. Mezar içindeki iskelet parçalanmış, üst kapaklardan bir tanesinin de yana doğru kaymış olduğu tespit edilmiştir.

Mezar uzunluğu; 1.94m.

Mezar genişliği; 45cm.

Mezar derinliği; 64cm.

Kaya Oygu Mezar II

a) Dromos alanı

Kaya oyuğu mezarın *dromosunu* açmak için yürüttüğümüz kazı çalışmaları sırasında batı tarafında, I No.lu mezara bitişik, bir mezarın varlığı anlaşılmış ve bu bölgede kazı çalışmalarına devam edilmiştir. Kazıya başlanan tepe noktasından 1.60 cm. dolgu toprak inildikten sonra Kaya

Oygu Mezar II'nin üst blok taşına ulaşılmıştır. Mezarın üstündeki dolgu toprak içinden yoğun keramik parçaları toplanmıştır.

Kaya Oygu Mezar II'nin üst blok taşı iki parça halindedir.

Mezar girişini bulmak amacıyla blok taşın önünde kuzey doğu- güney batı yönlü yaklaşık bir metrelik genişliğinde alan kazılmıştır. Bu alandaki çalışmalar sırasında üst blok taştan 75 cm. altta bir adet kandil bulundu.

Kandil oval gövdeli, burun kısmında kırığı mevcuttur ve iki bölümlü *discus* alanında iki adet yağ deliği vardır.

Bu *dromos* alanının dolgusundan ayrıca yoğun olarak farklı dönemlere ait keramik ve kandil parçaları gelmiştir. Mezarın önünde yürütülen bu çalışmada yaklaşık bir metrelik alanda dolgu toprak içinde yoğun moloz taş gözlenmiştir. Bu moloz taşlar ile kapak taşının önü sıkıştırılmış, üzeri toprak ile örtülmüş olduğu anlaşılmaktadır.

Alandaki dolgu toprak kaldırıldıktan sonra *dramos* ortaya çıkarılmıştır.

Dramos ana kayaya oyulmuş dikdörtgen tekne tiplidir. Basamaklı bir girişe sahip olup üç basamaktan sonra mezara doğru kaya hafif meyilli şekilde bırakılmıştır. *Dramosun* ölçüleri;

Dramos genişliği; 108 cm.

Dramos uzunluğu; 152 cm.

Dramosun derinliği; 71 cm.

Dramos alanının içinden de diğer mezar alanlarında rastlanıldığı gibi yoğun bitki kökleri ile karşılaşmıştır. Yine *dramos* dolgusu içinde genç traverten oluşumu damarlı yerel kaya parçaları alınmıştır.

Kaya oygu mezar II'nin kapak taşı ölçüleri; 98 x 77 cm. olarak ölçülmüştür.

b) Mezar içi

Mezar içinde birbirinin üzerine atılmış, çoklu gömü ile karşılaşmıştır. İlk etapta mezar girişinin önü güney batı köşenin dolgusu kazıl-

maya başlanmıştır. Bu bölgeden 1 ve 2 No.lu kaplar alınmıştır. 1 No.lu kap girişin hemen önünde yer alırken 2 No.lu kap güney batı köşededir. Mezar içinde en üst seviyede yüzeyde yer alan kapların ağız kenarları kapıya doğru bulunmuştur. Her iki kabın dip kısımlarında çatlak mevcuttur ve 2 No.lu kabın kulpu kırık ancak parçaları kabın yanında bulunmuştur.

Mezar içinde en üst seviyede tespit edilebilen iskelet yaklaşık 120 cm. uzunluğunda olup mezarın orta noktasında yer almaktadır. Ancak bu iskelete ait kemikler deforme olmuş ve dağınık halde bulunmuştur. Özellikle bitki kökleri kemiklerin içine girmiş ve parçalanmalarına neden olmuştur.

Kuzey batı köşesinde girişten 35 cm. içeride ilk tam kafatası alınmıştır ve parçalıda olsa ilk bulunan kafatasına 1 dendiği için 2 No.lu kafatası olarak adlandırılmıştır.

3 No.lu pişmiş toprak kap girişten 70 cm. içeride mezarın kuzeydoğu köşesinden alınmıştır. Kap; kürevî gövdeli, kısa silindirik boyunlu, karından ağız kenarına tek kulpludur.

4 No.lu pişmiş toprak kap yine kuzey doğu köşeden alınmıştır. Tek kulplu çömlekçik formundadır.

5 No.lu kap omuzdan ağız kenarına çift kulplu, matara formundadır.

Mezar içinde dolgu toprak içinden alınan 6 No.lu pişmiş toprak kap *lekythos* formudur.

7 No.lu pişmiş toprak kap; armudi gövdeli, tek kulplu, dışa dönük ağız kenarlı olup kuzey doğu köşeden 8 No.lu kap ile birlikte bulunmuştur.

8 No.lu pişmiş toprak kap tek kulplu testi formundadır ve karın bölgesinde eski kırığı vardır.

Mezar içinde güney köşede 6 adet kafatası birbirine çok yakın konumda bulunmuşlardır. Birlikte bulunan bu altı adet kafatasının yönleri aynıdır.

Kafataslarının yoğun olduğu güney köşede metal (kap?) obje, cam koku şişesi, kırık bir kandil parçası ve kemik iğne bulunmuştur.

Mezarlık alanı içinden vücut kemikleri dağınık halde bulunan 2 adet daha kafatası alınmıştır.

Mezarlığın bu seviyesinde kandil buluntuları gelmiştir.

Mezar içinde bulunan ilk kandilin *discus* alanı bezemeli olup *amp-hora* betimi yer almaktadır. Mezar alanı içinden bulunan 3 No.lu kandilin *discus* alanında ışın motifi vardır.

Mezar içinden bulunan 4 No.lu kandilin omuzu üzerinde 4 adet simetrik kabartma motifi görülmektedir.

5 No.lu kandil 14 No.lu kafatasının altından çıkarılmıştır. *Discus* alanı bezemesizdir.

9 No.lu pişmiş toprak kap küçük boyutlu koku kabıdır.

Mezarlık alanı içerisinde toplam 15 adet kafatası dolayısıyla 15 adet gömü tespit edilmiştir. Bunlardan son ikisi Güney batı -kuzey doğu yönlü nispeten düzgün gömülerdir. Baş kısımları güney batı tarafında yer almaktadır. Kuzey doğu köşede yer alan (mezarın sağı) iskelet muhtemelen bir kadına aittir ve ayak ucunda merhem hazırlamaya yarayan (merhem tablası) plaka bronz kaşık ve sürmelik gömü hediyesi olarak konulmuştur.

Mezarın güney batısındaki iskelet (girişin solunda) bacak kemiklerinin hemen altından bir adet *strigilis* bulunmuştur. Mezarın en alt seviyesinde taban üzerinden çok sayıda metal objeler (çivi?) toplandı. Tavandan -1.60 cm. seviyesinde ayrıca sikkeler ve bronz yüzük gelmiştir.

Mezarın içi tamamen temizlendikten sonra ölçüleri alınarak mezar-daki kazı sonlandırılmıştır. Kaya oygu Mezar II'nin ölçüleri;

Mezar uzunluğu; 2.20 cm.

Mezar genişliği; 1.17 cm.

İlk seviye; (Tavandan) 1.47 cm.

Son seviye; (Tavandan) 1.65 cm.

Kaya Oygu Mezar I'in Dromosu

Kaya Oygu Mezar I'e ait *dromosun* yeri daha önce belirlenmiş ancak Kaya oygu mezar II nin önü ve içi kazısına güvenlik nedeniyle öncelik verilmiştir. I No.lu kaya oyuğu mezara ait *dromos* dolgusu yumuşak olup yine alt seviyelerde yoğun moloz taş dolgu olarak kullanılmış ve kapak önü kilit taşı bu moloz taşlarla sıkıştırılarak sağlamlaştırılmıştır.

Dromosun uzunluğu; 140 cm.

Dromosun genişliği; 100 cm.

Taş Örgü Mezar I

Tekne tipi mezarların önünde ve bu mezarlara dik doğrultuda doğu-batı yönlü düzgün olmayan bir taş sırası üst seviyesindeki toprak kaldırılarak ortaya çıkarılmıştır. Taş örgü mezar I olarak adlandırılan mezarın üst taş sıraları açıldıktan sonra mezarlık alanında yoğun kül tabakası ile karşılaşmış, bu tabakanın *kremasyon* bir gömüye ait olduğu anlaşılmıştır. Külün ve mezar toprağının elenmesi sırasında iki adet kabara bulunmuştur.

Kremasyon gömüye ait taş örgü mezarın yapılışı; önce çukur açılmış, kül konmuş, sonra etrafına taşlar konup toprak ile örtüldükten sonra üstüne tekrar taş sırası konmuştur.

Mezarın ölçüleri; (Taş sırasının düzenli olmaması nedeniyle mezarın genişliği farklılıklar göstermektedir) Yaklaşık 40 cm. x 1.80 cm.dir.

Tekne Tipi Mezar III

Tekne Tipi mezarların önünde yüksek kalan kesitte sürdürdüğümüz kazıda muhtemelen blok taşların alındığı kesilmiş blok taşın batısında üzeri 4 parça blok taş ile kapatılmış, tekne tipi mezar III ortaya çıkarılmıştır. Ancak mezarın içi boş bulunmuştur. Mezar içi dolgu toprak elenmiş gibi oldukça ince taneli ve yumuşaktır. Ayrıca mezar içinden küçük bir parçasını bulduğumuz keramiğe ait başka bir parça mezar

dışından bulunmuştur. Bu yüzden mezarların bir dönemde soyulmuş olabileceği veya diğer mezar yapılarını korumak amaçlı yalancı mezar olarak yapıldığı düşünülmektedir.

Mezarın ölçüleri; 42 cm. x 1.85 cm.dir.

Tekne Tipi Mezar IV

Blok taş kesimi için kullanılmış kayanın hemen arkasında (kuzey yönünde) yine doğu-batı yönlü tekne tipi mezar IV ortaya çıkarılmıştır. Bu mezarın da tekne kısmının kenarlarına ve üst kısmına düzensiz moloz taşlar sıralanmıştır. Mezar içi dolgusunda da yine moloz taşlar kullanılmıştır. Bu mezar yapısı da boş bulunmuştur. İçindeki dolgudan herhangi bir iskelet parçası veya seramik parçası gelmemiştir.

Tekne Tipi Mezar IV'ün ölçüleri;

Uzunluğu; 130 cm.

Genişliği; 28 cm.

Derinliği; 30 cm.

Tekne Tipi Mezar V

Kaya oygu Mezar II'nin önünde yoğun moloz taşlı dolgu alanda kesit alımı sırasında bir seviye daha inildiğinde doğu-batı yönlü düzensiz taş ve kiremit parçaları ile örtülmüş bir mezar yapısına daha rastlanılmıştır.

Tekne tipi Mezar V olarak adlandırdığımız mezar; yüzeyden yaklaşık 30 cm. alt seviyededir. Mezarlık alanın batısında tepe noktasından ise 2.40 cm. alttadır.

Kesit inilirken tepe noktasından -2.00 cm. altta yanık tabakası ile karşılaşmış ancak yanık tabakası devamlılık göstermeyip çok küçük bir alanı etkilediği gözlenmiştir.

Tekne tipi Mezar V'te tekli gömü vardır. Baş kısmı doğu yönüne gelecek şekilde yatırılmış olan iskelet oldukça kötü, parçalanmış durumdadır. Mezarda gömü hediyesi olarak, sağ koltuk altında bir adet pişmiş toprak kandil bulunmuştur. Yarım kürevi gövdeli, derin hazneli kandilin *discus* alanı lotus çiçeği betimi ile bezemelidir.

Ayrıca mezar içindeki kumun elenmesi sırasında yine gömü hediyesi olarak bırakılmış bir adet sikke alınmıştır.

İskeltin sağ bacağı dizden hafif kıvrık olup sırt üstü vaziyettedir.

Tekne tipi mezar V'in ölçüleri;

Uzunluğu; 193 cm.

Genişliği; 50 cm.

Derinliği; 27 cm.

Pınarkent nekropol alanında Denizli Müze Müdürlüğü tarafından gerçekleştirilen kurtarma kazısı 16.12.2011 günü alanın temizlenip genel fotoğraflama işlemlerinden sonra sonlandırılmıştır.

DEĞERLENDİRME

Roma Dönemine tarihlenen Pınarkent nekropol alanında taş örgü mezar, tekne tipi mezar ve kaya oyu mezar olmak üzere 3 tipte toplam 8 adet mezar yapısı ortaya çıkarılmıştır. Mezar yapım malzemesi olarak traverten bloklar çatı kiremit parçaları ve moloz taş kullanılmıştır.

Alanda hem *inhumasyon* hem de *kremasyon* gömü uygulamaları yapılmıştır.

Tekne tipi mezarlar; ana kayaya oyulmuş bir sanduka ve kapaktan oluşur. Bu tip mezarlar genelde çoğu antik kentte tercih edilmiştir. Bölgede ise Attouda, Trapezopolis ve Eumeneia nekropollerinde görülür¹. Ana kayanın dikdörtgen şekilde oyulup üzerinin yassı blok taşlarla örtülmesi ile oluşturulmuştur.

---

1 Şimşek, 2011 *Laodikeia Nekropolü* 1.1, s.12

Pınarkent nekropol alanındaki tekne tipi mezarlarda genel bir yön birliği söz konusu değildir. Kısıtlı bir alanda gerçekleştirmiş olduğu-
muz kurtarma kazısında kuzey doğu-güney batı, doğu batı yönlü tekne
mezarlar ortaya çıkarılmıştır. Ayrıca tespit edilen tekne tipi mezar üst
kapağı olarak düzgün kesimli traverten bloklar kullanıldığı gibi pişmiş
toprak kiremit parçaları ile değişik boyut ve ebatta düzgün olmayan taş-
larda kapak olarak kullanılmıştır. Tüm tekne tipi mezarlarda tekli gömü
uyulanmış gömü dorsal olarak yerleştirilmiştir.

Alanda I ve II No.lu tekne tipi mezarlar ikiz tekne mezar olup arala-
rındaki duvar ortak kullanılmıştır.

Yaklaşık uzunluklar; 130-193 cm. arası

Genişlikleri; 28 cm. ila 50 cm. arası

Derinlik; yaklaşık 30 cm.dir.

Kaya oyu mezarları; Pınarkent nekropol alanı kurtarma kazısı çalışmamızda iki adet kaya oygusu mezar ortaya çıkarılmıştır. Ancak demiryolu için yapılan çalışmalar sırasında ortaya çıkan kesitte; alanda bu tip mezarların sayısının daha fazla olduğu tespit edilmiştir.

Mezar girişleri düz kapak taşları ile kapatılmış, basamaklı veya düz bir *dramosla* mezar odasına geçilen bu mezar tipine bölgede Hierapolis ve Laodikeia gibi merkezlerin nekropol alanlarında da rastlanılmıştır.

Bitişik nizamdaki kaya oyu mezarların birinde tekli gömü, diğerinde ise çoklu gömü yapılmıştır. Her iki mezarda gömü yönlerinde ve gömü hedyelerinde de bir birlik yoktur.

Basit taş örgü mezar; Anadolu'da bilinen en eski ve en basit ölü gömme biçimidir. Kazı alanında bir adet örneğine rastlanılmıştır. Mezar içine *kremasyon* gömü uygulaması yapılmıştır. Mezarın üst kısmı Pınarkent nekropol alanında bulunan örnekteki gibi kiremit parçaları ve taşla örtülebildiği gibi tamamen toprak kullanılarak da uygulanabilmektedir.

*MEZAR HEDİYESİ OLARAK BULUNAN VE
DEĞERLENDİRİLEN ESERLER*

A) Pişmiş Toprak Eserler

Kandiller: Pınarkent nekropol alanında saptanan en önemli buluntu gruplarından birini 8 adet envanterlik nitelikte toplam 13 adet kandil oluşturmaktadır. Pınarkent nekropol alanında bulunan kandillerin tamamı kalıp yapımı olup, büyük çoğunluğu kısa yuvarlatılmış burunlu, dairesel formlu konik profile sahiptir. Kandillerin *discus* alanları içbükey olup bir ya da iki sıra yiv ve kabartma halka ile sınırlandırılmıştır. Dip formu olarak düz dip - içbükey dip kullanılmış olup tek veya çift sıra kazıma yiv ile sınırlıdır. 3 adet kandilde bezeme bulunmazken bezemeli kandillerde bezeme alanı *discus* üzerindedir. Kabartma bezeme kullanılan kandillerde hava ve yağ deliği merkezde olmayıp figür boşluklarına yerleştirilmiştir (No:11-28).

Kandillerin form ve bezeme olarak Hierapolis ve Lodikeia eserleri ile karşılaştırılmış Laodikeia nekropol alanında bulunan KA.T9 ve KA.T11a ile benzerlik gösterdikleri saptanmıştır.⁴ Bahsi geçen ve Pınarkent kandil grubunun karşılaştırıldığı kandiller 1. yüzyıl sonu 2. yüzyıla tarihlendirilmektedir².

Tek kulplu Testiler: Pınarkent nekropol alanında mezar içlerinde gömü hediyesi olarak konmuş 5'i envanterlik nitelikte 12 adet tek kulplu testi bulunmuştur. Testiler gövde formlarına göre; kürevi gövdeli ve torba gövdeli olarak iki grupta incelenebilir. Tamamında ağız kenarından karın üzerinde gövdeye birleştirilmiş tek kulpludur. Testi grubunda tek örnek (No:4) kısa boyunlu olup diğer örneklerde uzun silindirik boyun görülmektedir.

Matara: Pınarkent Nekropol Alanında matara formunda bir adet eser bulunmuştur. Ön ve arka yüzü yuvarlak formuna uygun konsantrik derin yiv bezemelidir. Dorik formlu ağız kenarlı, silindirik boyunlu kabin boyundan karına birleşen çift kulpu vardır. Bu eserin benzer örnekleri

---

2 Denizli Müzesi Envanter Defteri

Laodikeia Nekropol Alanı matara formlu MA.T1a grubu buluntuları arasında tespit edilmiş olup söz konusu eserler; M.S. 1. yüzyılın son çeyreği 2. yüzyıla tarihlendirilmiştir³.

Minyatür Koku Kabı: Pınarkent Nekropol Alanında bu gruba ait tek eser sağlam olarak bulunmuştur. Dışa doğru kalınlaştırılarak yuvarlatılmış ağız kenarlı, uzun silindirik boyunlu, ovaoid gövdeli düz diplidir.

B) Diğer Eserler

Cam Eserler: Pınarkent nekropol alanında ve mezar içlerinde yoğun olarak cam parçalarına rastlanılmıştır. Söz konusu cam parçaları koku kaplarına ait olup genelde açık yeşil geçirgen cam hamuru ile beyaz renk yarı geçirgen cam hamurundandır. Alanda sağlam ele geçirilmiş tek koku kabı kaya oygusu mezar II içinden bulunmuş olup M.S. I-II. yy'a tarihlendirilmektedir. Ayrıca yine kaya oygusu mezar II içinden kol-ye veya bilekliğe ait olduğunu düşündüğümüz bir ipe veya tele takılarak kullanılmış boncuk taneleri bulunmuştur. Siyah renk cam hamurlu, silindirik formlu boncuk taneleri Roma ve Erken Bizans Dönemine tarihlendirilebilmektedir.

Bronz Eserler: Pınarkent nekropol alanında bronz eser grubunda; envanterlik nitelikte bir adet bronz bilezik ile bir adet *strigilis* bulunmuştur. Antik dünyada sporcuların vücutlarındaki yağı temizlemek için yada kulak içine ilaç akıtmak amaçlı kullanılan *strigilis* çoklu gömünün yapıldığı II No.lu kaya oygusu mezarın ilk gömüsüne ait erkek iskeletin ayak ucunda ölü hediyesi olarak bulunmuştur. Bronz gruba ait bir diğer örnek olan bilezik ise I No.lu kaya oygusu mezar içinden olup iki ucu hafifçe incelen halka formlu basit ve sade-bezemesiz bir bileziktir. Aynı mezar içinden bulunan kırık ve noksan haç parçasının yardımı ile bilezik Erken Bizans Dönemine tarihlendirilebilir.

Taş Palet: Pembe renkli, dikdörtgen formlu taştan yapılmış paletin ön yüzü yayvan konik şeklindedir. Her iki yüzü de perdahlanmış pü-

---

3 Şimşek, Laodikeia Nekropolü

rüzsüz olup ön yüzde kullanımdan kaynaklanan çizikler vardır. Roma Döneminde kadınlar ciltleri için hayvansal yağlar ile bitkilerden elde edilen özel krem, sabun ve sıvı yağlar kullanmışlardır.

C) Sikkeler

Pınarkent nekropol alanında mezar içi gömü hediyesi olarak konulmuş toplam 20 adet sikke bulunmuştur. Bunlardan 12 adeti envanterlik mahiyette olup tarafımızca değerlendirilmiştir. 8 adet sikke ise yoğun korozyon nedeniyle okunamadığı için değerlendirme dışında tutulmuştur.

Nekropol Alanında sikkelerin bulunduğu mezarlar; 1 ve II No.lu tekne tipi mezar ile I ve II No.lu kaya oyu mezarlardır.

Sikkeler arasında darpyeri belirlenebilenlerden 2 adeti; ΛΑΟΔΙΚΕΩΝ baskılı olup, 2 adeti ise (ΘΕΜΙΣΩΝΕΩΝ) Acıpayam Karahöyük antik yerleşimine ait kent sikkesidir. Ayrıca Büyük Constantin Dönemine tarihlenen bir sikkenin de kesim yeri Constantinepolis'dir. Bulunan sikkeler 1.yüzyıl ile 4.yüzyılın ilk çeyreği arasına tarihlenmektedir^{4,3}. Kazı alanında bulunan arkeolojik buluntuların tarihi ile sikkelerin tarihleri de örtüşmektedir. Sikke tarihlendirmeleri ve arkeolojik buluntuların verdiği tarihin yardımı ile Pınarkent nekropolünün Hellenistik Dönemde yapıldığı ve uzun bir dönem boyunca kullanım gördüğü anlaşılmaktadır.

Denizli İli, Honaz İlçesi, Pınarkent (Böceli) Kasabası ile Honaz İlçesi arasındaki asfalt yolun 3. km.sinde, yolun 100 m. batısında bulunan, Emirazizli Köyü sınırları içindeki kaya oyu mezarda müzemiz tarafından gerçekleştirilen

Kurtarma kazısında da Pınarkent nekropol buluntularına paralel M.S.1. yüzyıl - 2. yüzyıl Laodikeia sikkeleri ile ağırlıklı 4. yüzyıl sikkeleri bulunmuştur. Buda bölgede bu yüzyıllar arasında bir yerleşim olduğunu düşündürmektedir.

6 Denizli Müzesi arkeologlarından Ali Ceylan tarafından tanımı ve tarihlendirilmesi yapılmıştır.

PINARKENT NEKROPOL ALANI KAZISI BULUNTULARI

İŞİĞİNDA BÖLGEDEKİ ÖLÜ GÖMME GELENEĞİNE

GENEL BAKIŞ

Nekropol alanında bulunan mezarlar alanın topografik ve jeolojik yapısına uygun olarak yapılmış olup; bölgede yer alan diğer nekropol alanları ile benzer özellikler göstermektedir. Denizli ve çevresinde yapılan nekropol kazılarından Pınarkent'te tespit ettiğimiz kaya oyuğu ve tekne tipi mezarların orta sınıf halk tarafından tercih edilen mezar tipleri olduğunu söyleyebiliriz.

Mezarlara bırakılan hediyeler ise ölünün yaşamında kullanılan malzemeler ve akraba ile dostlarının bıraktığı hediyeler olmak üzere ikiye ayrılır. Pınarkent nekropol alanında hediyeler genelde gömülerin başlarının altına yerleştirilmişlerdir. Tekne Tipi V No.lu mezar içinde ise gömünün sağ kol altında yerleştirilmiştir. Gömü hediyeleri ayrıca dönemin sosyo ekonomik yapısı ile zevkini yansıtmaları açısından da önemlidir. Pınarkent nekropol alanında bulduğumuz gömü hediyeleri; kandil *unguentarium* ve cam eserlerden oluşmaktadır. Buluntu gruplarının tamamı bölgede sık karşılaştığımız yerel üretim formlardır.

KAYNAKÇA

- 1- ŞİMŞEK, Celal, 2011, (2004-2010) *Laodikeia Nekropolü*
- 2- Denizli Müzesi Eser Envanter Defterleri

Resim 1: Pınarkent Nekropolü kazı alanı genel.

Resim 2: Demiryolu yapımı sırasında ortaya çıkarılan 1 No.lu kaya oyuğu mezar.

Resim 3: Tekne miçi mezarlar I ve II.

Resim 4: Tekne tipi mezar II üstündeki blok taşlar.

Resim 5: Tekne tipi mezar II içi kazısı.

Resim 6: Kaya oygu mezar I dramos st dolgusu.

Resim 7: Kaya oyuğu mezar II dramosu.

Resim 8: Kaya oygu mezar II'nin içinden görünüm.

Resim 9: Kaya oygu mezar II içi buluntular; 1 ve 2 No.lu pişmiş toprak kaplar.

Resim10: Kaya oygusu mezar II içinden 3 No.lu pişmiş toprak kap.

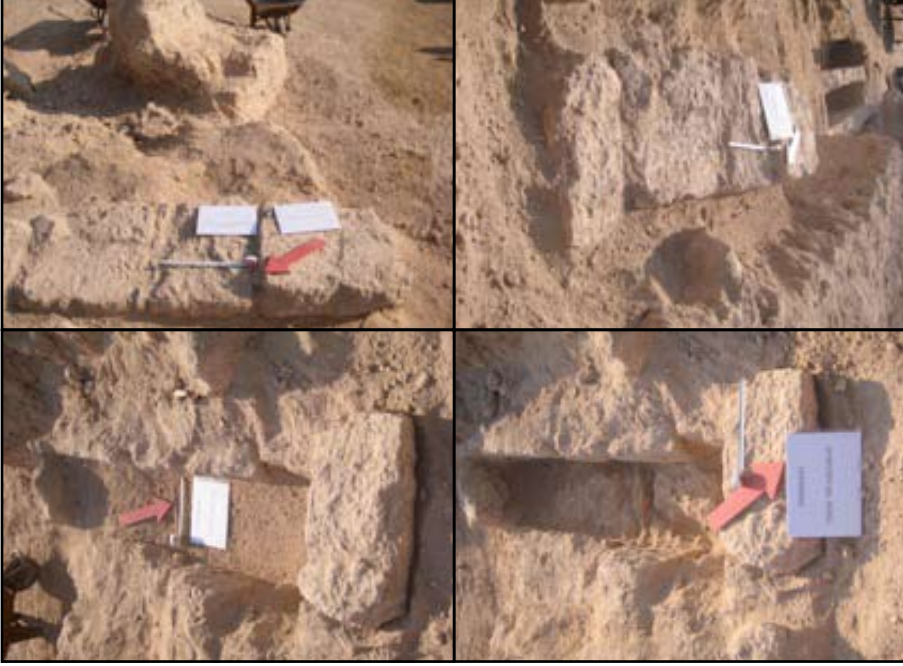
Resim 11: Kaya oygusu mezar II içinden 4 No.lu pişmiş toprak kap.

Resim 12: Taş örgü mezar I üst taş sırası.

Resim 13: Taş örgü mezar I içi kremasyon gömüye ait küller.

Resim 14: Tekne Mezar III.

Resim15: Üstte Tekne Mezar IV altta Tekne Mezar V.

KÜTAHYA İLİ, MERKEZ AYDOĞDU MAHALLESİNDE YOL ÇALIŞMASINDA ORTAYA ÇIKAN MEZAR ODASI KURTARMA KAZISI

Metin TÜRKÜZÜN*
Tuğba B. ŞİMŞEK

Kütahya İli, Merkez, Aydoğdu Mahallesi, J23-B-09-c-1 Pafta, 101 ada, 985 parselde bulunan ve İl Özel İdaresi tarafından yapılan mahalle yolu çalışması sırasında dozerin bir mezar yapısına rastladığının bildirilmesi üzerine, 12.05.2011 tarihinde çalışma yapılan alana gidilmiştir. Genel Müdürlüğümüzden alınan izin ile, mezar odasında kazı ve temizlik çalışmaları 12.05.2011-13.05.2011 tarihlerinde ve 23-25.05.2011 tarihinde olmak üzere 5 gün sürmüştür¹.

Çalışmalarımızda işçi temin ederek bize destek veren Kütahya Belediyesi'ne, Mezar Odası'nın çizimlerini yapan ve rölevesini hazırlayan Teknik Ressam Oğuz Didik'e; pişmiş toprak kap eserlerin çizimini yapan Arkeolog Figen Yüksek'e teşekkürlerimizi bir borç biliriz.

Mezar odası Kütahya Kalesi önünden Kumarı Mahallesine giden yolun sağ yamacında, Boztepe mevki olarak adlandırılan ormanlık alanda, hafif yükseltili bir tepede yer almaktadır (Resim:1).

Mezarın bulunduğu alanın toprağı beyaz renkte olup cinsi kaolindir. Kaolin toprağı Kütahya'da yaklaşık 600 yıldır üretilen çininin ana ham

* Metin TÜRKÜZÜN, Müze Müdürü, Paşam Sultan Mahallesi, Gediz Caddesi Kütahya Müze Müdürlüğü, Kütahya/TÜRKİYE
Tuğba BAHCIVAN ŞİMŞEK, Arkeolog, Paşam Sultan Mahallesi, Gediz Caddesi Kütahya Müze Müdürlüğü, Kütahya/TÜRKİYE

1 Müze Müdürü Metin Türküzün başkanlığındaki ekipte, Arkeolog Tuğba Bahçıvan Şimşek, Uzman Recep Karaca görev almıştır.

maddesidir. Doğal kaolin içine oyulmuş mezar yapısının ön odasının tavanı yol çalışması yapan dozerin ağırlığından dolayı içeriye çökmüştür.

Mezarın Temizlik Çalışmaları

Kütahya Belediyesi'nden temin edilen işçiler, müze elemanları, müze uzmanları ile kazı ve temizlik çalışmalarına başlanmıştır. Yapılan çalışmada kepçenin yol açılması sırasında, üstten ön odaya dolan toprak temizlenmiş, arka odaya ulaşılmıştır (Resim: 2).

Arka oda içinde toprak bulunmadığından içeride bulunan iskelet ve buluntular rahatlıkla görülebilmektedir. Burada iki adet iskelet ve yanlarında ölü hediyeleri olduğu anlaşılmıştır.

Dromos

Mezar yapısına küçük bir kapıdan girilmektedir. Bu giriş, mezarın güney yönünde olup, kapı girişinde üç basamaklı bir eşik bulunmaktadır. Kapı kısmı dikdörtgen bir taştan oluşmakta ve dışarıdan kapatıldığı anlaşılmaktadır. *Dromos* girişinin üstü düz, altı üçgen silmelidir. Girişe kapatılan taşın oturduğu kısmın da silmeli olduğu görülmüştür (Resim: 3).

Mezar odasının yapısı kaolin topraktan olduğundan giriş kapısı kenarlarında bulunan düzgün kesme taşlar yine volkanik tüften oluşan, Merkez Çayca Köyü'nün yöresel taşlarından kesilerek getirildiği anlaşılmaktadır. *Dromos* girişinde birkaç parça kırık halde pişmiş topraktan kâse ve tabak parçaları ele geçirilmiştir. Bu kaplar içerisinde bulunan iki adet kâse parçası Hellenistik Dönem özelliği göstermektedir. Birinci kap üzerinde; kabartma olarak yapılmış, boynun altını çepeçevre dolaşan zeytin dalı motifleri görülmektedir (Resim: 4).

İkinci kâse parçasının ise tabanında çiçek, kenarlara doğru yaprak motifleri ve onun üzerinde ağız kenarında sol dizi yere basan, sol elini ileri uzatmış bir insan ve önünde kanatlı Tanrı Eros figürleri vardır. Bu motif kâsenin etrafını çepeçevre dolaşmaktadır (Resim: 5).

Ön oda

Kare şekilli olup üzeri tonoz örtülüdür. 3,00 m. x 2,60 m. ölçülerinde, 3,40 m. yüksekliğindedir. Her iki kenarında 0,60 m. ve 0,40 m. yüksekliğinde kapı girişinin sağında ve solunda olmak üzere iki adet *kline* bulunmaktadır.

Mezar yapısının her iki odasının duvarları ve tavan kısmı kırmızı aşı boyası ile süslenerek, kare ve dikdörtgenlere bölünmüş, taş izlenimi verilmek istenmiştir. Bu tür süslemeye daha önce Kütahya İli, Aslanapa İlçesi, Örenköy'ü Taşlık Tümülüsü'nde Müdürlüğümüzce yapılan kurtarma kazısında da rastlanmıştır. Ancak Taşköy Tümülüsü'nün iç süslemelerinde kabartma şeklinde yapılan kırmızı aşı boyası, ahşap taklidi mimari eleman olarak yorumlanmıştır². Dolayısıyla Aydoğdu Mezar Odası, bu boyalı süsleme özelliğiyle Kütahya'da ikinci örnek olarak kabul edilebilir (Resim: 6).

İkinci Oda

Ön odadan iki basamaklı bir merdivenle kemerli bir giriş kapısından girilmektedir ve tavanı tonozludur. Kapı, *dromosta* olduğu gibi güney yönünde bulunmaktadır. İkinci odanın kapısı üzerinde aşı boyası ile yazılı üç satır yazı ve çelenk bulunmaktadır. Çelenk ile yazı arasında üç adet metal çivi görülmüştür. Bu çiviler muhtemelen ikinci oda giriş kapısını dıştan örten örtünün asıldığı çiviler olmalıdır. Kapı üzerindeki Latince yazı "*Bu işleri yapmış ve güzel onurlara sahip olan Kotaeon'lu Thygas'ın Oğlu Timeteos (için yapılmıştır)*" (Resim: 7).

Yazıyı okuyan Epigrafi Thomas Drew Bear, Thygas'ın bugüne kadar bilinmeyen yerel bir isim olduğunu, bunun ilginç ve nadir bir durum olduğunu, mezar sahibinin varlıklı biri olduğunu ve kentin vatandaşı olarak kendini tanıttığını hem de şehrin halkından aldığı onurlardan gurur duyduğunu belirtmiştir.

2 Taciser Tüfekçi SİVAS (2010), Tatarlı Renklerin Dönüşü, '*Yeni Bir Boyalı Frig Mezarı: Taşlık Tümülüsü*', Yapı Kredi Yayınları, s:331

İkinci odada, doğu, kuzey ve batı yönlerindeki duvarlarda olmak üzere üç adet *kline* bulunmaktadır. Doğu yönündeki *kline* üzerinde 1 adet pişmiş toprak büyük tabak, 4 adet pişmiş toprak çift kulplu bardak, 6 adet pişmiş toprak gözyaşı şişesi, 1 adet pişmiş toprak çift kulplu çanak, 2 adet pişmiş toprak çift kulplu testi ve 2 adet kandil olmak üzere 16 adet mezar hediyesi ele geçirilmiştir (Resim: 8, Çizim: 2).

Kuzeyde yani giriş kapısının karşısında bulunan *klinede* dorsal şekilde yatırılan iskeletin (1 No.lu iskelet) kafatasının üzerine 3,25 gr. ağırlığında, 25,5 cm. uzunluğunda ve 2,1 cm. genişliğinde altın bir diadem; ayak ucuna ise bir çift koyu kahverengi boyalı, arkası açık örgülü deriden yapılmış ayakkabı ile iki adet siyah çok ince dokulu muhtemelen çorap olduğu tahmin edilen ince tekstilden obje konulmuştur (Resim: 9).

Odanın batı duvarında bulunan *klinede* dorsal vaziyette yatırılmış başka bir iskelet daha (2 No.lu iskelet) vardır. Üzerinde ince kumaştan yapılmış tekstil izleri bulunan iskeletin yanında ölü hediyesine rastlanmamıştır. Mevcut iki iskeletin nem oranının yüksek olmasından dolayı iyi korunamadığı gözlemlenmiştir. Bu iki iskelete ait kemikler incelenmek üzere Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi, Antropoloji Bölümü'ne gönderilmiştir. 1 No.lu iskelet kötü durumda olduğundan, 2 No.lu iskelet incelenebilmiştir. İnceleme sonuçlarına göre; iskeletin 44-50 yaşları arasında, 1,68-1,72 m. boylarında bir erkeğe ait olduğu belirlenmiştir. İskelet kötü korunmasına rağmen sol *patella* kemiğinde (diz kapağı kemiği) normal olmayan *ostofit* oluşumlar (kemiklerde patolojik olarak oluşan çıkıntı şeklindeki oluşumlar) gözlenmiştir. *Patella* üzerinde yer alan tendon kaslarındaki aşırı gerginliğinin kemik üzerinde çıkıntılara neden olduğu düşünülmektedir. Direkt bir darbe ya da bir yaralanma olayı dokular üzerinde hasara yol açmış ve bu da tendon bağları üzerinde aşırı bir yüklenmeye neden olmuş olabilir. Fakat kesin olan 44-50 yaşlarında ortalama 1.70 boylarındaki bu erkek bireyin sol dizkapağında bir zorluk yaşadığı, belki de sol ayağına ait pozisyonda bir farklılık olduğu ve uzun yıllar sol ayağı üzerinde zorlandığı muhakkaktır (Resim: 10).

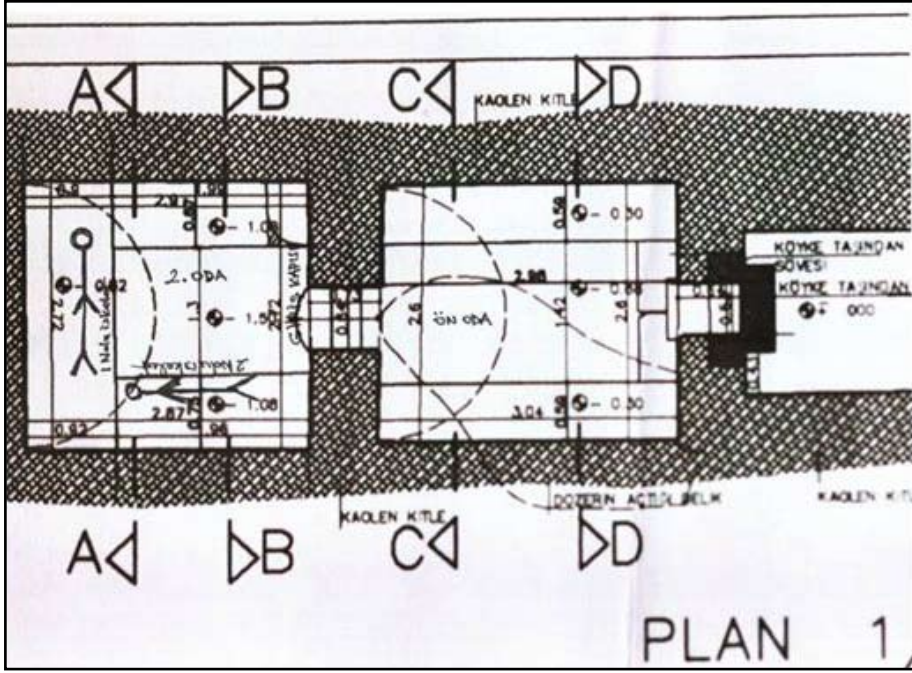
Mezar Odasının Tarihlenmesi

Mezarın *dromos* kısmında ele geçirilen iki adet kap parçası Hellenistik Dönem özelliği gösterirken; asıl mezar odasında bulunan kapların içinde Roma Dönemi özelliği gösterenler de bulunmaktadır. Bu nedenle Hellenistik ve Roma kaplarının bulunması tarihleme açısından bu mezar odasının Geç Hellenistik-Erken Roma Dönemine ait olabileceğini düşündürmektedir. Tarih olarak M.Ö. 1 yüzyıl ile M.S. 1. yüzyıl arasında olmalıdır.

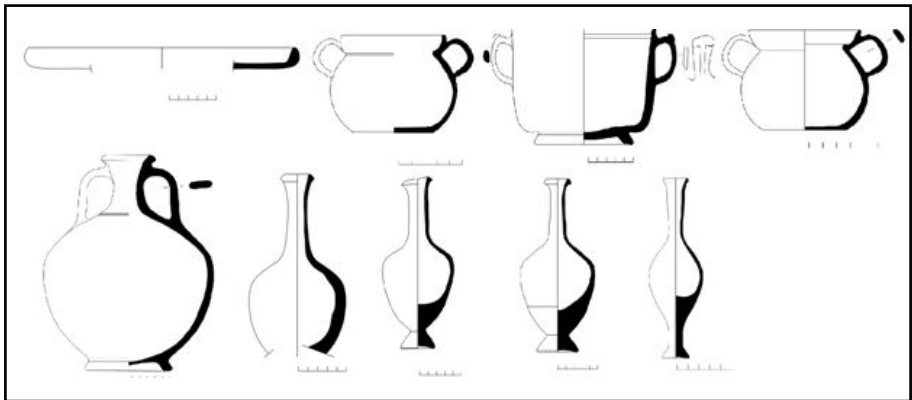
Sonuç

Mezar odasının tescil edilmesi ve iç kısmının mahallindeki kaolinle doldurulması ön kısmındaki kapının da yine toprakla doldurularak örtülmesinin uygun olacağı düşünülmüştür. Bu durum Kütahya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'ne iletilmiş, Koruma Bölge Kurulu'nun 27.05.2011 tarih ve 998 sayılı kararla; mezar odasını 2863 Sayılı Yasaya göre I. Derece Arkeolojik Sit Alanı olarak tescil etmiştir. Ayrıca 27.05.2011 tarihli Koruma Bölge Kurulu kararı gereği, mezar odasının rölöve çizimleri İmar ve Şehircilik Müdürlüğü Teknik Ressamı Oğuz Didik tarafından yapılmış, Kütahya Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından uygun görülmüş, 18.11.2011 tarih ve 140 sayılı karar ile mezar odası ve üstü tamamıyla kendi toprağı ile kapatılarak definecilere karşı güvenlik önlemleri alınmıştır (Çizim:1).

Çizim: 1

Çizim: 2

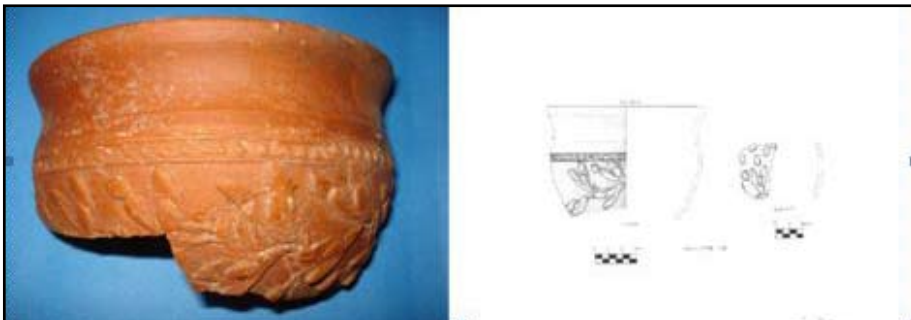
Resim: 1

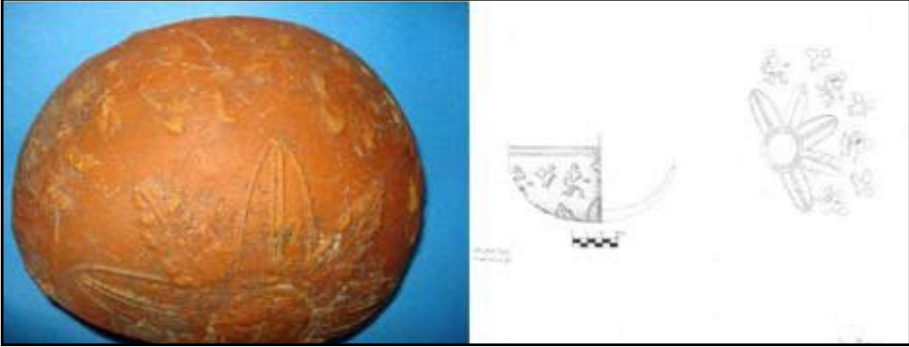
Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

ANTALYA MÜZESİ'NDE RESTORASYONU YAPILAN YORGUN HERAKLES HEYKELİ

Melih EKİNCİ*
Uğur GENÇ
Ali Osman AVŞAR

Ülkemizde bir koruma bilinci oluşturma amacıyla olan İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü, kadrosuna kattığı yetenekli genç restoratörler ile teknik bilgi birikimi yüksek, deneyimli uzmanlarıyla Türkiye'nin dört bir yanında faaliyet göstermektedir. Avrasya'nın tarihi zenginlikleri içinde gerçekleştirilen her restorasyon ve konservasyon çalışması ile daha da deneyim kazanan Müdürlük uzmanları, koruma-onarım çalışmalarının yanı sıra edindikleri bilgi ve mesleki tecrübelerini çeşitli toplantılar aracılığıyla konunun ilgililerine aktarmayı, bu sayede doğru koruma ve onarım çalışmaları hakkında Bakanlığımız birimlerinin ve ilgili meslek çalışanlarının aydınlatılmasını sorumluluk edinmiştir.

Bakanlığımızın ve Genel Müdürlüğümüzün destekleri ile her geçen gün gelişen laboratuvar birimlerinin nitelikli restorasyon çalışmaları sonucu ortaya çıkan işlerin belgelenecek anlatılmasıyla, her yıl bu ve benzeri toplantılara daha çok bildiri ile katılım gösterilmesi hedeflenmektedir.

* Melih EKİNCİ, Restoratör-Konservatör, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE
Uğur GENÇ, Restoratör-Konservatör (MA), İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE
Ali Osman AVŞAR, Heykeltraş (MA)-İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE

Laboratuvarımız; toplantıda bildirilen Boğazköy Sfenksi'nin Türkiye'ye iade edilmesi ile başlayan koruma ve onarım çalışmalarında da görüldüğü gibi Alman restoratörlerin takdirini kazanan uygulamaları ile olduğu kadar Tepeköy Kazısı buluntularının konservasyonu sırasında izlenen disiplinler arası yaklaşımı ile de vizyonu geniş bir anlayışı temsil etmektedir. Yorgun Herakles Heykeli 2011 yılında restorasyon uzmanlarımız tarafından restore edilmiştir.

YORGUN HERAKLES VE ÜLKEMİZE İADE SÜRECİ

1980'de Perge'de yapılan kazı çalışmaları sırasında alt kısmının bulunmasıyla başlayan 'Yorgun Herakles'in öyküsü, eserin baş ve omuz bölümlerinin bir yıl sonra Boston Güzel Sanatlar Müzesi'nde sergilenmesi ile Türk Arkeologların dikkatini çekmiş, Prof. Dr. Jale İnanın çalışmaları ile heykelin Türkiye'de yapılan kazılarda bulunduğu kanıtlanmıştı. Türkiye'nin diplomatik düzeyde başlattığı geri alma girişimi Türkiye lehine sonuçlanmış ve Boston Müzesi yönetimi "Yorgun Herakles" heykelini Türkiye'ye iade edeceğini açıklamıştı. Boston Güzel Sanatlar Müzesi, 22 Eylül 2011 günü, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürümüz Murat Süslü'nün başkanlık ettiği Türk Heyetine "Yorgun Herakles" heykelini teslim etmiştir.

Birebir insan boyutlarında olan heykel, mermer taş kullanılarak yapılmıştır. Hiçbir silahın işlemediği Nemea Aslanı'nı boğarak öldüren Herakles'i, esasına dayanmış dinlenirken anlatan "Yorgun Herakles" heykeli, MS. 2. yüzyılda Anadolu topraklarında yapılmıştır. Perge Antik Kenti'nden 31 yıl önce çalınan heykelin üst kısmı, onlarca yıllık hasretin ardından eylül ayında Başbakan Sayın Recep Tayyip Erdoğan'ın uçağıyla ABD'den 25 Eylül 2011 tarihinde Türkiye'ye getirilmiş ve Antalya Müzesi'ne nakledilmiştir.

HERAKLES (HERKÜL)

Yunan Mitolojisinde Zeus'un oğlu ve kuvvet tanrısı olan Herakles, Roma mitolojisinde Herkül olarak isimlendirilmiştir. Zeus ile Miken

kralının kızı Alkmene'nin oğludur. Herakles'in Zeus'un çocuğu olduğunu anlayan Hera Alkmene ile sürekli uğraşmış ve ölümüne neden olmuştur. Doğduğu günden itibaren tanrısal bir kuvvete sahip olduğuna inanılan Herakles, Hera'nın gönderdiği iki büyük yılanı öldürdüğünde henüz birkaç günlük bebektir. 18 yaşına geldiği zaman Kitharion Ormanları'nda yaşayan ünlü canavarı öldürmüştür. Kendisine ödül olarak Thebai kralının kızı Megara verilmiştir. Bu kızdan üç oğlu olmuştur. Hera işe karışarak Herakles'i çıldırtmış, Herakles'te karısını ve çocuklarını öldürmüştür. Suçlarından arınması için Miken kralının hizmetine girip, onun her istediğini yapması gerekmiştir. Kralın Herakles'e yaptırdığı 12 işe mitolojide Herakles'in 12 görevi veya işleri denir. Yorulduğunu fark etmeyecek kadar çalışkan Herakles'in ömrü, bu 12 görevle geçer ve Yorgun Herakles adını buradan almaktadır¹.

Yorgun Herakles Heykeli Restorasyon Çalışmaları

Restorasyonu tamamlanan heykel iki parçadan oluşmaktadır. Üst kısımda gövde, baş ve heykelin dayandığı kaidenin bir kısmı bulunmaktadır. Alt kısımda ise bacaklar, heykelin dayandığı kaidenin büyük bir kısmı, sağ kol ve heykelin taban kaidesi bulunmaktadır (Resim: 1).

Heykelin üst kısmının altında Amerika'da yapılmış olan epoksi malzemeden bir kaide ve heykelin içine gömülmüş pirinç bir dübel donatı gözlemlenmiştir. İlk işlem olarak heykelin sarsıntılara karşı desteklenmesi sağlanarak hazırlanan yumuşak zeminde büstün epoksi kaidesinin çıkartılması işlemleri yapılmıştır (Resim: 2). Bu işlemler için; epoksi kaide yer yer spiral ile kesilmiş, murç ve keski yardımıyla parçalanarak çıkarılmıştır. Epoksi kaide söküldükten sonra, pirinç dübel dışında iki adet küçük alüminyum dübel olduğu tespit edilmiştir. Alüminyum dübeller İngiliz anahtar yardımıyla sabit tutulup yerinde döndürmek suretiyle bağlayıcısından koparılıp yerinden çıkarılmıştır. Pirinç dübel için ise önce delik kenarlarına 0,5 cm. lik matkap ucuyla girilerek içeri-

1 <http://www.haberturk.com/kultur-sanat/haber/672909-yorgun-heraklesin-hasreti-sona-eriyor>, Habertürk Gazetesi, Erişim Tarihi: 25.09.2012

deki bağlayıcı zayıflatılmış ve yine döndürülerek çıkarılmıştır. Heykele yapıştırılan bu epoksi kaide birkaç döküm ile oluşturulmuş ve silindirik şeklindedir. Dışta 0,5 cm. kalınlığında epoksi bir katman, içinde ise yine epoksi ile hazırlanmış ve bol miktarda agrega (küçük taş kırıkları) kullanılmış bir katman bulunmaktadır (Resim: 3).

Heykel parçalarının yapışan yüzeylerinde temizlik çalışmaları yapılmıştır. Temizlik işlemleri mekanik yöntemlerle yapılmıştır. Bu işlemler için tel fırça, bisturi ve keski benzeri el aletleri kullanılmıştır. Epoksi kaidenin yapıştırıldığı yüzeyde kalan epoksi kalıntıları ve diğer depozitler mekanik yöntemle temizlenmiştir. Temizlik işlemlerinden sonra parçaların provası yapılmış ve birbirine düzgün bir şekilde oturduğu görülmüştür. Fakat heykelin alt parçasında bulunan sağ kolun yanlış yapıştırılmış veya zamanla oynayarak kaydığı gözlemlenmiştir. Heykelin alt kısmına yapıştırılan bu sağ kol, elin üzerine ve kalça kısmına açılan deliklerle dübel kullanılarak yapıştırılmış durumdadır. (Resim: 4). Söz konusu kol yerinden çıkarılarak delik içindeki ve dışındaki yapıştırıcı kalıntıları mekanik yöntemle temizlenmiştir.

Temizlik ve parça tümleme provası yapıldıktan sonra yapıştırma işlemlerine geçilmiştir. Yapıştırma işlemleri için kullanılacak olan fiberglass çubukların yerleri ayarlanmış ve delikleri açmak için yapışacak olan yüzeylerde noktalar belirlenerek aksları çizilmiştir. Noktalar belirlenip akslar çizildikten sonra delik ve dübellerin çapları ile uzunlukları ayarlanmıştır. Buna göre delikler iki taraftan da 10 cm. içeri girmekte, delik çapları 20 mm. ve kullanılan fiberglass çubukların çapı 16mm. olup delik uzunluğuna göre kesilmiştir (Resim: 5). Delme işlemleri sırasında eseri aşırı vibrasyondan korumak ve zarar vermemek için sırasıyla 5mm.-8mm.-10mm.-14mm.-16mm.-20mm. şeklinde delik çapları büyütülerek delme işlemleri kontrollü bir şekilde yapılmıştır. Delme işlemlerinden sonra yapıştırma işlemlerine geçilmiştir. Bu iş için öncelikle yapışacak olan yüzeylere aseton ile hazırlanmış % 3lük Paraloid-B72 ile ince bir ayırıcı tabaka sürülerek yapıştırıcının direkt olarak esere temas etmesi engellenmiştir. Bu şekilde kullanılan malzemede geri dönüşüm sağlanarak herhangi bir problem karşısında zarar vermeden

tekrar sökülmesine olanak vermiştir. Ayırıcı film tabakası oluşturulduktan sonra dübellere epoksi reçine ile deliklere yerleştirilmiş ve yüzeye uygulanan bu epoksi malzeme ile parçalar yapıştırılmıştır (Resim: 6).

Heykel parçaları yapıştırıldıktan sonra sökülen sağ kolun yapıştırma işlemlerine geçilmiştir. Provası yapılan sağ kolun heykelin üst kısmına da tam oturduğu gözlemlenmiştir (Resim: 7). Yine yapıştırma işlemi için noktalar belirlenip akslar çizilmiş ve yüzeylere paraloid akrilik reçine sürülmüştür. Yapıştırma sırasında sağ kol yine eski yerinden dübelle, omuza oturan bölümden ise donatısız olarak sadece epoksi kullanılarak yapıştırılmıştır (Resim: 8).

Laboratuvar uzmanları Restoratör-Konservatör Melih Ekinci ve Eftal Kiraz'ın iki gün süren çalışmaları sonucu tamamlanan restorasyon işlemlerinde Antalya Müze Müdürlüğü personeli de yardımları ile katkıda bulunmuştur².

Antalya Müzesi'nde alt kısmıyla birleştirilen heykel, Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Ertuğrul Günay'ın da katıldığı törenle 09 Ekim 2011 tarihinde ziyarete açılmıştı (Resim: 9).

---

2 Restorasyon çalışmalarında göstermiş oldukları yardımlardan dolayı Antalya Müze Müdürü Mustafa Demirel'e, Müdür Yardımcısı Nermin Karagöz'e, Heykeltıraş Ayşe Korkut'a ve müze çalışanlarına teşekkür ederiz.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

MİSİS ANTİK KENTİ SİT İRDELEME ÇALIŞMASI

Hasan BUYRUK*

Tuna Turizm ve İnşaat Sanayi ve Ticaret Ltd. Şti. 14.04.2008 tarihli dilekçesi ile Adana İli, Yüreğir İlçesi, Yakapınar Beldesi, I. Derece Arkeolojik Sit Alanı sınırları içerisinde yer alan Çelik Hasır Fabrika sahası olan 105 No.lu parselin III. Derece Arkeolojik Sit Alanı kapsamına alınmasını istemiştir. Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Müdürlüğü'nün 16.09.2008 tarih ve 4212 sayılı ve 28.10.2008 tarih ve 4386 sayılı kararlarıyla sondaj çalışmalarının müze tarafından yapılmasına ve sondaj sonucuna ilişkin bilgi ve belgelerin kurula iletilmesine karar verilmiştir.

Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 15.01.2009 tarih ve 8445 sayılı kazı ve sondaj izin belgesi ve Valilik Makamı'nın 20.01.2009 tarih ve 415/84 sayılı görev olurlarına istinaden Müze Müdürü A. Kazım Tosun başkanlığında Sanat Tarihçi Hasan Buyruk, Arkeolog Ahmet Çelik, Arkeolog Fatma Demir, Arkeolog Yener Taş, Arkeolog M. Nalan Yastı, Arkeolog Sevim Yıldız, Arkeolog Mehmet Çavuş, Arkeolog Huriye Sakallıoğlu ve 15 işçiden oluşan ekiple 16.01.2009 tarihinde başlanılan sondaj kazısı ve temizlik çalışmaları 09.02.2009 tarihinde tamamlanmıştır.

24 gün süren çalışma neticesinde hazırlanan işlem dosyası 24.02.2009 tarih ve 671 sayılı yazıyla Adana Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu'na gönderilmiştir. Kurul, işlem dosyası ve rapor doğrul-

* Dr. Hasan BUYRUK, Sanat Tarihçi, Arkeoloji Müzesi, Seyhan, Adana/TÜRKİYE
Bu çalışmada emeği geçen mesai arkadaşlarıma teşekkür ederim.

tusunda, 27.02.2009 tarih ve 4712 karar ile fabrikanın bulunduğu 105 No.lu parseli I. Derece Arkeolojik Sit Alanı'ndan III. Derece Arkeolojik Sit Alanı'na dönüştürülmesine karar vermiştir.

Haritada görüleceği üzere (Çizim: 1) çalışma alanı çok geniş bir araziyi kapsadığı için (Resim: 1) ortadan geçen demiryolu hattı baz alınmış, arazi iki ayrı bölüme ayrılarak çalışmalar sürdürülmüştür. Tren yolunun güneyini fabrikanın bulunduğu 105 No.lu parsel oluştururken, kuzeyini nekropol alanı oluşturmaktadır.

Fabrikanın bulunduğu 105 No.lu parselin güneyinden Adana Ceyhan Karayolu, kuzeyinden demir yolu geçerken, doğu ve batısı hazine arazisi ile çevrilidir. Tren yolunun kuzeyinde yer alan nekropol alanı ise güneyde tren yolu, kuzeyde organize sanayi yolu, kuzey-kuzeydoğuda Seyhan Belediyesi asfalt şantiye sahası, batıda kayalık ve dere yatağından oluşan doğal dokuya sahip hazine arazisi, doğuda ise nekropol alanının devamı niteliğindeki kayalık zeminle çevrilidir.

Tren yolunun güneyinde Çelik Hasır Fabrika binasının da içinde yer aldığı 105 No.lu parsel ve bu parselin batı bölümünde hazine arazisinin dar bir şeridini kapsayan alanda, 200 x 300 cm. boyutları ile -120 ile -160 cm ve 250 x 500 cm boyutlarında, -120 den başlayıp - 160 cm.ye ulaşan derinliklerde 53 adet sondaj çukuru açılmıştır. Sondaj çukurlarının 50 adedi tel çitle çevrelenmiş kısımda 3 adeti ise tel örgünün dışında gerçekleştirilmiştir. - 40 cm. ve -150 cm. derinliklerde kayalık doğal zemin ortaya çıkmıştır.

Tren yolunun güneyinde yer alan 105 No.lu parsel ve hazine adına kayıtlı güney cephede 53 ayrı açmada yapılan sondaj çalışmalarında genel olarak üst zemine yakın kottaki zemin yapısının dolgu toprak ve kireçli taşlı dolgu malzemeden oluştuğu, alt zemin kotlarının ise sert kireçli, taşlı toprak ve kireç taşı kayalık doğal dokuya sahip olduğu belirlenmiştir. Bu bölümde tel çitle çevrilmiş alanda kalan 43, 44 ve tren yolunun hemen altında, çit dışında yer alan 52 ve 53 No.lu çukurlarda taş kesim izleri belirlenmekle birlikte taşınır ve taşınmaz kültür varlığı bulgusuna rastlanmamıştır.

Nekropol alanında gerçekleştirilen sondaj çalışmaları 119 adet çukurda yürütülmüştür. Bu açmalardan, 160 x 250 cm. boyutlarında ve – 15 ile - 150 cm. derinliklerinde 59 adet sondaj çukurunda sözü edilen derinlik seviyesinde doğal ana kaya ile karşılaşmıştır. 59 sondaj çukurundan 17 No.lu açmada yapılan çalışmalar sırasında dolgu toprak içerisinde 1 adet 20 mm. çapında bronz Grek sikkesi ve 35 No.lu açmada da 23 mm. çapında bronz, kufi yazılı İslam Dönemi sikkesi ele geçirilmiştir. Diğer açmalarda herhangi bir kültür varlığı dokusuna tesadüf edilmemiştir.

Nekropol alanındaki 119 açmada yürütülen çalışmalarda 9 adetinde taş kesiminin yapıldığı ve taş alındığı, 49 ve 50 No.lu 2 açmada ise mezar yapımına başlandığı ancak – 40 cm. ve – 95 cm. derinliklerde yarım bırakıldıkları tespit edilmiştir.

Kuzey bölüm nekropol alanı içerisinde açılan diğer 49 adet sondaj çukurlarında basamaklı yamuk planlı girişi bulunan oda mezarlar ile kaya yüzeyine oyulmuş tekne tipi mezarlara rastlanmıştır. Tamamı devrinde ve sonraki yıllarda soyulmak amacıyla açılan mezarların, cephe-leri güney, güneybatı, güneydoğu ve doğu istikametinde olup, tekne tipi mezarlar dikdörtgen, merdivenli girişe sahip olanlar ise mezar giriş aynası geniş, merdiven basamaklarına doğru daralan yamuk formlu plana sahiptir.

119 açma içerisinde 23 No.lu mezar bulunan 2 adet bronz sikke ile ön plana çıkarken, 25, 27 ve 30 No.lu mezarlar da soyulmamış olma ihtimaliyle değerlendirmeye alınarak iç temizlikleri yapılmak suretiyle detaylı bir şekilde incelenmiştir.

23 NO.LU MEZAR

Mezarın dış ölçüleri 200 x 113 cm. iç ölçüleri ise 175 x 200 cm.dir. 42 cm. derinliğinde olan mezar, kaya oygu tekne tipindedir (Resim: 2). Daha önce soyulmuş olan mezarın dolgu toprağı içinden Roma Dönemine ait 23 ve 15 mm. Çapında 2 adet bronz sikke ele geçirilmiştir. Sikkelere bir tanesi I. Konstantin Dönemine ait olup üzerinde ön yüzde

sola bakan bir miğferli büst, arka yüzde ise bir dişi kurtun emzirdiği Romus ve Romulus figürü bulunmaktadır. Kurt figürünün üst kısmında iki yıldız motifine yer verilmiştir. Bu özelliklerinden dolayı sikke, M.S. 330–335 aralığına tarihlendirilmektedir. Diğer sikke oldukça korozyona uğramış olup, okunamamaktadır (Resim: 3).

25 NO.LU MEZAR

Giriş kapısı önünde kapı giriş taşı bulunması sebebiyle mezarın açılmamış olabileceği dikkate alınarak, mezarın içerisindeki dolgu toprak tamamen temizlenmiştir. Temizlenme neticesinde söz konusu mezarın geçmiş tarihlerde soyulduğu tespit edilmiş, bu yüzden de herhangi bir kültür varlığı verisine ulaşılamamıştır.

Mezar, 180 x 310 x 220 cm. ölçülerinde 4 basamakla inilen yamuk planlı bir giriş bölümüne sahiptir (Resim: 4). 73 x 157 cm. boyutlarındaki giriş kapısı, 65 cm. derinliğe sahiptir. Mezar giriş kapısının önünde 100 x 118 cm. ölçülerinde ve -40 cm. derinliğinde bir mezar çukuru bulunmaktadır (Resim: 5). Mezarın iç ölçüleri 485 x 330 cm.dir. 130 cm yüksekliğe sahip iç mekân, doğu, batı ve kuzeyde 3 odaya bölünmüştür. Mezarın, doğu odası 140 x 198 cm., batı odası 200 x 190 cm., kuzey odası ise 143 x 188 cm. ölçülerindedir (Resim: 6). Kaya mezarın içindeki bu odalarda *kline* bulunmamaktadır.

27 NO.LU MEZAR

Kapı girişi önünde görülen giriş taşı üzerine, soyulmama ihtimali göz önünde bulundurularak bu mezarda da iç tarafta biriken toprak dolgu tamamıyla temizlenmiştir. Ancak bu mezarında diğerlerinin akıbetine uğradığı ve geçmiş dönemlerde açılarak soyulduğu tespit edilmiştir.

280 x 111 x 119 cm. ölçülerindeki giriş bölümüne 6 basamaklı bir merdivenle inilmektedir (Resim: 7). Mezara 55 cm. giriş derinliği bulunan 90 x 70 cm. ölçülerinde bir kapıdan girilmektedir. Mezarın iç çapı 375 x 385 cm. ölçülerinde olup, taban tavan yüksekliği de 150 cm.'dir

(Resim: 8). 25 No.lu mezar örneğinde görülen plan şeması burada da karşımıza çıkmaktadır. Mezarın doğu odası 225 x 50 cm., batı odası, 230 x 55 cm., kuzey odası ise 215 x 60 cm. ölçülerindedir. Oda ölçülerinden de anlaşılacağı üzere söz konusu mezarın odaları 25 No.lu mezar odalarına göre daha küçük ölçülerde yapılmıştır. 27 No.lu mezar *klineli* yapısından dolayı da 25 ve 30 No.lu mezarlardan ayrılmaktadır.

Söz konusu mezar yapısında her odada bir *kline* bulunmaktadır. *Klineler* yerden 65–75 cm. yükseklikte yer almaktadır. Kuzey *klinenin* kuzey duvarında 65 x 40 cm. ebadında ve 50 cm. iç derinliği bulunan bir niş ilgi çekicidir.

30 NO.LU MEZAR

Giriş kapısı önünde kapak taşı tespit edilen mezarın, soyulmamış olma ihtimalinden yola çıkılarak mezar içindeki dolgu toprağı temizlemek için ön tarafta 250 x 120 x 120 cm. ölçülerinde kapıya ulaşan bir sondaj çukuru açılmıştır (Resim: 9). 60 x 120 cm. ölçülerinde ve 50 cm. derinliğindeki kapıdan girilerek, 515 x 420 cm. iç genişlik ve 160 cm. yüksekliğe sahip iç mekânın dolgu toprağı temizlenmiştir. Toprak temizliği sonucu bu mezarında diğerleri gibi önceki tarihlerde soyulduğu tespit edilmiştir. Mezarın giriş kapısı üzerinde 60 x 40 cm. ölçülerinde ve 60 cm. derinliğinde ovalimsi düzensiz bir nişin varlığı tespit edilmiştir.

Kapıdan iç mekâna 3 basamaklı taş bir merdivenle inilmektedir. Kapının önünde basamakların bittiği yerde 150 x 160 cm. ölçülerinde ve – 25 cm. derinliğinde bir mezar çukuru bulunmaktadır (Resim: 10). İç taraf incelendiğinde bu mezarında diğer mezarlar gibi 3 ayrı odadan oluştuğı anlaşılmaktadır. Mezarın kuzey odası, 230 x 212 cm., güney odası 226 x 200 cm., batı odası ise 165 x 253 cm. ölçülerindedir (Resim: 11).

Söz konusu mezar 27 No.lu mezarın aksine, 25 No.lu mezar gibi *klinesizdir*.

BULUNTULAR

Envanterlik Buluntular

1- Sikke-bronz, 1 adet, Roma Dönemi.

Etütlük Buluntular

1- Sikke-bronz, 2 adet Roma Dönemi.

2- Sikke-bronz, 1 adet Grek Dönemi.

3- Sikke-bronz. 1 adet İslami Dönem.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Misis Antik Kenti Nekropol'ünde yapılan sit irdeleme çalışması genel olarak değerlendirildiğinde, tren yolu hattının kuzeyini oluşturan nekropol alanındaki mezarların plan açısından üç ayrı özellik gösterdiği belirlenmiştir. Bu mezarların 1. grupta yer alan ve en yaygın kullanılması, ana kaya kesilmek suretiyle yapılan merdivenli yamuk planlı giriş bölümüne sahip, giriş kapılı oda mezarlar. 2. Grupta yer alan, ana kaya yüzeyinin kesilmesi ile oluşturulan tekne tipi mezarlar. 3. grup olarak da kaya kesitinde kayanın kesilmesi ile yapılan oda mezar örneklerinden oluşturulduğu anlaşılmıştır.

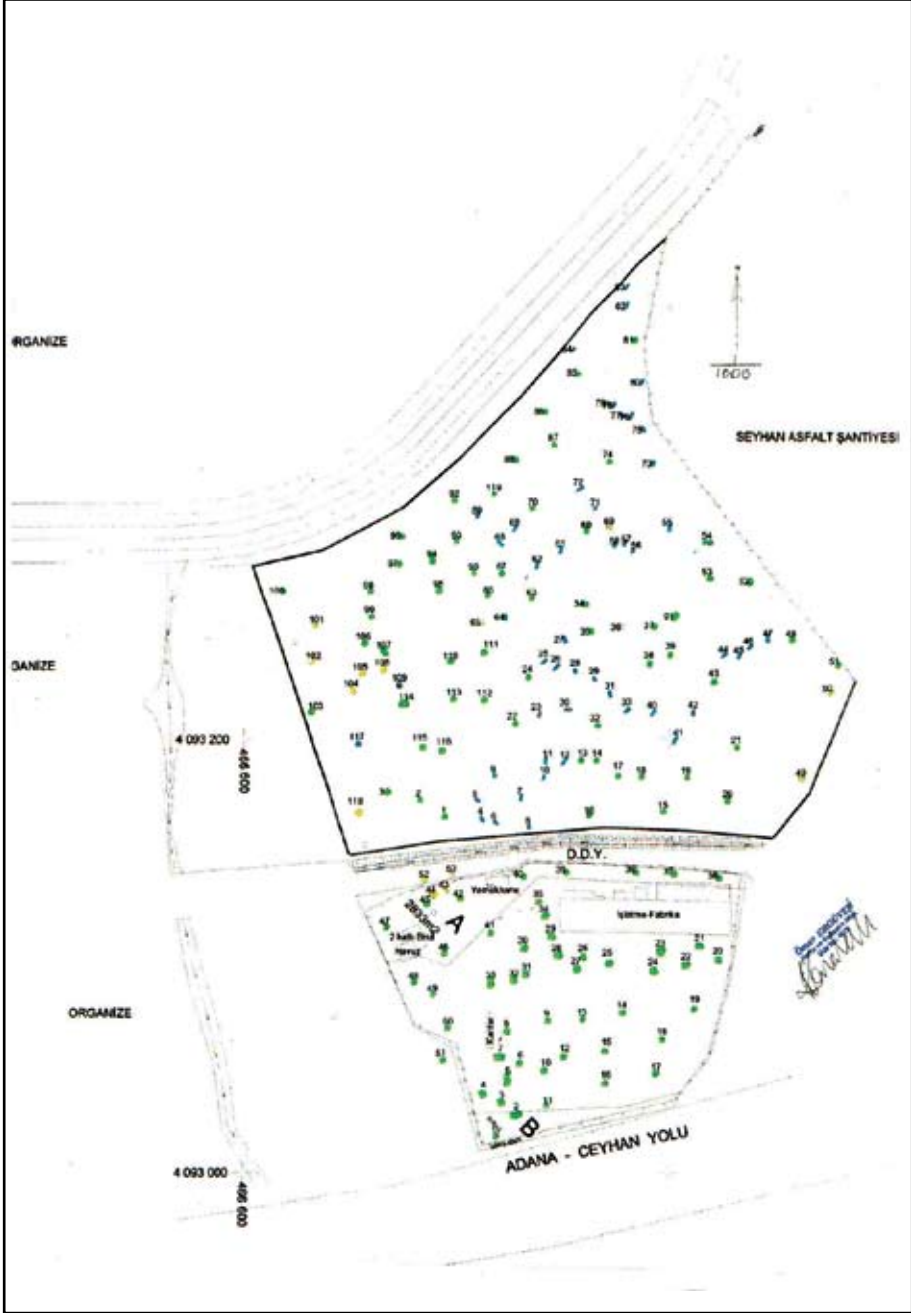
Mezarların tamamının daha önceki yıllarda kaçak kazı yapılmak suretiyle açıldığı ve soyulduğu görülmüştür. Giriş kapısı önünde kapak taşı özelliği gösteren taş bulunan ve soyulmamış olma ihtimali bulunan 25, 27 ve 30 No.lu mezarlarda yapılan detaylı çalışmalar neticesinde maalesef bu mezarlarında diğerleri gibi açılarak soyulduğu tespit edilmiştir.

Nekropol alanında yürütülen sondaj ve temizlik çalışmalarında 17 No.lu açmada hafriyat toprağı içinde 1 adet Grek bronz sikke ele geçirilmiştir. 23 No.lu tekne mezar dolgu toprağında bulunan Roma Dönemine ait 2 adet bronz sikkeden bir tanesi tam olarak okunamamakla

birlikte form olarak Greko-Romen özellik gösterirken, diğeri de M.S. 330–335 yıllarına tarihlenen I. Konstantin sikkesidir. 35 No.lu sondaj toprağı içerisinde kufi yazılı İslami Döneme ait bronz sikkenin ele geçirilmesi önemli bir ayrıntıdır (Resim: 12). Sikkelerin yanında 12, 68 ve 83 No.lu mezarların giriş bölümünde Geç Roma Dönemine ait pişmiş toprak lahit parçaları da bulunmuştur.

Bütün bu bulgu ve mezar verileri birlikte değerlendirildiğinde nekropol alanının, Helenistik, Roma dönemlerinde yapılarak kullanılmaya başladığını ve Geç Roma Erken Bizans Döneminde de tekrar mezar amaçlı ikinci defa kullanıma açıldığını göstermektedir. Roma Dönemine ait sikkelerin pagan inancının bir sonucu olarak Kayıkçı Karon'a verilmesi gereken *obolos*lar olduğu düşünülmektedir. İslami Döneme ait sikkenin ise Abbasilerin Misis'i (Abbasiler Massisa olarak adlandırılıyordu) uzun bir süre egemenliği altında bulundurduğu döneme ait olması muhtemel gözükmektedir.

Çizim 1: Sondaj Kazı ve Temizlik Alanı Haritası.

Resim 1: Nekropol alanı ve açılan sondaj çukurları.

Resim 2: 23 No.lu Mezar.

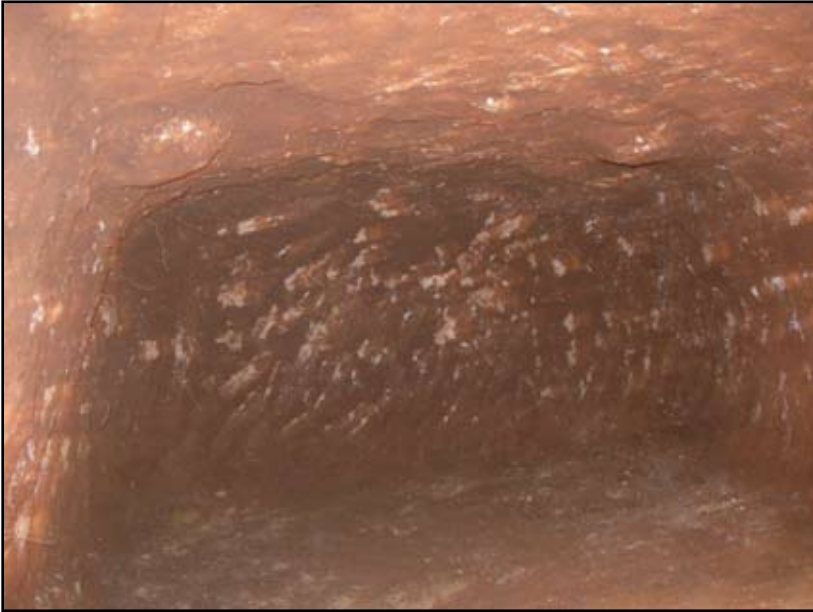
Resim 3: 23 No.lu mezardan çıkan sikkeler.

Resim 4: 25 No.lu mezarın giriş kısmı.

Resim 5: 25 No.lu mezarın girişi önündeki mezar ukuru.

Resim 6: 25 No.lu mezar içten görünüm.

Resim 7: 27 No.lu mezarın giriş kısmı.

Resim 8: 27 No.lu mezarın içten görünümü.

Resim 9: 30 No.lu mezarın giriş kısmı.

Resim 10: 30 Nolu mezarın giriş önündeki mezar çukuru.

Resim 11: 30 Nolu mezarın içten görünüm.

BOĞAZKÖY-HATTUŞAŞ SFENKSİ'NİN TÜRKİYE'YE GETİRİLİŞİ VE KORUMA-ONARIM ÇALIŞMALARI

A. Tark GÜÇLÜTÜRK*

Uğur GENÇ

Ali Osman AVŞAR

Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın girişimleriyle ülkemize geri kazandırılan Boğazköy-Hattuşaş Sfenksi, İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü tarafından yürütülen koruma ve onarım çalışmalarının ardından, 26 Kasım 2011 tarihinde düzenlenen açılış töreni ile Boğazkale Müzesi'nde sergilenmeye başlanmıştır. Çorum'da tüm ihtişamıyla izlenebilen sfenks, bundan 94 yıl önce, restorasyon ve konservasyon çalışmalarının yapılması amacıyla Almanlar tarafından Berlin'e götürülmüştü ve yakın bir tarihe kadar Pergamon Müzesi teşhirinde bulunmaktaydı. Çeşitli nedenlerle yurtdışına götürülen kültür varlıklarının ait oldukları topraklara iade edilmesi açısından yürütülen girişimlerin başlangıcı niteliğinde kabul edilen Boğazköy Sfenksi'nin anavatanına dönmesi sürecinde yaşananlar, yurdumuzda olduğu kadar yurtdışında da ilgiyle takip edilmiştir.

Sfenks Nedir?

Eski Mısırlıların mezarları bekleyeceklerine inandıkları insan başlı, aslan vücutlu varlıklar olan sfenks, Antik Yunan mitolojisinde de büyük

* A. Tark GÜÇLÜTÜRK, Arkeolog (M.A.), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE.

Uğur GENÇ, Restoratör-Konservatör (M.A.), İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE.

Ali Osman AVŞAR, Heykeltraş (M.A.)-İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü, Sultanahmet, İstanbul/TÜRKİYE.

kültürel önem taşımış ve ismini buradan almıştır (Yunanca *Sphinks*). Sözcüğün orijinal biçimi *kepes ankh*, “yaşayan heykel” anlamına gelmektedir¹.

Sfenkslerin en tanınmış olanı Mısır’da bulunan Büyük Gize Sfenksi’dir². Anadolu’da insan başlı aslan sfenkslerine Hitit, Lidya ve Frigya uygarlıklarında daha çok heykel olarak rastlanılmaktadır. Bu sfenkslerin cinsiyetleri belirsizdir ve mühürlerin, vazoların üzerinde otururken ya da yürürken gösterilirler. Boğazköy’de yapılan kazılarında kapı geçitlerini koruyan dört sfenks yontusu bulunmuştur.

BOĞAZKÖY-HATTUŞAŞ KAZILARI VE SFENKSLER

UNESCO Dünya Mirası Listesi’nde Boğazköy Sfenksi’nin bulunduğu Çorum Boğazköy mevkiindeki Hattuşaş antik kenti 1986’da UNESCO tarafından Dünya Miras Listesi’ne dâhil edilmiştir (Harita: 1).

Hattuşa’nın kalıntılarını ilk olarak 1834’de Fransız gezgin, mimar ve arkeolog Charles Texier bulmuştur. 1893-1894 yıllarında Ernest Chanter’ın Hitit bölgelerinde ilk sistemli kazıları başlatması ile Yazılıkaya, Büyük Tapınak ve Büyükkale kazılarında pişmiş toprak kaplar yanında Akadca yazılmış tablet parçaları da bulunmuştur. Osman Hamdi Bey’e Boğazköy’de bir kazı yapma önerisinde bulunulması üzerine 1906 yılında ilk bilimsel kazı çalışmalarına İstanbul Arkeoloji Müzesi adına Theodor Makridi Bey’le birlikte Hugo Winckler tarafından başlanır. Alman arkeologlar, Boğazköy kazılarında ortaya çıkan 10 bin 400 tableti ve iki sfenkse ait parçaları, koruma-onarım amacıyla 1915 ve 1917 yıllarında Berlin’e götürür. Çalışmalar tamamlandıktan sonra

1 A. Turani, *Sanat Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s.126.

2 Mitolojide sfenksler, her yaratığın şekline girebilen hazine bekçileri olarak bilinir, aslan vücutlu, bazen de kanatlı ve yılan kuyruklu olarak resmedilirler. Mısır sfenksi, gövdesi uzanan bir aslan ve kafası genellikle bir firavun kafasının şeklini alır. Aslanlar, güneş ile bağlantıları nedeniyle Antik Mısırda kutsal hayvan sayılmışlardır. Hititlilerin, Mısır Devleti ile olan ilişkileri sonucunda çok sayıda tanrıya inandıkları ve sfenks kültürünü benimsedikleri düşünülmektedir.

sfenkslerden bir tanesi 1924 yılında, tabletler de 1942'ye kadar partiler halinde İstanbul'a geri gönderilmiştir ve İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde muhafaza altına alınmıştır³ (Resim: 1). Şehri her türlü kötülükten ve olumsuzluklardan koruyabilecek kadar güçlü aslan gövdeli, insan yüzlü ve kanatlı Hattuşaş Sfenksi, kireçtaşından yapılmış 258 cm. boyunda, 175 cm. eninde, 80 cm. derinliğindeki ihtişamıyla Hitit şehrinin güney kapısının sağ tarafında yer almaktaydı. Yaklaşık 1700 kg. ağırlığındaki Sfenksin göz çukurlarını doldurmak için değerli ve renkli taşların kullanıldığı rivayet edilmektedir (Resim: 2).

BOĞAZKÖY SFENKSİ'NİN TÜRKİYE'YE İADE SÜRECİ

Boğazköy Sfenksi 1917 yılında restorasyonu yapıldıktan sonra iade edilmek üzere Osmanlı Devleti'nin izniyle Almanya'ya gönderilir. Almanya aynı yıllarda Dünya Savaşı'nın baş aktörlerindedir ve sfenkslerin iadesi bu yıllarda askıya alınır. Türk hükümetlerinin ısrarlı girişimleri sonucunda 1924-1942 arasında bin 943 tablet ve bir sfenks parça parça iade edilir. İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya'nın bölünmesiyle görüşmeler kesilir. Doğu Almanya'nın 1973'te resmen tanınmasıyla 1974'te iade görüşmelerine yeniden başlanır ve 1987'de kalan bin 400 tablet de iade edilir. Bu eserler Ankara Anadolu Medeniyetleri Müzesi'nde nakledilerek koruma altına alınır.

1987 yılında sfenksin iadesi amacıyla UNESCO'ya başvurulması üzerine Berlin'de belgeler incelendikten sonra görüşmelerin tekrar başlamasına karar verilir. 1990'da İki Almanya'nın birleşmesi sonucu askıya alınan konunun gündeme gelmesi amacıyla 1991'de Federal Almanya Cumhuriyeti'ne bir nota verilir. 1994 yılında belgelerin incelenmesi toplantısı gerçekleşir ve Alman tarafı Türkiye'nin tezini çürütecek herhangi bir belge gösteremez. 1999 yılında UNESCO Kültürel Malların İadesi Komitesi'nden bilgi ve belge konusunda tavsiye kararı çıkarılması sağlanır. 2000'de Dışişleri Bakanlığı tarafından bilgi ve belge

3 Boğazköy-Hattuşaş'ın Kazı Tarihçesi, Erişim Tarihi 20 Mart 2012. http://www.corum.gov.tr/valilik_turizm.php?kid=2&type=goruntule&id=7

alışverişi yapılması için Almanya Dışişleri Bakanlığı'na bir nota verilir ve aynı yıl UNESCO Kültürel Malların İadesi Komitesi'nden ikili görüşmelerin devamı şeklinde bir karar daha çıkartılır.

2011 yılında Türk ve Alman heyetleri toplantısında sfenksin ülkemize iadesi konusunda mutabakata varılır. Kültür ve Turizm Bakanlığı, UNESCO ve Prusya Kültürleri Vakfı Başkanlığı arasında geçen görüşmeler nihayetinde, Sfenksin Pergamon Müzesi'ndeki yerinden sökülüp, Boğazköy Müzesi'ndeki hazırlanan yerine taşınması ve konulması konularının protokole bağlanması üzerine Alman ve Türk heyetleri tarafından Berlin'de 13 Mayıs 2011 günü 'Mutabakat Zaptı' imzalanmıştır.⁴ Alınan karara göre, 94 yıldır Berlin Pergamon Müzesi'nde bulunan Boğazköy Sfenksi en geç 28 Kasım 2011 tarihine kadar ülkemize iade edilecekti⁵ (Resim: 3).

BOĞAZKÖY SFENKSİ'NİN YERİNDEN SÖKÜLME, TAŞIMA, KORUMA VE ONARIM ÇALIŞMALARI

Yurtdışına kaçırılan tarihi eserlerin iadesi için büyük çaba harcayan Kültür ve Turizm Bakanı Sayın Ertuğrul Günay, şubat ayı içinde yaptığı açıklamada Boğazköy Sfenksi'nin bir an önce iadesini istemişti. Sfenksin iade edilmemesi halinde Almanya'nın Hattuşaş başta olmak üzere Türkiye'de süren tüm arkeolojik kazılarını iptal edeceği de belirtilmiş, bunun ardından eserin Türkiye'ye dönmesi için işlemler hızlandırılmıştı. Sfenksin yerinden sökülme, taşıma ve koruma-onarım aşamalarının tüm uygulamalarını İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü üstlenmiştir. Böyle bir çalışmanın içerisinde yer almak ekibimiz için heyecan verici olduğu kadar bu süreç boyunca

---

4 Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Sayın Murat Süslü başkanlığındaki Türk heyetinin Alman Dışişleri Bakanlığı'nda yaptığı toplantıda en geç 31 Mayıs 2011 tarihinde Türk ve Alman uzmanlardan oluşan bir heyetin eserin taşınması ile ilgili teknik çalışmalara başlayacağı konusunda Alman tarafıyla mutabık kalınmıştır.

5 Hattuşaş Sfenksini Bekliyor, *Müze Dergi*, s.11.

doğabilecek riskleri göğüsleyebilmek de Türk restoratörleri olarak ayrı bir gurur kaynağı olmuştur.

Mayıs ayı sonunda, Laboratuvar çalışanlarından üç uzman, Ali Osman Avşar, Burak Aydoğdu ve A. Tarık Güçlütürk Almanya'ya giderek sfenksin nasıl taşınacağı konusunda Berlin Pergamon Müzesi'nde incelemelerde bulundu. Boğazköy'deki kazılarda bulunan parçaları 1917-1930 yılları arasında Almanya'da birleştirilen ve restore edilen Boğazköy Sfenksi, 1950'de Berlin Müzesi'nin bir duvarına yapıştırılarak sergilenmeye başlanmıştır. Alman müze yetkililerinin eserin duvara yapıştırılan yüzlerce parçasının tek tek sökmesini ve Türkiye'de birleştirmelerini tavsiye etmesi üzerine yapılan incelemede kabuk gibi yapıştırılan parçaların sökülürken kırılma riski taşıdıkları tespit edilmiş olup, bunun yerine Sfenksin tek parça halinde duvardan sökülmesi yönünde yöntem geliştirilmiştir. Müze uzmanları ile yapılan değerlendirmede söküm işleminden sonra sfenksin sergilendiği yere bir replikanın konulması, bunun için de haziran ayı içinde eserin bir kalıbının alınması kararlaştırılmıştır. Sfenksin geçmiş yıllarda bulunduğu teşhir salonu hazırlanırken alınmış olan simetrik bir kopyası hâlihazırda karşı duvarda sergilenmektedir (Resim: 4).

Alman ekip tarafından kalıp alma çalışmalarının tamamlanmasının ardından 4 Temmuz 2011 tarihi itibarıyla üç kişiden oluşan Türk ekibinin ve Almanya'dan bir taş restoratörünün de katılımıyla sfenksin duvardan sökülme işlemlerine başlanması planlanmıştır. Bu tarihte, Pergamon Müzesi'nde sergilenen sfenksi almak üzere Bakanlığımızın ve Genel Müdürlüğümüzün onayıyla görevlendirilen uzmanlar; Laboratuvar Müdürü-Heykeltraş Ali Osman Avşar, Arkeolog A. Tarık Güçlütürk ve Restoratör-Konservatör Uğur Genç, Almanya'ya giderek Berlin Pergamon Müzesi'nde çalışmalara başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında müzede yapılan restorasyona ilişkin tüm belgeler yanmış olduğu için çalışma öncesi yetkililerin Sfenksi duvara sabitleyen donatıyla ilgili bir bilgisi bulunmamaktaydı. Eserin duvara yapıştırılmasının yanı sıra zeminle de kenetlenmiş olabileceği düşüncesi ile ilk etapta arka yapının görünmesine en uygun imkânı sağlayacak

olan alçı kullanılarak kaideyle birleştirilmiş orta kısmın çekiç ve keski kullanılarak delik açma işlemlerine başlanmıştır (Resim: 5). Bu çalışma sonucunda alçı bölümün arkasında tuğla ile örülü bir taşıyıcı desteğin kullanıldığı anlaşılmıştır. Bunun üzerine fotoğraf çekimleri ve bilgisayarda yapılan parça çizimleriyle belgeleme çalışmaları tamamlanarak gerekli uygulamaların ideal işlem sırası belirlenmiştir (Resim: 6). Gergi ve destek kayışları ile sfenks sağlama alındıktan sonra duvarla bağlantılı olan cephe kısımlarında yine keski ve çekiç kullanılarak delikler açılmış ve bağlantının niteliği tümüyle açığa çıkarılmıştır (Resim: 7).

Eserin arka tarafında ne olduğu, üç taraftan açılan boşluklar sayesinde görülebilmektedir. Sfenksin arka tarafında altta üç, yukarıya doğru iki ve en üstte bir sıraya düşen tuğla destekler kullanıldığı, bu tuğla taşıyıcıların beş adet çelik çubukla da duvara monte edilmiş olduğu görülmüştür. Bu işlem sırasında eserde kullanılan alçının keten ile uygulandığı ve bu sayede alçı tınlamanın daha da güçlendirildiği anlaşılmıştır (Resim: 8-9). Almanlar parçaları birleştirebilmek için sfenksin içte kalan kısmını tuğla duvar örerek doldurmuş ve sfenks bu taşıyıcı yapısıyla son derece sağlam bir şekilde yıllarca ayakta durabilmiştir.

Çalışmalara paralel olarak nakliye amacıyla kutulama işi için gerekli tasarımlar Autocad programında yapılmıştır. Bu görsel çalışmamız, müze yetkililerine planlanan işlerin aktarılmasında ve temin edilecek ahşap malzemenin doğru anlaşılmasında büyük katkı sağlamıştır. Yapılan ölçümlere göre sfenksin ahşap kutusunun yere basan yüzeyi 290 x 100 cm., yüksekliği 205 cm. ve ağırlığı yaklaşık 1500 kg. olarak hesaplanmıştır (Resim: 10).

Sfenksin taşıyıcı görevi gören ve bacak kısımlarının ortasında kalan bölüm darbeli matkap kullanılarak kontrollü bir şekilde açılmış ve açılan her sıra boşluk ahşap destekler ile güçlendirilmiştir (Resim: 11). Bu destekler kutulama çalışması sırasında da kullanılacağı için çerçeve içine alınan tuğlalar darbeli matkaba takılan düz delici uçlarla çürütülerek tuğla yükü hafifletilmiştir. Eklenen desteklerle birlikte duvara tutucu özellikteki çelik çubuklar da spiral motoru kullanılarak kesilmiştir.

Kaide görevi gören taban bölümde kenarlardan başlanarak 5x12 cm.lik ahşap kalasların girebileceği genişlikte sıralı olarak delikler açılmış ve alçı kaplamalı tuğlalar aşındırılarak yerlerine ahşaplar destekler yerleştirilmiştir. Bağlantı zayıflatma ve statik güçlendirmenin ardından kutulama işleminde kullanılacak platformun yapımına başlanmıştır.

Sfenksin ulaşılabilen tüm yüzeyleri vakumu ayarlanabilen süpürge makinesi kullanılarak toz ve yabancı maddelerden temizlenmiş, eser böylelikle kutulama işlemine hazır hale getirilmiştir (Resim: 12).

Taşıma sırasında eseri koruyucu bariyer görevi görmesi için kutu içinin poliüretan köpük dolgusu ile kaplanmasına karar verilmiştir. Bu nedenle Almanya’da faaliyet gösteren Schenker firması ile iletişime geçilmiş ve firma görevlisi ile çalışmalara devam edilmiştir. Naylon poşet ile tüm yüzeyi kaplanarak izole edilen heykelin, ahşap çerçeve içine alınması ile birlikte poliüretan köpük kaplanması işlemi paralel yürütülmüştür (Resim: 13).

Çift bileşenli kullanılan poliüretan köpük makinesi uygulandığı bölgede hava ile reaksiyona girerek genişleme yapmakta ve bu şekilde kutu içinde istenilen kaplayıcı formu alabilmektedir. Taban kısmından başlanarak üst bölümlere doğru çerçeve içine 2 mm. kalınlığında panolar monte edilerek eş zamanlı olarak köpük dolgu uygulaması ile platform yükseltilmiştir (Resim: 14).

Şarjlı vidalama matkabı kullanılarak monte edilen kutu içine alınan Sfenks, kurulan ceraskal düzeneği ile hareket ettirilmiş ve kaidesine yerleştirilen ahşaplardan aldığı destek ile yerinden oynatılarak duvardan başarıyla ayrılmıştır (Resim: 15). Eser, ülkemize nakledilmek üzere İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürü Ali Osman Avşar ile Almanya arasında imzalanan protokol ile teslim alınmıştır.⁶ Her gün sabah 06.00-10.00 saatleri arasında gerçekleştirilen

6 Almanya’da yapılan çalışmalar süresince ilgilerini esirgemeyen; taş eser restoratörü Stephan Geismeyer’a, Prusya Kültürleri Mirası Vakfı Başkanı Hermann Parzinger’e, Müze yönetiminden Günther Schauerte’ye, Beate Salje’ya ve Pergamon Müzesi çalışanlarına, Almanya Berlin Büyükelçiliği’nde görevli Yaşar Özbek’e ve Berlin Türk Kültür Ataşeliği’ne teşekkür ederiz.

ve üç kişilik ekiple 20 günde tamamlanan bu çalışmamız Alman yetkililer tarafından da sevinçle ve takdirle karşılanmıştır.

Eserin Müze dışında bekleyen nakliye aracına taşınması sırasında kutunun altına 4 tekerlekli 5 palet yerleştirilerek planlanan güzergâh boyunca serilmiş yumuşak platformlar kullanılmıştır. Pergamon Müzesi'nde her yıl binlerce ziyaretçinin hayranlıkla izlediği Anadolu kültür mirası Bergama Zeus Sunağı'nın da yanından geçilerek 23 Temmuz 2011 günü saat 01.00 sularında sfenksin Türkiye'ye yolculuğuna başlanmış oldu.

Almanya Büyükelçiliğimiz tarafından diplomatik kargo olarak mühürlenmiş sfenks ve beraberinde nakledilen sfenkse ait bir alçı replika ile Horoskop Aslanı'na ait alçı replika toplam yedi kutulanmış parçadan oluşmaktadır. Yapılan değerlendirme neticesinde Türk Hava Yolları'nın Berlin'deki kargo palet ölçülerinin toplam kargo kapasitesini aştığı anlaşılmış ve nakliye için en uygun palet imkânına sahip Frankfurt Havaalanı'nın kullanılmasına karar verilmiştir. Sfenks özel güvenlik eskortu eşliğinde ve Laboratuvar Müdürü Ali Osman Avşar refakatinde Frankfurt Türk Hava Yolları kargo birimine teslim edilmiştir. Sfenks bu taşıma işlemleri sırasında nakliye firmasına sigorta bedeli 3.000.000 Euro bedelinde sigorta ettirilmiştir⁷.

27 Temmuz 2011 tarihinde Türk Hava Yolları kargo ile ülkemize getirilen sfenks ve alçı replikalar, sanat eseri taşımacılığı yapan Bergen firması desteğiyle Atatürk Havalimanı'ndan İstanbul Arkeoloji Müzeleri bahçesine taşınmış ve aynı gün Bakanlığımızca basına tanıtılmıştır.

İstanbul'da planlanan restorasyon çalışmalarına restoratör Burak Aydoğdu, Melih Ekinci ve Eftal Kiraz'ında katılımıyla müze bahçesinde hazırlanan çalışma çadırında sfenksin restorasyonuna başlanmıştır. Öncelikle iç yüzeyde bulunan mevcut tuğlaların % 90'ı keski ve murç kullanılarak sökülüp, sadece tümlenen orijinal parçaları tutan 35 cm.lik

---

7 Nakliye sırasında destek ve yardımları için; Schenker ve Bergen firmalarına, THY kargoya, Almanya Berlin Türk Büyükelçiliği ve Frankfurt Başkonsolosluğu'na teşekkür ederiz.

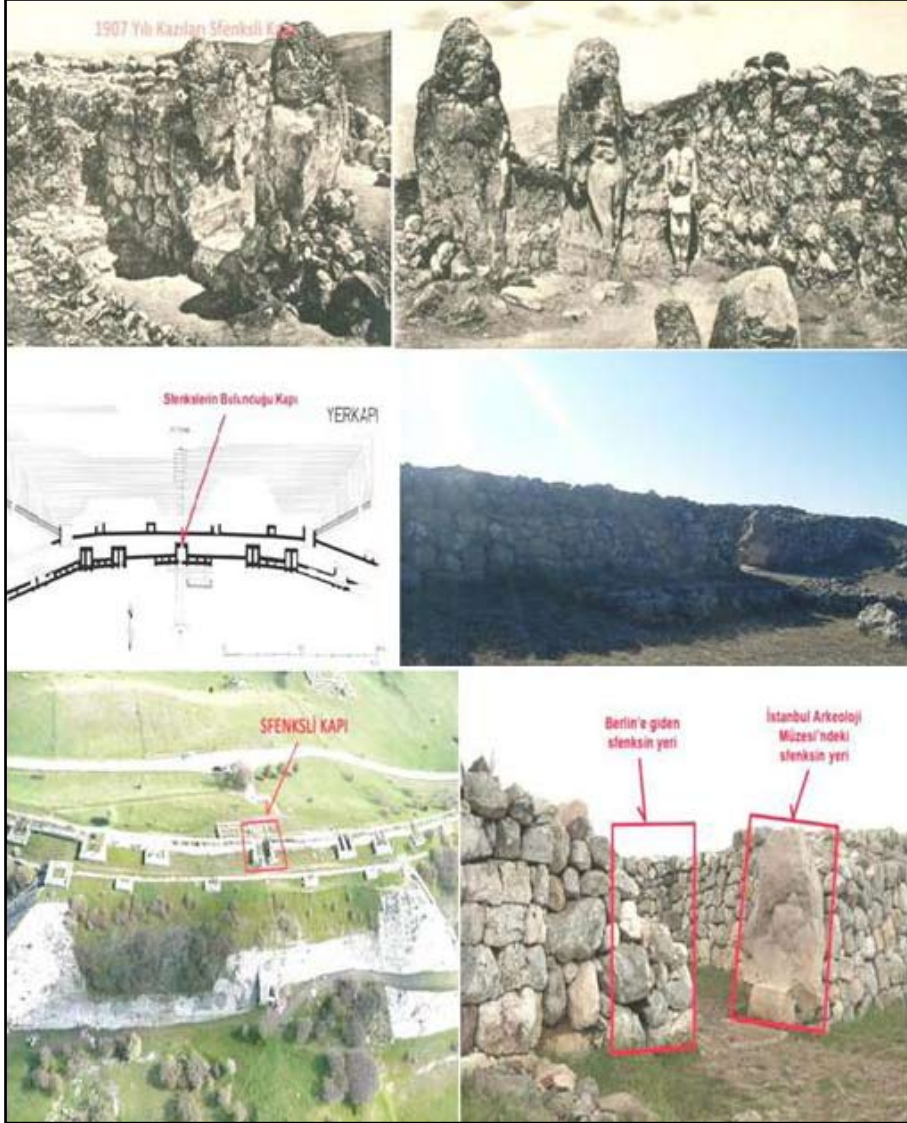
bir tuğla yüzey bırakılmıştır. Bu yüzey daha sağlam ve hafif bir taşıyıcı olması sebebiyle epoksi reçine ile uygulanan karbon elyaf ile kaplanmıştır. Sfenksi ayakta tutması için paslanmaz çelikten imal edilmiş bir taşıyıcı konstrüksiyon inşa edilerek iç kısma yerleştirilmiş ve sfenks ayağa kaldırılmıştır. Alçı tümlerinin tamamlanmasının ardından İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan diğer Boğazköy sfenksinin alçı kopyası da alınarak iki sfenks 04 Kasım 2011 tarihinde Çorum Boğazköy Müzesi'ne taşınmıştır⁸. Burada duvara monte edilerek son rötuşları yapılan sfenksler cam koruma içine alınmıştır.

İki sfenks, 94 yıllık hasretin ardından, ait oldukları topraklarda 26 Kasım 2011 tarihinde Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Osman Murat Süslü'nün katılımıyla gerçekleştirilen açılışla Boğazköy Müzesi'nde, olması gerektiği gibi, karşılıklı şekilde sergilenmeye başlanmıştır.

---

8 İstanbul Arkeoloji Müzesi'nde bulunan bu sfenksin Boğazköy kazılarında çıkan parçaları tümlenmiş olsa da, yok denecek kadar az olan kanat kısımları ile kalça ve ön bölümü mevcuttur. Eser, Almanya'dan getirilen sfenksin tam simetriğindeki kapı girişinde yer alan ikizidir.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

HACİBEKTAŞ VELİ MÜZE MÜDÜRLÜĞÜ ENVANTERİNDE YER ALAN BİR KISIM (68 ADET) HAT LEVHANIN RESTORASYON VE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI 2011-2012

Ayşen BEDİR AKHAN*
Nevin KAYA

Müdürlüğümüz envanterine kayıtlı 212 adet hat levha bulunmakta olup söz konusu hat levhaların büyük bir kısmı, külliye'nin dergâh olarak hizmet verdiği 1925 yılından önceki döneme aittir. Bununla birlikte, bağış yoluyla müzeye kazandırılmış olan levhalarımız da mevcuttur.

Anılan 212 adet hat levhanın bir çoğu el yazması şeklinde olmakla birlikte matbu olanlar ile de karşılaşılmaktadır. Söz konusu levhalar içerik açısından incelendiğinde, çoğunluğun Alevi-Bektaşiliğe özgü motifleri barındıran, özgün örneklerden oluştuğu görülmektedir. Bununla birlikte, Mehmet Şefik, Mahmut Celalettin, Mustafa İzzet, Şekercizade Mehmet Efendi gibi birbirinden değerli hattatların elinden çıkmış olan levhalar ile de karşılaşılmaktadır.

Hat levhanın büyük bir kısmı kağıt malzeme üzerine yapılmış olmakla birlikte, kumaş üzerine (boyama ve nakış işleme şeklinde) yapılmış olanları da mevcuttur. Kâğıt malzeme ile yapılmış olan hat levhaların bir kısmı ahşap üzerine monte edilmiş şekilde olup, levhalar yılların verdiği yorgunluk ve sağlıksız ortamlarda muhafaza edilmeleri sonucunda yoğun neme maruz kalarak yırtılma, kirlenme ve mantarlaşma sorunu ile karşı karşıya kalmışlardır (Resim: 1).

* Ayşen BEDİR, Hacibektaş Müze Müdürü, Nevşehir/TÜRKİYE.
Nevin KAYA, Müze Araştırmacısı, Hacibektaş Müze Müdürü, Nevşehir/TÜRKİYE.

Söz konusu hat levhalar, evveliyatında Hacıbektaş Külliyesi içerisinde yer alan ve bugün ziyarete açık bulundurulmuş Mihman Evi'nde muhafaza edilmekte iken, 2008 yılında Müdürlüğümüze bağlı Arkeoloji ve Etnografya Müzesi eser deposuna taşınmıştır (Resim: 2).

Bu çerçevede, tarihe tanıklık etmiş olan birbirinden güzel ve değerli hat levhaların restorasyon ve konservasyon çalışmalarının, Hacıbektaş Müzesi'nde gerçekleştirilen teşhir tanzim çalışmalarına dahil edilmesi gerektiği hususu, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne bildirilmiş olup öncelikle konusunda uzman bir personelin görevlendirilerek eserlerin yerinde görülmesinin faydalı olacağı belirtilmiştir. Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün uygun görüşleri çerçevesinde İstanbul Restorasyon ve Konservasyon Merkez Laboratuvarı Müdürlüğü uzmanlarınca, hat levhalara ilişkin yerinde incelemeler yapılmış ve inceleme sonucunda hazırlanan 27/01/2010 tarihli uzman raporunun Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nce değerlendirilmesinin ardından, envantere kayıtlı hat levhaların Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'nce restorasyon ve konservasyon çalışmasının yapılması uygun görülmüştür¹.

Konya'ya ilişkin olarak, restorasyonu yapılacak olan hat levhaların tespiti, önceliğin hangi eserlere verilmesi gerektiği, paketlenmesi ve taşınması sürecinde nasıl bir yol izleneceği hususlarını değerlendirmek üzere Konya Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü ile gerekli işlemler yapılmış olup eserlerle ilgilenecek olan uzmanın görevlendirilerek eserlerin birebir yerinde görülmesi konusunda mutabakata varılmıştır.

Bu çerçevede, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü yetkililerinden, Kütüphane Müdürü Bekir Şahin ve Müdür Yardımcısı Sayın Semih Sezer ile Konya Selçuk Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi, Hat Ana Bilim Dalı Başkanı Hüseyin Öksüz'den oluşan ekip, 18/02/2011 tarihinde Hacıbektaş Müzesi Müdürlüğü'ne gelmiş, etnografik eser envanterine kayıtlı tüm hat levhalar Hacıbektaş Müzesi Müdürlüğü uzmanları ile birlikte tek tek incelenmiş, bakım onarım çalışmasına gerek duyulan levhaların tespiti yapılmıştır.

---

1 22/03/2012 tarih ve 59470 sayılı Bakanlık Oluru

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü'nce;

- Restorasyon ve konservasyon çalışması yapılacak olan eserlerin kağıt malzeme üzerine yapılmış hat levha olması gerektiği, ahşap veya kumaş malzeme üzerine yapılmış olan hat levhaların ise çalışabilecek bir uzman bulunmadığından onarımının mümkün olamayacağı,
- Depoda bulunan 182, 184, 209, 210, 215, 218, 223, 228, 231, 233, 235, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 266, 268, 270, 282, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 306, 307, 723, 724, 732, 734, 737, 739, 740, 741, 743, 744, 747, 751, 763, 764, 768, 771, 772, 774, 778, 842, 1292, 1294, 1295 envanter numaralı hat levhaların, restorasyon ve konservasyon çalışmasının yapılabileceği,
- Kiler Evi Bölümünde teşhir edilen 237 ve 736 envanter numaralı ve Pir Evi Bölümünde teşhir edilen 280 ve 760 envanter numaralı hat levhaların restorasyon ve konservasyon çalışmasının yapılabileceği,
- Meydan Evi Bölümünde teşhir edilen 727 (Küllüye'nin planı), 232 (Mekke Tasviri), 757 (Kazak Abdal ve Kaygusuz Abdal), 742 (Kaygusuz Abdal), 729 (Hacıbektaş Veli'nin Anadolu'ya gelişi), 758 (Balım Sultan), 272 (Hacıbektaş Veli Hazretleri), 750 (Veysel Karani), 273 (Seyit Ali ve Balım Sultan), 735 (Hz Ali), 759 (Sarı İsmail) envanter numaralı eserlerin ise hat levha değil temsili tasvir çalışması olmaları ve anılan Müdürlükte konuya ilişkin bir uzmanın bulunmaması nedeniyle bakım onarımının yapılamayacağı,
- Hat levhaların restorasyon ve konservasyon çalışmasının tamamlanmasının ardından, ihtiyaç halinde çerçeve ve camlarının da değiştirilmesi gerektiği bildirilmiştir.

Bu çerçevede, söz konusu 68 adet hat levhanın restorasyon ve konservasyon çalışmalarının tamamlanmasının ardından, ahşap üzerine kağıt yapıştırma şeklinde olan iki eser (182 ve 184 envanter numaralı)

dışında ki toplam 66 adet eserin cam ve çerçevelerinin değiştirilmesinin gerektiği hususu 11/03/2011 tarih ve 75 sayılı yazımız ile Bakanlığımız Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne iletilmiş olup söz konusu yazıya cevaben Müdürlüğümüze iletilen Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün 08/04/2011 tarih ve 75515 sayılı yazısında, anılan 66 adet hat levhanın cam ve çerçevelerinin değiştirilmesi hususu uygun bulunmuştur.

Tüm bu ön hazırlıkların tamamlanmasının ardından, 17/06/2011 tarihinde eserlerin envanter bilgileri çıkarılarak tek tek taraması yapılmış, ön ve arka yüz fotoğrafları alınmasının ardından, kağıda sarılmak suretiyle 6 koli halinde paketleme işlemleri yapılmış, paket üzerine eserlerin envanter numaralarının belirtildiği liste yapıştırılarak paketlerin ağzı kapatılmış ve mühürlenmiştir (Resim: 3).

Müdürlüğümüze bağlı Arkeoloji ve Etnografya Müzesi deposunda bulunan 6 paket halindeki 68 adet eser, 22/06/2011 tarihinde Nevşehir Müze Müdürlüğü'nün aracına yüklenmiş, Müdürlüğümüz personellerinden Müze Müdür Vekili Arkeolog Ayşe Bedir Akhan ve Müze Araştırmacısı Nevin Kaya ve Nevşehir Müze Müdür Vekili Arkeolog Murat Gülyaz'ın nezaretinde ve yol güzergahında yer alan ilgili Valiliklerce (Nevşehir-Aksaray ve Konya) temin edilen eskortlar eşliğinde saat 08:30' da Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü'ne götürülmek üzere yola çıkarılmış olup, aynı gün güvenli bir şekilde anılan Müdürlüğe ulaştırılmıştır.

Bu çerçevede, toplamda 68 adet hat levhanın içerisinde bulunduğu 6 adet koli Müdürlüğümüz personelleri, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü personelleri ve Konya İl Emniyet Müdürlüğü polis memurları nezaretinde, dikkatli bir şekilde araçtan çıkarılmış, Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü'nün belirlediği güvenli bir odaya alınmıştır. Bunun ardından, Müdürlüğümüz ve anılan Müdürlük personelleri ile birlikte eserler paketlerinden çıkarılarak, tek tek incelenmiş ve bir tutanak eşliğinde (Fotoğrafları ve envanter bilgileri de dahil olmak üzere) toplam 68 adet hat levha eksiksiz olarak Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü'ne teslim edilmiştir.

Karşılıklı yapılan incelemeler sonucunda özellikle, 270 envanter numaralı hat levhanın ivedilikle restorasyonunun yapılması gerektiği Kütüphane Müdürü Bekir Şahin tarafından belirtildiğinden, söz konusu hat levha restorasyon ve konservasyon işlemi için aynı gün laboratuara alınmış ve çalışma aşaması Müdürlüğümüz yetkililerince de bizzat görülmüştür (Resim: 4).

Eserlerin onarımı aşamasına geçildiğinde, öncelikle cam ve çerçevesi mevcut olan eserlerin cam ve çerçevesi çıkarılmış ve ardından onarım öncesi fotoğrafları alınmıştır. Akabinde, her bir eser ayrı ayrı değerlendirilerek eserler üzerinde yapılması gereken işlemlere ilişkin durum tespit raporları çıkarılmıştır. 68 adet hat levhanın genelinde yırtık, eksik, çivi yada zimba delikleri, boyasında dökülme, levhayı oluşturan kağıdın selüloz lif bağlarında açılma, kırışıklık, tutkal kalıntısı, kirlenme ve is lekeleri şeklinde sorunların olduğu, 228, 253, 296, 734, 740 ve 763 envanter numaralı levhalarda kurt yenikleri, 270, 740, 751, 763 ve 1294 envanter numaralı levhalarda ise mantarlaşma sorunu olduğu tespit edilmiştir.

Çalışmalara, eserlerin ön temizliğinin yapılması ile başlanmış olup, mantarlaşma sorunu ve kirlilik derecesi göz önünde bulundurularak iki farklı işlem uygulanmıştır. Mantarlaşma sorunu olan eserlerde, etil alkol kullanılmış, çok fazla kirlenme problemi olmayan eserlerde ise silgi ve ince uçlu fırça kullanılarak kuru temizlik yapılmıştır. Temizliği yapılan eserlerdeki kırışıklıkların giderilmesi için eserler preslenmiş ve düzleşmesi sağlandıktan sonra konservasyon çalışmasına başlanmıştır.

Bu çerçevede söz konusu 68 adet levhadan;

Mantarlaşma sorunu olan eserlerde, mantarlı olan kısımlar etil alkol ile temizlenmiş, mantar nedeniyle levha kâğıtlarında oluşan açılmalar yapıştirilmiş, zayıflamış olan kâğıtlar metil selüloz kullanılarak desteklenmiş ve sonrasında levhaların arkası kalın Japon kâğıdı kullanılarak kuvvetlendirilmiştir (Resim: 5-6).

Murakkasında açılma ve dağılma olan levhaların murakkaları yapıştirilmiştir (Resim: 7-8).

Yırtık ve eksik levhaların, yırtıkları ince japon kâğıdı ile eksik kısımları ise kalın japon kâğıdı ile tamamlanmıştır (Resim: 9-10).

Çivi deliği ve kurt yeniği olan levhalar, japon kâğıdı ile doldurulduktan sonra uygun renk boya ile boyanmıştır (Resim: 11-12).

Boyasında dökülmeler olan levhaların dökülen kısımları uygun renkte boya kullanılarak tamamlanmıştır (Resim: 13-14).

Konservasyon çalışması tamamlanan eserlerin yeniden fotoğrafları alınmıştır.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü'nün 15/08/2011 tarih ve 396 sayılı yazısı ile söz konusu 68 adet hat levhadan, 66 adetinin restorasyon ve konservasyon çalışmalarının tamamlandığı, 270 ve 751 envanter numaralı eserlerin kağıt konservasyonunun tamamlandığı, ancak her iki eserin de hattında ve altınla çekilmiş olan cetvellerinde dökülmeler olduğu, dökülmelerin tamamlanıp tamamlanmaması konusunda tereddüde düşüldüğü, tamamlanması durumunda bu işlemlerin konunun uzmanı bir hattat ve müzehhip tarafından yapılmasının uygun olacağı hususu Müdürlüğümüze bildirilmiştir. Bu çerçevede, anılan iki adet eserde meydana gelen dökülmelerin tamamlanıp tamamlanmayacağı hususunda görüşleri alınmak üzere, 23/08/2011 tarih ve 251 sayılı yazımız hazırlanarak Bakanlığımız, Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'ne gönderilmiştir.

Konuya ilişkin olarak, söz konusu hat levhalar üzerinde yapılmış olan iş ve işlemlerin yerinde görülmesi, bakım onarım çalışmalarının ardından hat levhayı tamamlayacak olan cam ve çerçevelerin her bir levha için ayrı ayrı değerlendirilerek seçiminin yapılması, eserlerin teslim alınmadan önce fotoğraflarının çekilmesi ve ayrıca, paketleme ve dönüş konusunun ele alınması hususlarını değerlendirmek üzere gerekli olurlar alınarak Müdürlüğümüz personellerinden Müze Müdür Vekili Arkeolog Ayşe Bedir Akhan ve Müze Araştırmacısı Nevin Kaya 25-26/10/2011 tarihleri arasında 2 gün süreyle görevlendirilmiş olup anılan hat levhaların her biri için ayrı ayrı çerçeve seçimi yapılarak levha ölçüleri alınmış ve çerçeveleri takacak olan firmaya ölçüler bildirilmiş ve çerçevelerin hazırlanması aşamasına geçilmiştir.

Bununla birlikte, Genel Müdürlüğümüzün 09/12/2011 tarih ve 249901 sayılı yazılarında, 270 ve 751 envanter numaralı iki adet eserin dökülmelerinin konunun uzmanı bir hattat ve müzehhip tarafından tamamlanmasının uygun olacağı belirtilmiştir. Anılan Olura istinaden 270 ve 751 envanter numaralı iki adet eserin dökülen kısımları Selçuk Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü Öğretim Görevlisi Ali Fuat Baysal tarafından tamamlanmıştır. Söz konusu eserlerin tezhibi ve altın ile çizilmiş olan cetvellerindeki dökülmeler altın varak ile yazılarındaki dökülmeler ise uygun renkte mürekkep ile eserin orijinalliğini bozmayacak şekilde aslına uygun olarak tamamlanmıştır.

Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi Müdürlüğü ile yapılan görüşmeler sonrasında çerçeve ve camların hazırlandığı bildirilmiş, bu defa 68 adet hat levhanın cam ve çerçevelerinin takılarak paketlenme işleminin yapılması ve akabinde Müdürlüğümüze getirilebilmesi için, gerekli olurlar alınarak Hacıbektaş Müze Müdür Vekili Arkeolog Ayşe Bedir Akhan ve Müze Araştırmacısı Nevin Kaya, 13/02/2012 tarihinde Konya Yazma Eserler Bölge Müdürlüğü'ne ulaşmış olup, aynı gün eserlerin çerçeve ve camlarının takılması işlemlerine başlanmıştır. Çerçeve ve camı takılan her bir eserin ön ve arka yüz fotoğrafları alınarak, arşiv çalışması da yapılmıştır.

Buna göre, restorasyon ve konservasyon çalışmaları tamamlanmış olan toplam 68 adet eserden, 182 envanter numaralı ahşap üzerine kağıt yapıştırma şeklinde olan Hilye-i Şerif'in çerçeve içerisine alınmamasının daha faydalı olacağı düşünüldüğünden, anılan eser çerçeve içerisine alınmamıştır.

270 ve 751 envanter numaralı iki adet levhanın dökülen kısımlarının tamamlanmasının ardından çerçevelerinin takılması aşamasına geçilmiştir. Eserlerin oldukça hassas olması sebebiyle cam ve çerçevesi takılırken hava almaları gerektiği göz önünde bulundurulmuştur. Bu çerçevede, camın eser yüzeyine direkt temasını engellemek için camdan önce paspartu takılarak cam paspartu üzerine oturtulmuş, akabinde lamine çerçevesi takılmıştır (Resim: 15).

Geriye kalan 184, 209, 210, 215, 218, 223, 228, 231, 233, 235, 237, 240, 242, 243, 244, 245, 246, 251, 253, 254, 257, 258, 259, 260, 261, 264, 266, 268, 280, 282, 293, 294, 295, 296, 297, 298, 299, 300, 303, 306, 307, 723, 724, 732, 734, 736, 737, 739, 740, 741, 743, 744, 747, 760, 763, 764, 768, 771, 772, 774, 778, 842, 1292, 1294, 1295 envanter numaralı toplam 65 adet hat levhaya ise matobel camlı, lamina çerçeve takılmış olup, eserleri görsel açıdan ön plana çıkarmak maksadıyla gerekli durumlarda paspartu da takılmıştır.

Buna göre, cam ve çerçeve takılması işlemlerinin ardından söz konusu 68 adet hat levha, önce ambalaj kâğıdına akabinde koruyucu poşete sarılmak suretiyle sağlıklı şekilde paketlenmiş ve Hacıbektaş Müze Müdürlüğüne götürülmek üzere tam ve eksiksiz olarak teslim alınmıştır.

Tüm bu işlemlerin tamamlanmasının ardından, gerekli güvenlik önlemleri alınarak söz konusu 68 adet hat levha, Mevlana Müze Müdürlüğü'nün aracı ve Müze Müdür vekili Arkeolog Ayşe Bedir Akhan, Müze Araştırmacısı Nevin Kaya ve Mevlana Müze Müdürü Yusuf Benli'nin nezaretinde Hacıbektaş Müze Müdürlüğü'ne götürülmek üzere 16/02/2012 tarihinde yola çıkarılmış olup, aynı gün Müdürlüğümüze bağlı Arkeoloji ve Etnografya Müzesi eser deposuna müdürlüğümüz personelleri ile birlikte güvenli ve sağlıklı bir şekilde indirilmiştir.

Buna göre, söz konusu 68 adet hat levha, 17/02/2012 tarihinde ambalajlarından çıkarılarak tek tek kontrol edilmiş, cam ve çerçevelerinde her hangi bir hasar olmadığı görülmüştür. Ayrıca, teşhirden alınarak bakım onarımı yapılmak üzere gönderilmiş olan Kiler Evi'ndeki 237 ve 736 envanter numaralı ve Pir Evi'ndeki 280 ve 760 envanter numaralı hat levhalar, bakım onarım çalışmalarının ardından yeniden aynı bölümlerde teşhire sunulmuştur.

Geriye kalan 64 adet eser, Müdürlüğümüze bağlı Arkeoloji ve Etnografya Müzesi eser deposunda yer alan ahşap dolaplar içerisine dizilmiştir. Eserlerin birbiri ile temas etmesini engellemek amacıyla her bir eserin arasına ambalaj kâğıdı konulmuş olup sağlıklı şekilde muhafaza altına alınmıştır. Bununla birlikte, anılan eserlerin ilerleyen zamanlarda

Kiler Evi bölümünde yer alan çok amaçlı salonda dönüşümlü olarak teşhire sunulması planlanmakta olup, hat levhalara ilişkin katalog çalışması yapılması da düşünülmektedir.

Bu çerçevede, Alevi Bektaşî kültürünün özgün örnekleri ile ünlü hattatların (Mehmet Şefik, Mahmut Celalettin, Mustafa İzzet, Şekercizade Mehmet Efendi gibi) birbirinden değerli eserlerinden oluşan Hacıbektaş Müzesi hat koleksiyonunun, yeniden gün ışığına çıkarılabilmesi için Müdürlüğümüzün hazırladığı raporların her birini ayrı ayrı değerlendirerek, restorasyon ve konservasyon çalışması yapılabilmesine ilişkin onaylarını esirgemeyen Kültür ve Turizm Bakanı Ertuğrul Günay'a ve Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürü Murat Süslü'ye, Desteklerini esirgemeyen Müzeler Dairesi Başkanı Zülküf Yılmaz'a ve her konuda bilgi ve tecrübesini bizlere aktaran Müze Uygulamaları Şubesi Müdürü Azime Evrensel'e, Müdürlüğümüze gelerek eserleri bizzat yerinde tespit eden, çalışma yapılacak eserlerin seçimini sağlayan ve Konya ilinde gerçekleştirilen çalışmalar süresince misafirperverliğini esirgemeyen Konya Yazma Eserler Bölge Müdürü Bekir Şahin başta olmak üzere tüm Müdürlük personeline, eserlerin Konya'ya nakledilmesi sırasında bize eşlik eden Nevşehir Müze Müdürü Murat Gülyaz'a, eserlerin bakım onarım çalışmasının tamamlanmasının ardından Müdürlüğümüze teslim edilmesi sırasında emeğini ve nezaretini esirgemeyen Konya Müzeleri Müdürü Sayın Yusuf Benli'ye ve misafirperverliğini esirgemeyen Mevlana Müze Müdür Yardımcısı Sayın Naci Bakırcı'ya, saygılarımızı ve teşekkürlerimizi sunar, bilgilerinizi ve gereğini arz ederiz.

Resim: 1

Resim: 2

Resim: 3

Resim: 4

Resim: 5

Resim: 6

Resim: 7

Resim: 8

Resim: 9

Resim: 10

Resim: 11

Resim: 12

Resim: 13

Resim: 14

Resim: 15

SIDE MÜZESİ SIKKE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Suzan OKUMUŞ*

Side Müzesi; M.S. 2. Yüzyıla tarihlenen ve 5-6. yüzyıllardaki değişikliklerle günümüze kadar gelen antik bir hamam binası (Agora Hamamı) içinde yer almaktadır (Resim: 1). Beş bölüm ve bir avludan oluşan hamam; 1959-1961 yıllarında restore edilerek, üç bölümünün üzeri kapatılmış ve 1962 yılında müze olarak ziyarete açılmıştır. Kuruluş yıllarında Antalya Müzesi'ne bağlı bir memurluk iken, 1978 yılında müdürlük olmuştur.

Müze sergi salonları ve depolarında yer alan eserlerin büyük bölümü 1947-1967 yılları arasında Ord. Prof. Dr. Arif Müfit Mansel başkanlığında yapılan Side kazılarında açığa çıkartılmıştır. Daha sonraki dönemlerde, Prof. Dr. Jale İnan, Dr. Ülkü İzmirligil, Doç. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı (2009 yılından bu yana kazılara devam etmektedir) başkanlığında yürütülen kazılarda çıkan yeni eserler müze koleksiyonunu hayli zenginleştirmiştir. Bunlar dışında, müze sorumluluk alanı içerisinde bulunan diğer antik kentlerden getirilen ve satın alma yoluyla müzemize kazandırılan eserler de müze koleksiyonunda yer almaktadır.

Kazı çalışmalarının yoğun olarak devam ettiği yıllarda, eserlerin tahribat durumları ve restorasyon-konservasyon ihtiyaçları fark edilerek, Side Müzesi Heykel Onarım Atölyesi, Side Müzesi, Side Belediyesi, Sideli iş adamları ve yerel halkın da desteğiyle 2005 yılında kurulmuştur. Bu tarihten itibaren Alman Heykeltraş Dietmar Friese'nin öncülüğünde heykel restorasyonu çalışmaları müze bünyesinde aktif olarak

* Suzan OKUMUŞ, Restoratör-Konservatör, Side Müze Müdürlüğü, Side- Antalya/ TÜRKİYE.

yapılmaya başlanmıştır. Dietmar Friese çalışmalarına sağlığının izin verdiği sürece (2010 yılına kadar) devam etmiştir.

Side Müzesinde restoratör-konservatör olarak göreve başladığım 2010 yılından itibaren, eser çeşitliliği ve her esere özgü restorasyon-konservasyon ihtiyacı gözetilerek, çalışma alanımızı imkanlar dahilinde, bir çok ihtiyaca cevap verebilecek donanımlı bir laboratuvar haline getirmeye çalışmaktayız. Side Müzesinde 2005 yılında kurulmuş olan Heykel Onarım Atölyesi bugün Side Müzesi Restorasyon-Konservasyon Laboratuvarı kimliğiyle, bir çok eser için uygun bir çalışma mekânı haline dönüşmüştür¹.

SİKKE KONSERVASYON ÇALIŞMALARI

Side Müzesi'nde 2010 yılından itibaren yürütülen restorasyon-konservasyon çalışmalarının büyük bir bölümünü antik sikkeler üzerinde yapılan çalışmalar oluşturmuştur. Çoğunluğu bronz olan antik sikke koleksiyonumuzda, sağlıklı bir değerlendirme yapılabilmesi için (sikkelerin büyük bir bölümü daha önce restorasyon-konservasyon işlemi görmemiş, işlem görenler ise yıllar içinde yeniden korozyona uğrayarak yeni bir bozulma sürecine girmişlerdir), öncelikli olarak restorasyon-konservasyon çalışmalarına başlanması kararı alınmıştır.

Müze sikke koleksiyonumuzda on bin civarında envanterli sikke mevcuttur ve malzeme çeşitliliğine bakıldığında %70'lik bir bölümünü bronz sikkeler oluşturmaktadır. Laboratuvar çalışmalarımızda, bozulma açısından en problemli malzeme grubu olan bronz sikkeler üzerinde yoğunlaşmış ve bozulma süreçlerinin durdurulmasına yönelik çalışmalar yapılmıştır. Çoğunlukla sikkelerdeki mineral bozulmaları ve bunların pasivizasyonu üzerinde durulmuştur. Müze sikke envanteri incelendiğinde 3900 envanter numarasına kadar olan sikkelerin daha önce işlem gördüğü tespit edilmiş olup, 3901 envanter numaralı sikkeden itibaren aktif konservasyon işlemlerine başlanmış ve 4500 civarında sikke üze-

---

1 Çalışmalarım sırasında her türlü desteği veren ve ön açıcı olan Müze Müdürümüz Güner Kozdere'ye, restorasyon teknikeri Zuhâl Avcu'ya, Beyzade Yayıncıoğlu'na ve tüm müze personeline teşekkür ediyorum.

rinde çalışmalar tamamlanmıştır. Daha önce işlem gördüğü belirlenen eserlerde ise koruyucu tabakalar yenilenmiştir.

Bronz, antik paralarda yoğun olarak karşımıza çıkan ve doğası gereği yüksek bozulma eğilimi gösteren bir malzeme çeşididir. Bronz, bakırın nikel, berilyum ve çinko alaşımı dışındaki tüm alaşımları için kullanılan genel bir adlandırmadır. Bronzun, bakırdan daha sert ve sağlam olması, kolay erimesi ve pulların kalıba daha kolay dökülmesi, antik sikke basımında daha fazla tercih edilen bir alaşım olmasını sağlamıştır. Silisyum, alüminyum ve kalay, bronzda en fazla bulunan elementlerdir. Daha az miktarda bulunanlar ise demir ve kurşundur. Malzeme doğası gereği bronz, nemli ve klorlu ortamlarda çok hızlı korozyon eğilimi göstermektedir. Korozyon oluşumu başladığında, etkenler ortadan kaldırılıp, eser koruma altına alınmazsa, bozulma zincirleme şekilde devam edecek ve zamanla eserin yok olmasına sebep olacaktır. Restorasyon-konservasyon çalışmalarında öncelik sırası belirlenirken malzemenin özelliği ve makro-mikro çevre koşullarının bir arada değerlendirilmesi önemlidir.

Bazı karakteristik bakır oksit ve bakır hidroksit mineralleri; en yaygını küprittir.

Mineral name	Formula	Crystal system	Color	Mohs hardness
Cuprite	Cu ₂ O	Cubic	Submetallic red	3.5 – 4
Tenorite	CuO	Monoclinic	Metallic gray black	3.5
Spertiniite	Cu(OH) ₂	Often amorphous	Blue green	1 – 2 ?

Tablo 1: Bakır oksit ve bakır hidroksit mineralleri ve özellikleri.

Korozyon; eserin bünyesinde klorürlerin etkisiyle oluşan mineral bozulmalarıdır. Oksijenli ve oksijensiz ortamların oksijen, nem, ph ve klor oranları korozyonun hızını ve yoğunluğunu etkilemektedir. Bronz sikkelerde sıklıkla karşımıza çıkan ve korozyon diye adlandırdığımız tabakalar, çoğunlukla bakır yataklarında bakır ile birlikte bulunan mineral bozulmalarıdır (bakır doğada saf halde bulunmaz, birçok mineral-

le bir aradadır). Bunlar bakır oksit, bakır hidroksit, bakır karbonat ve bakır klorür mineralleridir (Tablo: 1-3). Eserler üzerinde yapılan makro incelemelerde korozyon tabakaları renklerine göre kısmen ayrılabilirdikleri gibi mikroskop altında yapılan incelemelerle farklı kristal sistemleri ile birbirlerinden daha sağlıklı ayrılabilirler (Resim: 2-4).

Bazı karakteristik bakır karbonat mineralleri; en yaygınları malahit ve azurittir				
Mineral name	Formula	Crystal system	Color	Mohs hardness
Malachite	$\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu(OH)}_2$	Monoclinic	Pale green	3.5 – 4
Azurite	$2\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu(OH)}_2$	Monoclinic	Vitreous blue	3.5 – 4
Georgeite	$\text{CuCO}_3 \cdot \text{Cu(OH)}_2$	Monoclinic	Pale blue	?
Chalconatrite	$\text{Na}_2\text{Cu}(\text{CO}_3)_2 \cdot 3\text{H}_2\text{O}$	Monoclinic	Greenish blue	3-4
Rosasite	$(\text{Cu}, \text{Zn})_2\text{CO}_3(\text{OH})_2$	Monoclinic	Bluish green	4.5
Aurichalcite	$(\text{Cu}, \text{Zn})_5(\text{CO}_3)_2(\text{OH})_6$	Orthorhombic	Pearly pale green	1 – 2
Claraite	$(\text{Cu}, \text{Zn})_3(\text{CO}_3)(\text{OH})_4 \cdot 4\text{H}_2\text{O}$	Hexagonal	Translucent blue	2

Tablo 2: Bakır karbonat mineralleri ve özellikleri.

Restorasyon-Konservasyon Çalışma İlkeleri

Çalışma Basamakları;

- Belgeleme
- Teşhis
- Temizlik
- Koruma
- Bakım

Belgeleme: İlk hal ve son hal fotoğraf çekimleri, boyut ve ağırlıklarının belirlenmesi çalışmalarını kapsar. Bu aşamadan itibaren uygulayıcı, eser için tüm aşamaları işlediği bir eser ehliyeti (eser bilgi fişi) oluşturmalıdır (Resim: 5). Bu çalışma daha sonraki uygulayıcılar için önemli bir veri sağlayacaktır.

Başlıca bakır klorürler				
Mineral name	Formula	Crystal system	Color	Mohs hardness
Nantokite	CuCl	Cubic	Pale green	2.5
Atacamite	Cu ₂ (OH) ₃ Cl	Orthorhombic	Vitreous green	3 - 3.5
Paratacamite	Cu ₂ (OH) ₃ Cl	Rhombohedral	Pale green	3
Clinoatacamite	Cu ₂ (OH) ₃ Cl	Monoclinic	Pale green	3
Botallackite	Cu ₂ (OH) ₃ Cl	Monoclinic	Pale bluish green	3
Anarakite	(Cu, Zn) ₂ (OH) ₃ Cl	Rhombohedral	Light green	3

Tablo 3: Bakır klorürler ve özellikleri.

Teşhis: Makro ve mikro analizler yapılarak, korozyon tabakasının özelliği, kalınlığı ve eserin kondisyon durumu belirlenerek, yapılacak restorasyon-konservasyon uygulamalarının sınırları belirlenir (Resim: 6).

Temizlik: Mekanik ve kimyasal temizlik olarak gruplandırılabilir. Teşhis aşamasından sonra eserin bilgi ve belge değerini ortaya çıkaran, müdahale şeklinin belirlenmesinde uzmanlık ve deneyim gerektiren önemli bir aşamadır. Zira standart bir müdahale biçimi yoktur. Bu aşamayı standarda indirmek eser için geri dönüşümsüz hatalar zinciri anlamına gelmektedir. Çünkü her eser bulunduğu ortam ve malzeme özelliği sebebiyle farklı bozulma eğilimi göstermektedir. Son yıllarda kullanımı standartlaşan dişçi motoru ve metal uçları ile yapılan kontrolsüz temizliklerin eserler üzerinde geri dönüşümsüz tahribatlara yol açtığına tanık olmaktayız. Yüzeyi tamamen korozyon tabakası ile kaplı olan eserlerde metal uçlarla yapılan temizlikler veri kayıplarına sebep olmakta ve yüzeyde gözle de görülebilen çizikler oluşturmaktadır. Mikroskop altında yapılan incelemeler bu tahribatın boyutlarını açık ola-

rak ortaya koymaktadır. Sebep; mineral sertlikleri (mineral sertlikleri mohs skalası ile belirlenmiştir) yakın ya da fazla olan metal uçların kullanılmasıdır. Temizlik işleminde kullanılan yöntemlerin, malzemenin mineral yapısına zarar vermeyen sertlikte olması ve uygun basınçta kontrollü kullanılması gerekmektedir. Eğer dışçı motoru ve metal uçları kullanımında ısrarcıysak, eserin orijinal yüzeyine ulaşmadan, kalın toprak tabakası incelendiğinde durulmalı, çalışmaya daha kontrollü bir biçimde (büyüteçler, büyüteçli gözlükler ve mikroskop altında, plastik uçlar, bistüri, 0,3-0,5 mm. lik cam elyaf kalem uçları, ahşap ve ya bambu çubuklar) devam edilmesinde fayda vardır (Resim: 7).

Önceki yıllarda yaygın bir temizlik anlayışı olan kimyasal temizlik çalışması, veri alım süresini hayli kısaltmakta, fakat yanlış uygulamalarla, ters orantılı olarak eserin ömrünü azaltmaktadır. Eser bünyesinden uzaklaştırılması hayli zor olan kimyasallar, zamanla eser bünyesindeki aktivitelerini sürdürecektir ve eserde yeni bir tahribat süreci başlatacaktır. Bir alaşım olan bronz içerisinde birçok mineralin bulunduğundan bahsetmiştik. Bu minerallerden malahit ve azuritin HCL de (geleneksel adıyla tuz ruhu), bronzun büyük bir kısmını oluşturan bakırın ise nitrik asitte (geleneksel adıyla kezzap) ve gümüşün yine nitrik asitte tamamı çözünmektedir. Dolayısı ile bilinçsizce yapılan kimyasal temizlik eserin kısa ya da uzun vadede tahrip olmasına (ve ya tamamen belge değerini yitirmesine) neden olacaktır. Kimyasallar ve malzeme etkileşimleri konusunda bilgi sahibi olmadan yapılan bu tür temizliklerden kesinlikle uzak durmak gerekmektedir. Uzman olmayan kişiler tarafından yapılan yanlış uygulama örneklerine çoğumuz, malesef tanık olmuşuzdur

Temizlik çalışmasında dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise korozyon tabakasının bazı durumlarda (sikke üzerindeki yazıların ve figürlerin tamamen korozyondan oluştuğu durumlar) temizlenmemesi ve yüzeyde bırakılması gerektiridir. Sadece inhibitör (korozyon pasivizasyonunda kullanılan solüsyonlar) uygulamasıyla bozulma sürecinin durdurulmasında fayda vardır. Koruyucu bir tabaka olan patina tabakasına ise zarar verilmemelidir.

Gümüş sikkelerde kullandığımız temizlik yöntemlerinden kısaca bahsedecek olursak, temizlik yöntemleri farklılaşmaktadır. Eserin kondisyon durumuna göre uygulamanın biçimi ve şiddeti değişmektedir. Yoğun bronz katkısı olan ya da galvanik bozulmaya uğrayan sikkelerde, yüzeyde yoğunlaşan korozyon tabakalarının temizliğinde %3-%5 lik (saf su içinde) konsantrasyonda hazırlanan EDTA solüsyonu içerisinde eserler bekletilmiş ve sürekli kontrol edilerek işleme devam edilmiştir. Korozyon tabakası çözüldükten sonra ph'ı nötrlemek amacıyla eserler tekrar eden saf su banyolarında bekletilerek ph 7 ye (nötr) çekilmiş ve alkol, aseton banyoları yaptırılarak işlem sonlandırılmıştır. Gümüş yumuşak bir malzeme olduğundan mekanik temizlikte daha çok ahşap kürdanlar kullanılmıştır.

Altın, doğası gereği korozyon eğilimi göstermemektedir. Alkol, aseton ve pamuklu çubuklarla yapılacak yüzey temizliği çoğunlukla yeterli olmaktadır.

Koruma: Aktif ve pasif koruma başlıkları altında gruplandırılabilir. Aktif koruma esere direkt müdahaleleri kapsarken pasif koruma eserin bulunduğu makro çevre koşullarındaki (vitrin içleri, teşhir salonları ve depo alanları vb.) bozulma faktörlerini ortadan kaldıran müdahaleleri kapsamaktadır.

Bronz sikkelerde aktif konservasyonda, korozyon tabakasını pasivize eden bir inhibitör malzemesi olan BTA (benzotriazol alkol içinde %3 konsantrasyonda hazırlanır) , akrilik bir koruyucu olan PB72 (Paraloid B72, aseton, alkol, toluen içerisinde çözünür çoğunlukla %3 lük konsantrasyon yeterlidir) ve lokal olarak korozyon pasivizasyonunda kullanılan gümüş oksit (Ag_2O , lokal olarak uygulanır) başlıcalarıdır. Yapılan laboratuvar deneyleri BTA inhibitörünün (BTA ve diğer inhibitörlerle ilgili laboratuvar çalışmaları konunun uzmanları tarafından yürütülmekte ve alternatif pasivizasyon malzemeleri üzerine çalışılmaktadır), 24 saat içerisinde maksimum koruma seviyesine (%99) ulaştığını göstermektedir (Tablo: 4). BTA uygulamasında önemli olan solüsyonun eserin bünyesine iyi sızılımının sağlanmasıdır. Bu sebeple uygulama vakum cihazı içerisinde havasız bir alan oluşturularak yapılmalıdır (Resim: 8). BTA

solüsyonu içerisinde alınan eserler (korozyon inhibitörü olarak kullanılan BTA ya alternatif olabilecek yeni koruyucular geliştirmek için laboratuvar çalışmaları devam etmektedir) kurutulduktan sonra PB72 (%3'lük aseton içinde çözündü) tüm yüzeye uygulanarak ikinci bir koruyucu tabaka oluşturulmasında fayda vardır. Çalışmalar tamamlandıktan sonra, son hal fotoğrafları çekilmelidir. Son olarak ilk-son hal fotoğraf levhaları oluşturularak (Resim: 9-14) eser bilgi fişine işlenmelidir.

Corrosion inhibitor	Syn.	Solution	Corrosion inhibition
2-amino-5-mercapto- 1,3,4 thiadiazole	AMT	saturated	84%
2-aminopyrimidine	AP	0.1 M	0%
Benzotriazole	BTA	0.1 M	99%
5,6-dimethylbenzimidazole	DB	0.1 M	88%
2-mercaptobenzimidazole	MBI	0.1 M	98%
2-mercaptobenzoxazole	MBO	0.1 M	92%
2-mercaptobenzothiazole	MBT	0.1 M	97%

Tablo 4: Yapılan inhibitör testleri ve sonuçları (Faltermeier, R., 1999)

Restorasyon-konservasyon müdahaleleri uygulayıcıdan uygulayıcıya farklılıklar gösterebilmektedir. Zaman kısıtlaması, eser yoğunluğu ve acil müdahale gerekliliğine göre restoratör-konservatör, yöntemini belirleyerek, çalışmasına doğru malzeme kullanımıyla (esere zarar vermeyen, geri dönüşümlü, koruyucu), eserin bilgi ve belge değerini ortaya çıkaracak yöntemlerden biriyle devam edebilir. Karşılaşılan kısıtlamalar ve çalışma zorlukları sırasında, çalışma basamaklarında atlanan bir uygulama, eserin kısa bir süre sonra yeni bir bozulma sürecini yaşayabileceği ihtimalini beraberinde getirir. Amacımız günü değil, eseri kurtarmak olmalıdır.

Pasif korumada ise eserlerin bulunduğu depo koşulları, muhafaza edildiği dolaplar, kutular ve zarflarda doğru malzeme kullanımı ve nem kontrolü önemlidir. Polietilen, polistren torbalar ve kutular, asitsiz karton kutular ve zarflar kullanılmasına özen gösterilmelidir. Vitrin içi teşhir düzeneklerinde ısı yaymayan aydınlatma sistemleri, vitrin içi nem dengeleyiciler veya slikajeller kullanılmalıdır. Depolarda ve teşhir sistemlerinde nem ve sıcaklık değerlerinin istenildiği seviyede olup olmadığı, dataloggerlar ile ölçülerek tespit edilebilmektedir. İdeal değerler her malzeme türü için farklı olup metal eserlerde 18°C $\pm$ sıcaklıkta bağıl nem maksimum %30 olarak belirlenmiştir.

Bakım: Eserler düzenli olarak kontrol edilmeli ve koruyucu uygulamalar periyodik olarak yenilenmelidir. Unutulmamalıdır ki yapılan hiç bir müdahalenin sonsuza kadar koruyucu özelliği yoktur.

KAYNAKÇA

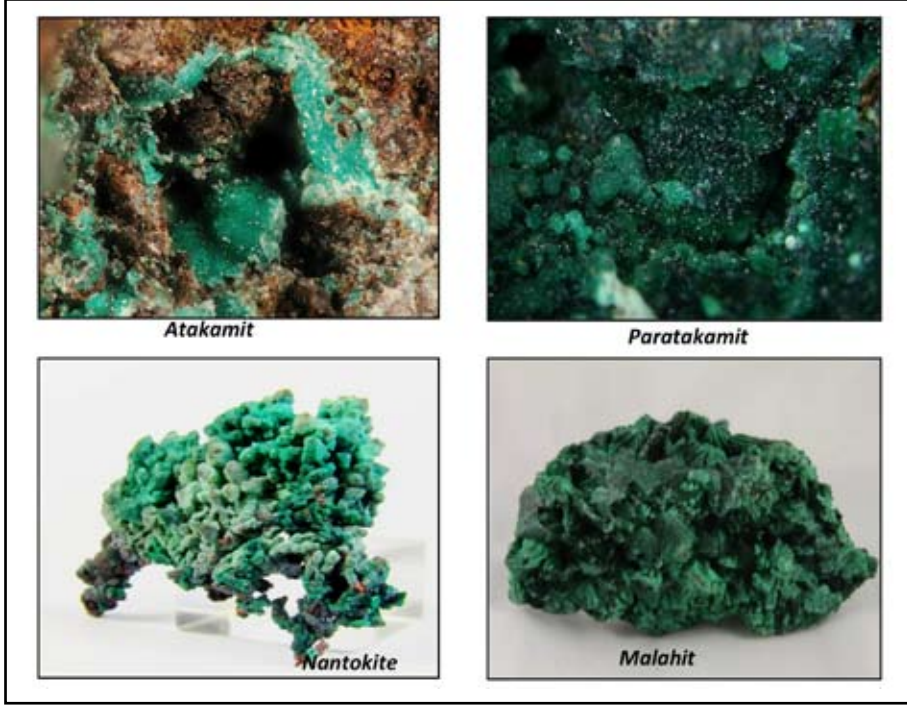
- Faltermeier, R., (1999) , A Corrosion Inhibitor Test For Copper-Based Aetifacts, *Studies in Conservation* ,44, 121-128.
- Faltermeier, R., (1992), *AMT; A New Corrosion Inhibitor?*, University College London Institute of Archaeology.
- Faltermeier, R., (1997), Testing Corrosion Inhibitors for the Conservation of Archaeological Copper and Copper Alloys, *Journal of Conservation and Museum Studies*, 3.
- Özen, L., (1999), Bronz Kanseri (Hastalığı), *I.Ulusal Taşınabilir Kültür Varlıkları Konservasyonu ve Restorasyonu Kolokyumu*, 177-184, Ankara.
- Scott, D., (2002), *Copper and Bronze in Art : Corrosion, Colorants, Conservation*, Getty Conservation İnstitute,
- Scout,D., (1992), *Metallography and Microstructure in Ancient and Historic Metals*, Getty Conservation İnstitute.
- <http://www.mta.gov.tr/v2.0/madenler/mineraller/index.php> (2012)

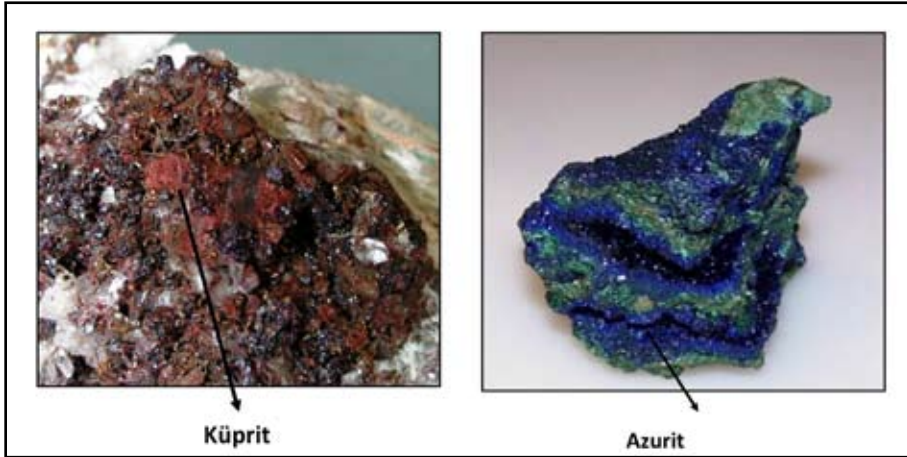
Resim 1: Side Müzesi yapı kompleksi

Resim 2: Bronz sikkelerde mineral bozulmaları; azurit, küprit, malahit.

Resim 3: Bronz minerallerinden örnekler.

Resim 4: Bronz minerallerinden örnekler.

Sikke bilgi fişi	
SIDE MÜZESİ MÜDÜRLÜĞÜ	
RESTORASYON KONSERVASYON LABORATUVARI	
SİKKE KONSERVASYON BİLGİ FİŞİ	
ÇALIŞMA ÖNCESİ	
Eme No:	9729
Geldiği yer:	C depo
Dozemi:	Roma (Domitianus)
Boyut:	çap:2,4 cm
Ağırlık:	9,41 gr
Malzemesi:	Bronz
Tarihçe: Yüzeyle yoğun olarak korozyon oluşumu mevcuttur. Daha önce müze görevlileri tarafından işlem görmüş ve PB72 ile kaplanmıştır. Yeşil renkli malahut ve kırmızı-bordo kıpırtı, mavimsi azurite bozulmaları görülmektedir.	
ÇALIŞMA SONRASI	
Boyut:	çap: 2,4 cm
Ağırlık:	9,41 gr
Kullanılan Malzemeler:	Bistun, cam elyaf kalem, alkol, aseton
Ag2O Alüminyum folyo, BTA, PB72	
Uygulama: Aseton ile yüzeydeki PB72 tabakası temizlendi Bistun ve cam elyaf kalem ile mekanik temizlik mikroskop altında yapıldı. %3 lük BTA solüsyonunda vakum altında 24 saat emdirme yapıldı. PB72 (%3 lük) vakum altında uygulanarak çalışma sonlandırıldı.	
Fotoğraf:	Fotoğraf:
	
Lab. gelidi tarihi:	12.07.2011
Lab. dan teslim tarihi:	19.09.2011
Restoratör-Konservatör:	Suzan OKUMUŞ

Resim 5: Side müzesi sikke bilgi fişi örneği.

Resim 6: Mikroskop altında yapılan inceleme. eser üzerinde bozulmaların tespiti.

Resim 7: Mikroskop altında yapılan temizlik çalışması.

Resim 8: Eserlere vakkum cihazında, koruyucu solüsyon uygulaması.

Resim 9: Sikkede ilk-son hal fotoğraf levhası.

Resim 10: Sikkede ilk-son hal fotoğraf levhası.

Resim 11: Sikkede ilk-son hal fotoğraf levhası.

Resim 12: Sikkede ilk-son hal fotoğraf levhası.

Resim 13: Sikkede ilk-son hal fotoğraf levhası.

Resim 14: Sikkede ilk-son hal fotoğraf levhası.

BATI LİMAN 1205 PARSEL KURTARMA KAZISI 2011

Seval KONAK TARAKCI*
Tayfun SELÇUK

Aiolis Bölgesinin önemli ve büyük kentlerinden biri olan Kyme'nin kuş uçuşu 1200 m. güneybatısında, Aliğa Sanayi ve Liman Bölgesi'nde, Batı Liman Çimento Sanayi Anonim Şirketi'ne ait arazi içinde yer alan Batı Liman 1205 parsel, aynı zamanda, yaklaşık dört yıldır devam eden ve bu yıl son bulan İDÇ 68 parsel nekropol alanının hemen güneyindedir¹. Bu nedenle Müdürlüğümüze çokta yabancı olmayan bir çalışma alanıdır. İDÇ 68 parseldeki nekropol alanı bir tepenin kuzeydoğu sırtlarını, Batı Liman 1205 parseldeki nekropol alanı ise aynı tepenin batı sırtlarını kapsamaktadır. Her iki nekropol alanı arasında asfalt bir yol geçmektedir (Resim:1).

Antik dönemin birçok kentinde görüldüğü gibi ki buna en yakın örnek Klazomenai'i gösterebiliriz, Kyme antik kentinin de kuzey, güney ve doğu yönlerden nekropol alanları ile kuşatıldığı bilinmektedir. Son

* Seval KONAK TARAKCI Arkeolog İzmir Müze Müdürlüğü TR-35260 Konak-İzmir/TÜRKİYE
Tayfun SELÇUK, Kültür Turizm Uzmanı İzmir Müze Müdürlüğü, TR-35260 Konak-İzmir/TÜRKİYE.

1 İlk olarak 2010 yılında sondaj kazısı olarak başlayan çalışmalar buluntuların yoğunluğu nedeni ile Bakanlığımızın 07.10.2011 tarih ve 204532 sayılı izinleri ile kurtarma kazısı şeklinde sürdürülmüştür. Çalışmalar, Müze Müdürlüğü başkanlığında Müze uzmanlarından Ahmet Talaman, Tayfun Selçuk ve Seval Konak Tarakcı gözetim ve denetiminde arkeologlar Mehmet Gezmiş, Mert Yenişehirlioğlu, Günsel Özbilen, Serhat Foça, Sümeyra Savur, Özden Ürkmez, Melike Usta, restoratörler Elif Güven Yıldırım ve Sinem Akamca katılımıyla yürütülmüştür.

yıllarda, İDÇ², Gümrük³, Aytemiz Petrol⁴, Habaş⁵ ve Batı Liman⁶ arazileri üzerinde tespit edilen nekropol alanları Kyme'nin bilinen güney nekropolünün ne kadar geniş bir alanı kapsadığını göstermesi açısından oldukça önemlidir. Kyme kuzey-kuzeybatı nekropolüne ait ilk bilgileri 19. yüzyılda yapılan kısa süreli kazılardan bilmekteyiz⁷. Her ne kadar güney nekropolünün varlığı bilinse de son yıllarda yoğun olarak gerçekleştirilen Müze sondaj ve kurtarma kazıları buradaki boşluğu tamamlamaya başlamıştır. Elimizdeki verilerle geçgeometrik dönemden Helenistik-Roma Dönemine uzanan bir zaman diliminde kullanıldığı anlaşılan Kyme güney nekropolü şimdilik geniş ancak dağınık bir görüntü çizmektedir. Önümüzdeki yıllarda yapılacak sistematik araştırmaların, nekropol sınırını daha da netleştireceğini ummaktayız. Aeolis Bölgesindeki sınırlı çalışmalar ve bölgenin bilinen nekropol alanlarının azlığı göz önüne alındığında Müzemiz Başkanlığında sistemli yürütülen bu kazıların bölge için önemi artmaktadır.

Kyme'nin Klasik ve Hellenistik Dönem nekropolünü temsil eden İDÇ nekropol alanının güney ve güneybatı yönünde devamı olduğu anlaşılan 1205 parsel doğudan batıya sert bir eğime sahiptir (Resim: 2). Alanın güneyinde tespit edilen mezarlar ince bir dolgu tabakası ile örtülü anakaya platformları içine yerleştirilmiştir. Parselin ortalarında

- 2 Z.Küçükgüney, P.Tunç Altun, "İDÇ Liman Kurtarma Kazısı", *17. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Side, 2008, s.53-74; N. Çırak, S.Kaya, "2009 İDÇ Nekropolü Kurtarma Kazısı", *19. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*", Ordu, 2008, s.217-232.
- 3 A.Ünlü, M.Özsaygı, "İzmir ili, Aliğa İlçesi Gümrük Binası Sondaj Kazısı", *15. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Alanya, 2006, s.13-24.
- 4 K. İren, "The Necropolis of Kyme Unveiled: Some Observations on the New Finds", İ.Delemen et.al. (der.) *Prof.Dr. Haluk Abbasoğlu 65. Yaş armağanı, Euergete*. Antalya: Suna Kıraç Akdeniz Medeniyetleri Enstitüsü. S.613-638.
- 5 E.Korkma,B. Gürman, "İzmir ili, Aliğa ilçesi, Bozköy Beçerova Mevkii Kyme Antik Kenti Doğusu Sur Dışı Yapıları ve Doğu Nekropolü Kurtarma Kazısı", *20. Müze Çalışmaları ve Kurtarma Kazıları Sempozyumu*, Bodrum, 2011s.69-71.
- 6 Bkz. Müze arşivi.
- 7 Kyme nekropolü ilk kez 1881 yılında Salonen Reinach ve Edmand Pottier tarafından kazılmıştır. S.Reinach, "Status arcäiques de Cybéé dé couvertes à Kyme" *Bull.Corr.Hell*. XIII, 1889, s.543.

ise; mezarlar, tepeden inen su akıntılarının drene olduğu çanak biçimli doğal oluşumun daha kalın dolgusu altında tespit edilmişlerdir.

Çalışmalar, karelej sistemine uygun olarak parselin güneyinde başlamış ve kuzeye doğru devam etmiştir. Alanın güney yarısında ince bir dolgu ile kaplı anakaya temizlediğinde, önceki dönemlerde tahrip edilmiş anakayaya oyulmuş mezarlara ait izler görülmüştür. Sistemli kazı çalışmaları ile açılan mezarlarda da benzer tiplerin devamı izlenmiştir.

2011 çalışmaları içinde toplam 33 adet mezar tespit edilmiştir. 2010 yılı sondaj kazılarında açılan mezarlarla birlikte toplam sayı 66'yı bulmaktadır. Her iki yılın verileri doğrultusunda oluşturduğumuz tipolojiye göre mezarları şimdilik 7 ana grup altında toplayabiliyoruz (Resim: 3).

En yoğun grup 35 adet mezarla temsil edilen “anakayaya oyularak yapılmış mezarlar”dır.

Alanın kayaçlı yapısına uygun olarak yapıldığı anlaşılan bu tip mezarların büyük çoğunluğu mezarın boyutuna göre değişen üçlü, dörtlü veya nadiren beş adet taş plaka ile kapatılmıştır. Kapakların büyük çoğunluğu basınçtan dolayı ortadan kırılmış olarak tespit edilmişlerdir. Bazı mezarlarda tespit edilemeyen kapak taşları, arazinin eğiminden dolayı kaymış ve zaman içinde kaybolmuş olmalıdır.

Bu tip mezarların sığ veya derin bir tekne şeklinde oldukça düzgün kesilmiş örneklerinin yanı sıra oldukça iptidai örnekleri de tespit edilmiştir. Teknelerin derinliklerinde bir standart yoktur (Resim: 4a-b). 44 no.lu mezar; anakayaya dikdörtgen formda geniş ve derin bir oyuk açılması ve bu oyuğun zemininde, 15-20 cmlik bir pervaz bırakılarak yaklaşık 80 cm derinlikte, gömü yapılacak derince mezar teknesi oyularak yapılmıştır (Resim: 4b). Nispeten uğraştırıcı işçiliği ve kapak taşlarının in situ olarak tespit edilmesi bizi heyecanlandırırsa da mezar hediyesi ele geçmemiştir.

İkinci yoğun grup 17 adet mezarla temsil edilen “taş plaka kapama mezarlar”dır (Resim: 5a-b). Bu grup mezarlarda gömü direk toprak içine yapılmaktadır. İlk grup örneklerde olduğu gibi bu grupta da mezarlar gömünün boyutuna göre değişen iki, üç veya dört adet taş plaka ile kapatılmıştır. Kapama plakaların gömünün hemen üzerine yerleştirildiği

anlaşılmaktadır. Öyle ki gömü hediyelerinin bir kısmı kapama taşının alt yüzüne yapışmış ya da izleri çıkmış olarak tespit edilmişlerdir. 35 No.lu gömüde pelvis üzerine bırakıldığı anlaşılan *strigilis* olması muhtemel demir objenin bir kısmı kapama taşı üzerine yapışmış olarak açığa çıkmıştır.

Üçüncü grup 7 adet mezarla temsil edilen “çatı kiremidi mezarlar”dır. Bu grup üç alt tipte karşımıza çıkmaktadır.

Birinci alt grup “basit çatı kiremitli mezarlar”dır. Bir örneğini 48 No.lu mezarda izlediğimiz bu grup, yanlarda ikişer ve kısa kenarlarda birer çatı kiremidi çatılarak kapatılmışlardır (Resim: 6a-b).

Çatı kiremidi ile yapılan mezarların ikinci alt grubunu “anakayaya oyulmuş çatı kiremidi mezarlar” oluşturmaktadır. İki örnekle temsil edilen bu tip mezarlarda, anakayaya açılan derin teknenin içine yatırılan gömünün üzeri toprakla kapatılmış ve üzerine çatı kiremitleri yerleştirilmiştir. En son aşamada bu kiremitlerin üzerine karşılıklı üçer çatı kiremidi çatılmış, kısa kenarlar birer çatı kiremidi ile kapatılmıştır (Resim: 7).

Üçüncü alt grup ise “çatı kiremitli sanduka mezarlar”dır. Tek bir örnekle temsil edilen 46 no.lu mezar, çatı kiremitlerinin 90 derecelik açılarla birleştirilerek sanduka şekli verilmiş bir çocuk mezarıdır. Doğu kısa kenar çatı kiremidi yerine ana kaya fasadına oturmuştur. Mezar tek bir plaka taş ile kapatılmıştır (Resim: 8).

Sondaj kazılarında iki ve bu yıl yapılan kazılarda bir adet tespit edilen “lahit mezarlar” 4.tipi temsil etmektedir. 63 no.lu mezarın yekpare taştan oyulmuş gövdesi parçalar halinde açığa çıkartılmıştır. Mezarı kapattığı anlaşılan plaka taşlar mezarın içinde oldukça dağınık olarak bulunmuştur (Resim: 9). 2010 yılı çalışmalarında açığa çıkan iki adet taş sanduka mezar ve bir adet *urnea* mezar tipine bu yılki çalışmalarda rastlanılmamıştır.

Çoğunlukla doğu-batı yönlü yatırılmış gömüler bir yön birliğine işaret etse de kuzey-güney yönlü gömüler de azımsanmayacak orandadır. İskeletlerin çoğunluğu kötü durumda açığa çıkartılmıştır. Bu durum toprağın yoğun kireçli yapısına bağlanabilir. İskeletler üzerinde antro-

polojik çalışmalar henüz yapılmadığından cinsiyet belirlemede şimdilik gömü hediyeleri ile bağlantılı fikir yürütmek mümkündür.

2010 yılı çalışmalarında tespit edilen birkaç adet altın buluntu dışında genel anlamda zengin mezar hediyelerinin varlığından şimdilik söz edemiyoruz. Ele geçen buluntular İDÇ nekropol alanını ile karşılaştırıldığında nispeten daha fakir bir nekropol alanı ile karşı karşıya olduğumuzu düşündürmektedir. Ancak bu kanaat için henüz erkendir ve kazının tamamlanmasının ardından daha net konuşmak mümkün olacaktır. Mezar hediyeleri de en az iskeletler kadar kötü korunmuş olarak ele geçmiştir. Aslında azımsanmayacak ölçüde olan bronz strigilislerin tamamı neredeyse yok olma noktasına gelmiş durumda tespit edilmişlerdir.

52 No.lu gömünün kafatası üzerinde 9 adet çiçek şeklinde, göğüs kafesi üzerinde 100 adet yuvarlak boncuk açığa çıkmıştır. Kafatasının üzerinde tespit edilen çiçek şeklinde boncuklar, uzunca bırakılmış boru biçimli sap kısımları ile diademin ana gövdesine bağlanıyor olmalıdır. Yanlara açılan taç yaprakların ortası, çok ufak bronz rozetlerle zenginleştirilmiştir. Bu bronz ufak rozetler, kalkerli ince bir harçla çiçeğin sap kısmının geçiş noktasında gövdeye eklenmiştir. Taç yapraklar üzerinde altın yıldız izleri görülmüştür (Resim:10). Pişmiş toprak diadem parçalarını İDÇ nekropol alanından da bilmekteyiz. 52 No.lu mezarda bu boncukların yanı sıra *strigilis* ve çivi olması muhtemel demir parçaları da ele geçirilmiştir.

59 No.lu mezar biri iyi korunmuş durumda iki adet *lekythos*, minyatür bir kase, üç adet bronz ok ucu, kurşun obje, birkaç adet boncuk ve aşık kemikleri ile zengin bir buluntu grubu sunmaktadır. Ancak buluntuların durumları iyi değildir. Efes Müzesinde teşhir edilen Metropolis çevresine ait benzer bir *lekythos* örneği M.Ö. 510-470 yıllarına tarihlenmektedir⁸ (Resim: 11).

41 No.lu mezarın hediyeleri bir adet bronz ayna, bir adet pişmiş toprak *unguentarium*, bir adet pişmiş toprak minyatür *olpe* ile bir adet

---

8 R.Meriç, *Metropolis, Ana Tanrıça Kenti*, Phil-SA Yayınları, İstanbul, 2003, s.37.

makyaj aletidir. Buluntuları ile mezar, M.Ö. 250-225 yıllarına tarihlenmiştir. Bronz aynalar mezarlarda sıklıkla rastlanan bir hediye grubudur. Ancak çoğu kötü durumda ele geçmiştirlerdir. 55 No.lu mezarda ayna ile birlikte ele geçen *unguenterium* ise M.Ö. 325 ile 300 yılları arasında bir tarihe işaret etmektedir (Resim: 12).

Nekropol alanını tarihlememize yardımcı olan başka bir buluntu ise 56 No.lu mezar hediyesi olan M.Ö. 325-300 yıllarına tarihlenen *lekythos* (Resim: 12).

54 No.lu mezar hediyeleri arasında Aiolis bölgesinde sıklıkla karşılaştığımız *koutrophoros* tipi figürin, bir adet kurşun obje, bronz parçaları ve bir adet kandil yer almaktadır. *Koutrophoros* tipi figürinler, bölgede M.Ö. 5. yüzyıldan M.Ö.3. yüzyıl içlerine kadar izlenmektedir. Ancak kandil, 54 No.lu mezarı M.Ö. 325-265 yılları arasında bir zaman dilimine sokmamıza yardımcı olmaktadır (Resim: 12).

Çatı kiremitlerinden sanduka şekli verilerek yapılmış 46 no.lu mezar bir çocuğa aittir ve ele geçen buluntularda bunu teyit eder niteliktedir (Resim: 13). Mezar içerisinden iskeletin sağ ve sol kol çevresine bırakılmış olarak bir adet koç, iki adet domuz, bir adet yatan çocuk ve bir adet horoz figürini ele geçirilmiştir.

Arkaik dönemden itibaren nekropollerde ve kutsal alanlarda ele geçen hayvan figürinleri, İDÇ ve Habaş nekropollerinde de mezarlara bırakılan önemli bir eser grubunu oluşturmaktadır. Beşikte uzanmış şekilde tasvir edilen figürin ile domuz figürinin içinde bulunan leblebi boyutundaki pişmiş toprak top bunların figürinden ziyade çingirak şeklinde tasarlanmış birer oyuncak olduğunu göstermektedir. Benzerleri Klazomenai⁹, Bayraklı¹⁰ ve Gryneion¹¹ nekropol alanlarının yanı sıra Rhodos'tan¹² bilinmektedir.

---

9 İzmir Müze Env.No: 3092

10 İzmir Müze Env. No: 12971

11 İzmir Müze Env.No: 11337

12 G. JACOPI, Clara Rhodos, Studi E Materiali Pubblicati A Cura Dell Istituto Storico Archeologico Di Rodi, Vol III, 1924-1928

Önümüzde ki yıl yapılacak kazıların elimizdeki verileri değiştireceğini gözardı etmeden söz konusu mezar buluntuları ile Batı Liman 1205 parsel nekropol alanının M.Ö. geç 5. yüzyıldan M.Ö. erken 2. yüzyıla uzanan geniş bir zaman diliminde kullanıldığı söylenebilir.

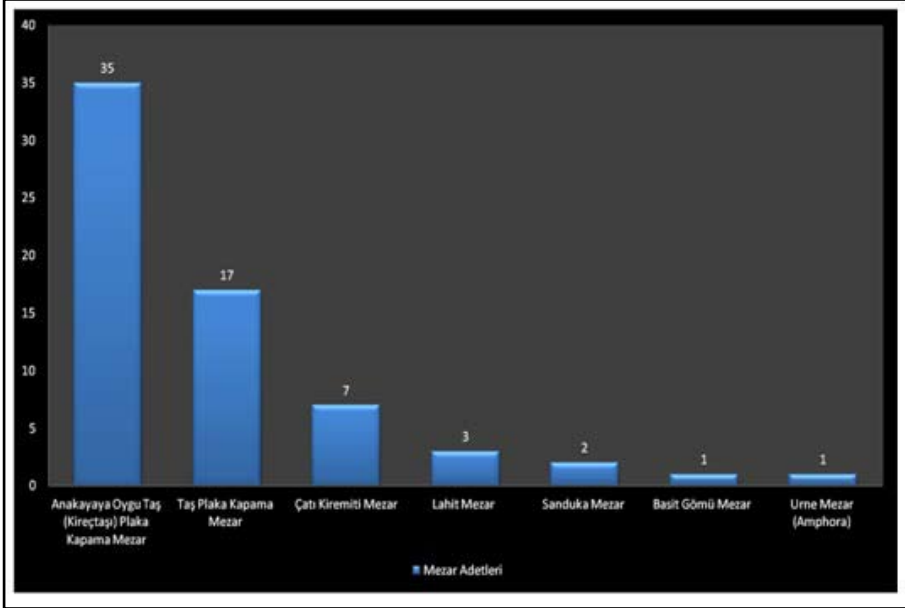
Son yıllarda yapılan Müze Kurtarma Kazıları ile Kyme Güney nekropolü ile ilgili bilgilerimiz netleşmeye başlamıştır. Batı Liman 2011 yılı kazı çalışmaları Kyme güney nekropolü için bir yenilik getirmese de Aeolis Bölgesinde bugüne kadar bilinen ölü gömme adetleri terminolojisi ve uygulamaları hakkındaki sınırlı bilgilerimize son derece katkı sağladığına inanmaktayız.

Resim 1: Kazılan alanın konumu

Resim 2: Kazılan alanın anakaya platformlarından oluşan yapısının yakından görünümü

Resim 3: Mezar tiplerini gösterir tablo

Resim 4a-b: “Anakayaya oyularak yapılmış mezar” tipi (39 ve 44 No.lu mezarlar)

Resim 5a-b: “Taş kapama mezar” tipi (35 No.lu mezar)

Resim 6a-b: “Çatı kiremidi mezar” tipi. (48 No.lu mezar ve mezar hediyeleri)

Resim 7: “Anakayaya oyulmuş çatı kiremiti mezar” tipi. (37 No.lu mezar)

Resim 8: “Çatı kiremitli sanduka mezar” tipi. (46 No.lu mezar)

Resim 9: “Lahit mezar” tipi. (63 No.lu mezar)

Resim 10: 52 No.lu mezar hediyeleri.

Resim 11: 59 No.lu mezar hediyeleri

41 ve 55 no.lu mezar hediyeleri

56 ve 54 no.lu mezar hediyeleri

Resim 12: Mezar hediyeleri

Resim 13: 46 No.lu çocuk mezarına ait buluntular.

MÜZE ÇALIŞMALARI VE KURTARMA KAZILARI KİTABI

YAYIN KURALLARI

Göndereceğiniz bildiri metnlerinin aşağıda belirtilen kurallara uygun olarak gönderilmesi, kitabın zamanında basımı ve kaliteli bir yayın hazırlanması açısından önem taşımaktadır.

Yayın Kuralları

1. Yazıların A4 kâğıda, 13.5x19 cm.lik bir alan dışına taşırılmadan 12 punto, 1 satır aralığı olacak şekilde, tirelemeye dikkat edilerek Times New Roman yazı karakterinde en fazla 10 sayfa yazılması,
2. Dipnot numaralarının metin içinde belirtilerek, sayfanın alt kısmına 10 punto ile yazılması,
3. Dipnot ve kaynakçada (bibliyografya) kitap ve dergi isimlerinin italik yazılması,
4. Çizim ve resim toplamının 15 adetten fazla olmaması, CD'ye JPG veya TIFF olarak en az 300 pixel/inch olarak kaydedilmesi, kesinlikle word sayfası olarak düzenlenmemesi,
5. Çizimlere (Çizim: .....), resimlere (Resim: .....), haritalara (Harita: .....) olarak alt yazı yazılması ve kesinlikle levha sisteminin kullanılmaması,
6. Bildirilere mutlaka isim, unvan ve yazışma adresinin yazılması,
7. CD'ye kaydedilmiş metnin mutlaka metin çıktısının da gönderilmesi ve çıktı ile CD kaydının uyumlu olması (aksi halde CD kaydı esas alınacaktır),

8. Bildirilerin sempozyum esnasında ya da en geç 1 Eylül tarihine kadar

Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü,

Yayınlar Şubesi Müdürlüğü

II. Meclis Binası

Ulus/ANKARA

adresine gönderilmesi gerekmektedir.

Yayın kuralına uymayan veya geç gelen bildiriler kesinlikle yayınlanmayacak ve iade edilmeyecektir.

ISSN: 1300-5626

